4

VIDI:
ZGORE
LEC

HRVATSKA
KNJIŽEVNA
REVIJA

MARULIĆ

1985

24388

YU ISSN 0350—4220

MARULIĆ
hrvatska književna revija

Izdaje: Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21

Izdavača zastupa: Radovan Grgec

Uređuje: Urednički odbor

Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec

Tajnik uredništva: Stipe Tadić

Godina izdavanja i tiskanja: 1985.

Copyright:
HKD sv. Ćirila i Metoda, Zagreb

Omot: Ante Starčević

Revija izlazi 6 puta godišnje (veljača, travanj, lipanj, kolovoz, listopad, prosinac).

Uredništvo i uprava:
Zagreb, Trg kralja Tomislava 21, telefon (041) 440-697

Stranke se primaju svaki dan, osim subote, od 11 do 13 i četvrtkom od 17 do 19 sati.

Rukopise ne vraćamo.

Cijena pojedinom broju 250.— d.

Godišnja pretplata 1500.— d, uplaćuje se u korist tekućeg računa
30102-678-448

Godišnja pretplata za inozemstvo 35 USA dolara uplaćuje se na devizni račun kod Zagrebačke banke, Zagreb
30101-620-16
2424091010

Tisak: »Plamen«, Slavonski Brod Omladinska 26

Oslobođeno plaćanja poreza na promet Rješenjem Republičkog sekretarijata za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu, broj 229/1-1979. od 15. I. 1979.

MARULIĆ ČASOPIS ZA KNJIŽEVNOST I KULTURU

BROJ 4 **ZAGREB, srpanj — kolovoz 1985.** **GOD. XVIII**

Radovan GRGEC

Uz rub (41)

U posljednje vrijeme, u ovoj godini 1100. obljetnice smrti sv. Metoda, suzaštitnika našega HKD-a, često smo govorili i pisali o povezanosti svjetske, evropske i naše pismenosti, umjetnosti i kulture s kršćanstvom i drugim religijama. Nedavno je, u mjesecu svibnju, papa *Ivan Pavao II.* govorio o tom za vrijeme svojeg susreta s umjetnicima i kulturnim radnicima u Bruxellesu. Istaknuvši kako čovjek posredstvom kulture, likovne umjetnosti, glazbe i riječi prodire u srce stvarnosti, izrazio je mišljenje da se na taj način, u krajnjoj liniji, približujemo Bogu, koji je transcendentno izvorište i cilj ljudske egzistencije. Stvaralačkim slobodnim činom čovjek se približuje i vjeri i velikom bogatstvu duhovne baštine čovječanstva. Primjer povezanosti vjere s kulturom i umjetnošću jest prema Papinu mišljenju upravo Biblija, koja je oduvijek bila i ostala vrelo nadahnuća za umjetnike najrazličitijih usmjerenja. Svaka autentična umjetnost otkriva nam duboku istinu o ljudskom biću, stvarnost koja nadilazi iskustvo naših osjetila i skrovit cilj naših težnji. Stoga se svijet bez umjetnosti teško otvara vjeri i ljubavi. U djelima umjetnika vjernika, kao što je npr. bio *Charles Péguy,* i kad se iznose mračne strane života, izbija na površinu zraka svjetlosti i nade.

Kršćanska nada obilježila je cjelokupnu kulturu neizbrisivim pečatom, snagom koju daje vjera u Boga i u Isusa Krista. U tom ozračju vjera se s kulturom stapa u jedinstveno svjetlo koje je putokaz čovječanstvu u borbi za bolji i kvalitetniji život, plod sinteze vjere i kulture. Proglašavajući prošle godine u Rimu (18. veljače 1984) *Fra Angelica* zaštitnikom umjetnika, Ivan Pavao II. izjavio je da je u tom svecu »vjera postala kultura a kultura proživljena vjera«.

Ove se godine sjećamo dvaju velikih imena suvremene francuske i kršćanske kulture: 100. obljetnice rođenja *Françoisa Mauriaca* i 30. obljetnice smrti *Pierrea Teilharda de Chardina*. Mauriac je pokušao kao pisac i publicist dati svojevrsnu sintezu kršćanskoga pogleda na svijet i suvremene kulture u društvu gdje je već odavno započela desakralizacija. To isto pokušao je učiniti, s više ili manje uspjeha, Teilhard de Chardin na području prirodnih znanosti i filozofije. Istodobno nailazimo na pisce i kulturne djelatnike koji s uvjerenjem govore o »sumraku bogova« i o »posljednjim trzajima kršćanske kulture«.

Sigurno je da se kulturna klima Evrope radikalno izmijenila s obzirom na prevlast kršćanske kulture u srednjem vijeku. Veličanstvena zgrada *Danteove* ili *Akvinčeve* sinteze nezamisliva je u današnje vrijeme. Pa ipak je *Paul Claudel*, a nakon njega i *T. S. Eliot*, pokušao umjetnički izraziti tu sintezu kulture i vjere, vraćajući nas svojim djelima u prijašnja vremena. Claudelova »Cipelica od satena« potresno je svjedočanstvo kršćanskog uvjerenja iz doba španjolskih konkvistadora kada su se novi svjetovi osvajali križem i mačem. Taj »strašan« heroizam, kako bi rekao Gide, ipak je uzvišena himna veličanstvenoj sintezi vjere i kulture u vremenu koje je iščezlo u nepovrat. Međutim, poruka djela aktualna je i za naše vrijeme i za sva vremena. »Stat crux dum volvitur mundus!« Pozornica djela Paula Claudela, koji je kao diplomata i ambasador obišao sve meridijane i paralele, jest čitav svijet, čije su udaljenosti nekada bile nepremostivo velike, ali ne toliko da ih ne bi moglo svladati srce Don Rodriga i njegove zvijezde. Stoga je »Cipelica od satena« »Božanska komedija« našega vremena. To su osjetili i gledaoci *Oliveirina* filma, načinjena prema Claudelovu djelu, na ovogodišnjem Filmskom festivalu u Cannesu, gdje je »Cipelica od satena« prikazana izvan konkurencije. Na istom festivalu film *Emira Kusturice*, »Otac na službenom putu«, dobio je »Zlatnu palmu«.

Prošle je godine kod Lethielleuxa izašla knjiga *Aiméa Beckera* »Claudel i sv. Augustin«, gdje autor ističe zajedničke crte u životu i djelu te dvojice velikana kršćanske kulture, uspoređujući njihova obraćenja, njihove duhovne putove i spise. Obadvojica su bili iskreni tražitelji Boga, kojega su otkrivali u Bibliji i u svijetu svojega vremena, u ljudskoj čežnji za neizmjernom srećom i ljubavlju.

Becker je uspio u svom djelu pokazati kako udaljenost u vremenu i prostoru ne može izbrisati osnovne karakteristike čežnje kršćanskoga srca živjelo ono u »tami srednjega vijeka« ili u »smogu naše napredne civilizacije«. Kršćanske vrednote i konstante kršćanske kulture ostaju aktualne i danas. Kršćanski senzibilitet ogleda se i danas u umjetnosti, u kulturi, u svagdanjem životu. Kad ne bi bilo tako, kršćanstvo bi bilo zaista mrtvo a mi bismo bili svjedoci »posljednjih trzaja kršćanske kulture«. Dok razni »kritički« kršćani kritiziraju svaku manifestaciju kršćanskog senzibiliteta i kršćanske kulture, fascinirani blagodatima permisivnoga i konzumističkoga društva, val nove duhovnosti i požrtvovnosti kršćanskog nadahnuća javlja se i na Zapadu, a pogotovo u onim zemljama gdje kršćani, kao i njihovi supatnici, žive bez slobode i kruha, gdje ih kao vjernike izgone iz javnoga života ili ih proglašuju

neprijateljima naroda i neprijateljima napretka. Dok »prosvijetljeni« kršćani u nekim evropskim zemljama nastoje na ovaj ili onaj način shvatiti ili čak prihvatiti »poruku« *Godardova* provokativnoga filma »Zdravo Marijo!«, iz mnogih drugih kršćanskih srdaca probija krik protesta zbog profaniranja onoga što je i danas ostalo sveto za svakoga »normalnog« kršćanina, mislio on »koncilski« ili »pretkoncilski«. »Sensus fidei« i »sensus fidelium« svjedoči i u naše vrijeme da se sakralno i transcendentno ne može izbaciti iz vjere i religioznosti kršćana, oni stari ili mladi.

* * *

Zanimanje mladih za vjeru budi se ponovno upravo tamo gdje ona nema nikakav povlašten položaj ili je čak progonjena. A i u drugim sredinama govori se naveliko o tom buđenju. Na rang-listama popularnosti nalaze se opet na prvim mjestima ličnosti iz vjerskoga života, i to zabrinjuje one koji su donedavna na tim mjestima vidjeli ličnosti sasvim drugačijih kvaliteta i usmjerenja. Pitanje je samo pokazuju li takve ankete pravu sliku vjerske prakse. Iako je bojovni i teoretski ateizam u opadanju, praktični ateizam, odnosno indiferentizam, sigurno nije. Mnogi mladi žive i rade kao da Boga nema, kao da nikada nisu čuli za Krista i Crkvu, a primjer u tom daju im roditelji i stariji.

Vrijeme je da se u to ozbiljno zamislimo u ovoj *Međunarodnoj godini mladih*, a ne da se tješimo »dokazima« iz raznih anketa i izvještajima s raznih masovnih manifestacija (ili izvještajima zabrinutih »ateista«, koji vide utjecaje vjere i Crkve tamo gdje su oni zaista minimalni ili nikakvi). Mi kršćani, koji živimo trenutak sadašnjosti u Evropi i u Hrvatskoj, treba da se najozbiljnije upitamo mogu li se kršćanskom omladinom smatrati oni koji su uspjeli doći do prve pričesti ili čak do potvrde a zatim prestali prakticirati, oni koji su bili na nekim hodočašćima, ali već odavno nemaju veze sa sakramentalnim životom.

Hoće li mladi ponovno pronaći put koji vodi Kristu i Crkvi? Hoće li i oni mladi koji se smatraju »kritičkim« katolicima i koji su nedavno dočekali u Nizozemskoj Ivana Pavla II. s protestom i porugom (nisu to bili samo »pankeri«, »homići« i »narkići«) shvatiti da Crkva mora propovijedati sablazan i ludost Krista raspetoga i u »zgodno« i u »nezgodno« vrijeme, i siromašnima i bogatima, ili su se oni možda zbog (zlo)upotrebe i »viška« vlastite slobode i blagostanja onesposobili da budu »raspoloživi« za Veselu vijest, koja se po želji Kristovoj propovijeda upravo onakvima kakvima oni sami sebe smatraju, tj. siromašnima, hendikepiranima, invalidima, ukratko »marginaliziranima«? Hoće li i onima kojima je, zatvorenima i dezorijentiranima sivilom svojih perspektiva i »horizontala«, nedostupna »transcendentna vertikala« i »metafizička dimenzija« jednom postati jasno da, bez »dodatka duše« i bez »božanske iskre«, nema budućnosti ni utilitarizam potrošačkog društva, ali ni »pacifizam« agnostičkog humanizma? Svi naši antropocentrički humanizmi ne mogu zadovoljiti mladenačka srca, željna, makar i podsvjesno, pravih etičkih vrednota i »viših stvari«. Za takve

vrednote valja odgajati mlada pokoljenja ili im bar pružiti mogućnost izbora. Za te mogućnosti zalaže se katolička Crkva svim svojim silama.

Tu Crkvu, rođenu pedeset dana nakon Uskrsa na prvi blagdan Duhova, koju većina mladih našega vremena ne poznaje ili zanemaruje, valja ponovno približiti i mlađima i njihovim roditeljima, naročito pak onima koji se nominalno još uvijek priznaju kršćanima a i onima koji se deklariraju »lojalnim« ili »kritičkim« katolicima. Uostalom, interes za religioznu i metafizičku »dimenziju« raste. Osjećajući se osamljenima i neshvaćenima, mladi se sve više vole okupljati na masovnim manifestacijama (i demonstracijama), na hodočašćima i na molitvenim sastancima, privlačeći usput i mnoštvo svojih »neopredijeljenih« i indiferentnih drugova. Te mase mladih valja i poučavati, ali još više nastojati ih shvatiti i s njima hrabro poći u susret trećem tisućljeću. Oni žele da budu zajedno, da budu slobodni i da budu prihvaćeni u svijetu odraslih.

Iako među mladima ima, barem na Zapadu, sve manje vjernika odnosno među pravim vjernicima sve manje mladih, dobro je da vjera postaje sve više stvar uvjerenja i slobodnog osobnog izbora a ne nasljeđa i tradicije. Stoga mladima, željnima u dubini duše »viših stvari«, ne smijemo podilaziti i bojati se njihovih eventualnih reakcija i podsmijeha, nego im valja, prvenstveno primjerom i životom a onda i riječju, propovijedati i predati *cijelu* kršćansku istinu i neokrnjen kršćanski ideal, koji se i danas, u jeku desakralizacije i dekristijanizacije, uzdiže kao svijetla vertikala u moru smutnje i beznađa. Tu egzistencijalnu vertikalu u egzistencijalnom »vakuumu« našli su i toliki mladi u »katakombama« našega vremena, kao npr. toliko spominjana *Tatjana Goričeva,* i toliki »pankeri«, »rokeri« i »brejkeri« na drugoj strani svijeta. Njihovo obraćenje nije bilo nikakav hir nego plod traženja i iskustava. Našli su jednostavno odgovor na »signale« revolta ili apatije, upućene starijima, koje ovi nisu zamijetili ili su ih zamijetili kad je već bilo prekasno, tj. kad je neki mladi čovjek iz njihova kruga postao narkoman, zločinac ili samoubojica. Neki su, pak, našli razumijevanje, oslonac i pomoć kod svojih drugova i vršnjaka.

Sjećam se, prije nekoliko godina, dok su Evropom divljale horde mladih terorista i urlali poklonici *Johna Travolte,* među kršćanskom omladinom javljali su se *pokreti* i *zajednice,* kao npr. zajednica sv. Egidija u Rimu, da pomažu najzapuštenije i najsiromašnije. Njihovo je djelovanje u svom romanu opisao *Gino Montesanto.*

Modeli, idoli i ideali mladih brzo se mijenjaju. Na mjesto *Cezara* i *Cerara, Nikole Šubića Zrinskog* i *Micka Jaggera, Leonarda* i *Chopina, Valentine Tereškove* i *Tereze Kesovije, Kennedyja, Guevare, Ivana XXIII, Hemmingwaya, Camusa, M. L. Kinga, A. Schweitzera, G. Philipea, G. Coopera, M. Orlovića, N. Plećaša, M. Spitza,* dakle najšarolikijeg konglomerata povijesnih ličnosti i suvremenika, umjetnika, zabavljača i sportaša, dođoše nove »zvijezde«, među kojima se nalaze vrlo visoko »plasirani« i *Majka Terezija* i *Ivan Pavao II,* i *Vinko Paulski* i *Franjo Asiški, L. Walesa, R. Reagan, Y. Montand, Solženicin, H. Camara, Dražen i Aleksandar Petrović* itd. Koliko god se ideal

»muškosti« ili »ženskosti« mijenjao od *Tarzana* do *Belmonda,* od *Grete Garbo* do *Catherine Deneuve,* tu su se uvijek mogli naći i predstavnici herojskih kreposti, sveci, nacionalni junaci ili apostoli gubavaca (npr. *Damjan Veuster, Raoul Follerau)* i radnički vođe *(Dorothy Day, Lech Walesa).* Bezumlje hrabrih, koje je prema riječima *M. Gorkog,* mudrost života, kao i »ludost križa«... bliže je uvijek onima koji su mladi, mladi srcem. Mladenačko srce otvorenije je i poruci Govora na gori, najvećoj moralnoj revoluciji u povijesti čovječanstva. Vjerujemo da za nju nisu gluhi ni »neki novi klinci« ni neki »stari fosili«, ni neki ostentativni šutljivci ni ekshibicionistički galamdžije, zvali se oni ne znam kakvim domaćim ili importiranim imenima (hipiji, yuppies, skinheads, halbštarkeri, tediboji, blousons noirs, papagalli, pavosi, provosi, huligani, stiljage, groupies, snuffs, besprizorni, divlji anđeli, pankeri, brejkeri, rokeri...). Za milošću vjere, nade i ljubavi čeznu, svjesno ili nesvjesno, i oni mladi koji više vremena provode uz televizor nego uz školsku knjigu, i oni koji izražavaju svoju sumnju, očaj, protest i revolt raznim iracionalnim ispadima, pjesmama, plesovima, grafitima...

* * *

Zabrinuto se pitamo mogu li danas mladi donijeti preporod klonulom i sklerotičnom čovjeku na pragu trećeg milenija. Unatoč nekim pozitivnim osobinama suvremene mladeži, strepimo nad malignom agresivnošću, koja se nedavno najstrašnije očitovala i na stadionu u *Bruxellesu.* Jaz koji dijeli takvu mladež od istinskog humanizma i kršćanske kulture postaje sve veći i produbljuje se usporedo s porastom sirovosti i surovosti nezrelih mladića i djevojaka.

Pa ipak, suvremeni čovjek vapi za ljubavlju i pravdom, za humanizmom kršćanske kulture, za svecima kao vjesnicima novoga mira i preporoda, za »restauracijom« (koliko god taj izraz, pošto ga je u izvjesnom kontekstu upotrijebio kardinal *Ratzinger,* bio nepopularan i krivo interpretiran). Goruću aktualnost restauracije kršćanske kulture i civilizacije ljubavi nitko pametan ne može zanijekati.

Vezu između kulture i znanosti našega vremena s kršćanskim životom i nazorom na svijetu tražili su eminentni mislioci kao npr. *Rosmini, Blondel, Romano Guardini* i *Hans Urs von Balthasar.* Nastojali su pokazati kako se kršćanstvo ne protivi ljudskom razumu, naravi i težnjama nego ih ispunjuje na najbolji mogući način.

I mi, proživljujući kulturnu i religioznu krizu našega vremena, koja se često očituje upravo u mentalitetu i ponašanju današnje omladine, počinjemo shvaćati da je »smrt Božja«, o kojoj je govorio *Nietzsche,* zapravo smrt čovjeka i njegove kulture. Tu kulturu na umoru valja spasiti izmijenivši njezine tokove i obogativši je porukom vjere, nade i ljubavi, porukom Kristova Evanđelja, koja nije nipošto nespojiva s našim aktualnim težnjama i nastojanjima. Sinteza kršćanske vjere i kulture san je novih pokoljenja, koja su, prošavši kroz pustoš rušilačkog egoizma i mržnje, sve željnija, makar i podsvjesno ili nesvjesno, »rekristijanizacije« i »restauracije«.

U filmu *»Isus Krist Superstar«*, koji je konačno došao i k nama, grupa rockera sviju boja i rasa, nadglasujući pjesmom i svojevrsnom molitvom štektanje pušaka i mitraljeza, tamo negdje na okrvavljenom Bliskom Istoku, postavlja Isusu Kristu, u ime ranjene civilizacije, svoje pitanje, pitanje sviju nas, i starih i mladih: »Isuse, tko si Ti? Tko će nas spasiti? Po čemu si Ti bolji od Bude i Muhameda, od tolikih i tolikih koji su propovijedali spasenje?« Umjesto odgovora na ekranu se pojavljuju konture golgotskoga križa. Stat crux dum volvitur mundus.

Otkrivajući tajnu križa, ljudi naše civilizacije počinju naslućivati gdje se nalazi rješenje i odgovor na njihove patnje, lutanja i vrludanja, na njihove probleme i goruća pitanja.

Proživljujući tjeskobno krizne trenutke suvremene povijesti, klonuli i deprimirani čovjek naših dana upire pogled prema znaku Sina čovječjega kao nadi u bolju budućnost. U dubini srca taj čovjek želi novu mladost, želi »uhvatiti ritam« s kucajima Srca koje je za nas bilo probodeno, želi susret najviše vrste: susret dvaju srdaca.

Ante JAKŠIĆ

Prijatelju moj

Martinu Kaminskom

Umoran sam i pomalo tužan,
ne plaši me crnih misli roj.
Ja životu više nisam dužan
pa sad šutim, prijatelju moj.

Odsanjano sanjati ne želim,
ugašeno svjetlo da mi sja?
Još ponekad suncu se veselim
i naginjem nad ponore zla.

Svakog jutra korak mi je teži,
teže šumi jablanova red.
Kad već mora, neka život bježi,
neka grane obavija led,

Ne dozivam izgubljene sate.
Svaki doziv sada mi je stran.
Ne bih znao i da mi se vrate
što je bila stvarnost, a što san.

Umoran sam. Utjehu ne želim,
ne plaši me crnih misli roj.
Još ponekad suncu se veselim,
kasnom suncu, prijatelju moj.

Mladen JURČIĆ

Dante danas

Jedna je od najznačajnijih ideja Danteova djela da umnog, svjesnog čovjeka kroz kaos, silovitost i nesigurnost svijeta vode stvaralaštvo (Vergilije), ljubav (Beatrice) i, najvažnije, duboka, proživljena vjera (sv. Bernard) — tri buktinje vodilje u mraku lutanja i besmisla koje čine da se on bez straha uzdigne nad vrtloge i užas, premda prolazi zaronjen u njega. Stvaralaštvo (Vergilije) pomaže mu da ostane pribran i samosvojan usred ždrijela najcrnjih ponora i sumnji, ljubav ga podiže do najusrdnijih, najsvjetlijih prostora, a vjera sve prožima i svemu udahnjuje neophodni smisao. Danteova trilogija, dakle, sadrži jednostavnu a duboku životnu filozofiju umjetnika: Bol, očaj i besmisao, najrazličitije zamke i opasnosti svijeta čovjek (individuum, kako bi kasnije rekao Kierkegaard) nadilazi svojom kreativnošću, stvaralaštvom koje ga i samog postepeno izgrađuje i kojeg se drži u kriznim časovima nevolja poput dragocjenog, nezamjenljivog vodiča kroz pakao tamne strane svijeta. Pri tome on stalno i postojano iščekuje ljubav, isto tako bitnog vodiča k smislu, ljepoti i dubini, uz čiju pomoć otkriva zajedništvo i razumijevanje te nalazi oslonac i središte sred svekolike nestabilnosti. I najvažnije od svega, vjera mu pomaže da se uzdigne do najvišeg smisla (sv. Bernard koji Dantea vodi kroz najviše, najsvjetlije krugove Raja), da svoje postojanje oblikuje poput katedrale čiji se tornjevi dižu visoko nad besciljnu, kaotičnu vrevu oko nas. Tri cilja, čije ostvarenje po Danteu izgrađuje punu egzistenciju (vjera, stvaralaštvo i ljubav), glavna su obilježja njegova »individuuma«, da se poslužimo Kierkegaardovim terminom, tri cilja koja nam pomažu da nađemo i potpuno izgradimo svoje mjesto u svijetu. (Pri tome ne mislimo samo na umjetničko stvaranje, jer stvarati se može na bezbroj načina, bezbroj stvari. Ne stvara samo umjetnik — svaki čovjek je to samo ako neprekidno stvara. Vrhunsko je stvaralaštvo graditi svoj život, doista vrijedan život, iz dana u dan, katedrali svog postojanja stalno dodavati nove ukrase ponekad širokim i raskošnim, a ponekad pažljivim i tananim pokretima srca.)

Dante je stvorio najzaokruženije i najiznijansiranije djelo u cjelokupnoj poeziji. Vrlo je teško ili nemoguće naći ijednu pjesničku temu ili raspoloženje odsutno iz njegove trilogije. Linija uspona je besprijekorna — od najdubljeg ambisa do zenita svijeta, ljudske unutrašnjosti i

raspoloženja. Nikakva nam psihologija ne može dati točniji ni potpuniji popis stanja ljudske duše — od očajanja, melankolije, tuge, strepnje, straha do nježnosti, ushita i najprozračnijeg zanosa. Ovo do danas posve jedinstveno djelo udžbenik je nauke o čovjekovoj nutrini i jedan od razloga zbog kojeg Dante kao stalni, uvijek svježi uzor odgovara svakoj epohi poezije. Ono što je on učinio — veličanstveno putovanje iz središta tame prema svjetlosti, sve do krajnjeg bljeska, stalno nalazimo u pojedinim pjesničkim strujama kroz sva stoljeća, jer to je, mogli bismo reći, vječni pravac poezije, zapravo sama njezina suština. Ponekad taj put u manjem omjeru nalazimo u djelu pojedinih, najsposobnijih i najširih pjesnika, ali naročito kod dvojice ili trojice čija se djela u određenom razdoblju nadopunjuju, često nesvjesno i posve prirodno, kao što iza gradova počinju šume pa livade, planine i more. U novijoj francuskoj poeziji, na primjer, takav je pravac koji teče od Baudelairea (pakao grada, poroka, spleena, duhovne i fizičke bijede), preko Mallarméa (pročišćavanje, čistilište, uzdizanje pojma čistoće kao načina za uspon iz pakla) do Valéryja (razrada pojma pjesničke čistoće), uspon, dakle, iz krika i grča baudelaireovskog grada i Mallarméovog čistilišta samoće do slobodnih, zračnih i svijetlih mediteranskih prostora Valéryja, do mora, velikog, konačnog pročistitelja i jutarnjeg svjetla nakon duge noći, jednakog svjetlosti svijesti i duha, u kojem čovjek ispituje svoje moći i mogućnosti da bi ih na najprecizniji, najbolji način primijenio u nadolazećem danu. To je ujedno i simbolični put vjernika prema smislenom, ispunjenom životu.

U Danteovu je djelu, dakle, sažet presjek cjelokupnog razvoja poezije, sve njezine boje, od najtamnijih slika patnje, jada, ljudskog grča u svim vidovima, preko slikanja nade i neuništivog posizanja za boljim i uzvišenijim u sveopćem sivilu u kojem se naš život tako često nađe prikliješten (Čistilište), pa do sjajnih vedrina, plodnog ushita čovjeka, do zanosa kakvog je malo pjesnika uspjelo opisati. U ove tri knjige možemo naći bit svih ostalih pjesnika, njihove teme i traženja, od drevnih do suvremenih (već spomenuti Baudelaire, Rimbaud, Valéry, Trakl, T. S. Eliot) jer one su, kao što smo već naglasili, svojevrsna enciklopedija i povijest poezije, ali i vječno živi potok čistog zadovoljstva čitanja.

Posve krivo imaju oni koji dijele trilogiju na navodno najbolji i našem svijetu najbliži »Pakao« te odviše apstraktno »Čistilište« i »Raj«. Baš naprotiv, rijetko je u kojem djelu ostvarena takva linija kontinuiteta, a baš je »Raj« danas izuzetno moderan u svojim traganjima za čistim vedrinama riječi, za uzletom i oslobađanjem pjesničkog izraza, za muzičkom ljepotom i lakoćom kakve upravo u našem stoljeću toliki pjesnici nastoje postići. Gotovo da nema pjesničke struje čije tragove ne nalazimo u Dantea (simbolisti, nadrealisti, impresionisti, samo u našem stoljeću) ni velikog pjesnika čije glavne preokupacije, teme i slike ne nalaze odjeka dok čitamo »Božanstvenu komediju«. Ona predstavlja trajni grad poezije u malom, prijestolnicu stvaralaštva, antipod prijestolnici bola, Disu, paklenom (a kako modernom!) gradu gdje gomile ljudi-sjena žive besciljno i jalovo, izgubljeni iza neprobojnih zidova svakodnevnih, nevrijednih težnji, pohlepa, zaslijepljenosti — — slika koju će u »Pustoj zemlji« obraditi T.S. Eliot, izravno preuzimajući opis iz »Pakla«.

Od tmine do bljeska, od izgubljenosti do blaga konačno pronađenog na mukotrpnom ali usrdnom stvaralačkom putu, Dante se u posljednjem dijelu »Raja« pravolinijski dovinuo do granica pjesništva kao najčistijeg, najzgusnutijeg, vrhunskog ljudskog izraza, skladne melodije čovjekova glasa na zemlji koji čini pjesništvo. Sažeto i živo opisavši golemu galeriju likova u najširem rasponu emocija i stanja, a ujedno i svoje vrijeme u jedinstvenom, u književnosti nikad nadiđenom spoju subjektivnog i objektivnog, pjesnik se uzdiže do apstrakcije, do bljeska krugova svekolikog postojanja koji se stapaju jedan s drugim u prelijevanju boja i tonova. Opisavši sve što je pjesniku moguće opisati, služeći se konkretnim slikama i događajima, stigao je do točke u kojoj riječi, pa čak i konkretne slike, postaju odviše slabe ili bi njihovim ubacivanjem došlo do ponavljanja pa preostaje samo da se pokuša zahvatiti ono neopisivo u biti same poezije, ono neopipljivo što okružuje i prožima postojanje — boje, mirise, aure, bljeskove, iskrenje svijeta, tek naslućene dubine vrhovne tajne... To je nešto čemu, u krajnjoj liniji, teži većina pjesnika,

(»takav bijah ja to novo gledajući«),

ono novo što nisu uspjeli dosegnuti ni najveći moderni inovatori. Pred nama se prostiru najdalji prostori pjesničke galaksije — pokušaj opisa nespoznatljivog kozmičkog kruga u kojemu neprekidno traje »ljudska slika« u bogatstvu oblika i detalja tako uspješno iznijetih na nekoliko stotina stranica »Komedije«. Djelo započeto posve osobnom žalopojkom stiglo je do neizrecivog, do granica i samog postanka ljudskog izraza. Na sličan su način, na primjer, apstraktni slikari našeg stoljeća, odbacujući puku pojavnost u potrazi za biti, pokušali izraziti samu čovjekovu nutrinu. Oni su osjetili da je sve figurativno nedovoljno za izražavanje te biti, da bi trebalo slikati one tajanstvene odbljeske *između* figura, sjaj neuhvatljivih daljina iznad i iza krajolika. Evo još jednog modernog pravca, ovaj put u drugoj umjetnosti — slikarstvu, kojemu je Dante već tada prethodio.

»Raj« je najvedrija, najprozračnija knjiga cjelokupne poezije, vedra u smislu azurno čistih vedrina na zapanjujuće muzikalan način pretočenih u riječi, u čisto zadovoljstvo poezije jednako onim dragocjenim trenucima kad nam se ushit i smirenje razlijevaju unutrašnjošću dok se, u ljetnom jutru, na primjer, načas odbacivši sve nevolje i sukobe predajemo kontemplaciji kristalnih daljina iznad i oko spokojnog krajolika koji je, u tim jedinstvenim trenucima, odraz mira i sklada u nama samima, kad nam se čini da je upravo:

»Oblika, tvari sljub u bivstvo stupio
čist, bez pogreške, ko kad bi strelice
tri s luka nekog trostrukog pustio.«

Bunu, raznovrsna pitanja, nemogućnost odgovora, protest, očajanje, beznadnu usamljenost relativno je lakše izreći i u poeziji su ih često

izricali mnogi velikani, ali ovakvi trenuci nepomućene ljepote, smirenja i izražaja plodne ekstaze, kad je spokojna, vedra, u sebe sigurna svijest sama svoj predmet u blistanju dana, kako bi rekao Valéry, rijetki su u umjetnosti. U »Raju« sama ljepota svijeta i ljudskog duha u skladu s njom postaje glavna ličnost i zadire u najtananiju, najvedriju stranu čovjeka, u žarište ushita, nježnosti, plodnih težnji i nadasve nade i vjere — u ono iz čega proizlazi sve vrijedno, konstruktivno i žarko što čovjek može stvoriti.

Često je primjećivano da se »Komedija« može uzeti kao opis svih složenih nivoa individuuma u koji se Dante spuša da bi istražio najbolje i najgore u njemu. Danteova trilogija, između ostalog, slika vječnu i herojsku ljudsku potragu za smislom, ljubavlju, za vlastitim bićem, a samim tim i za Vrhovnim Bićem pa je, po svemu ovome, jedan od ključnih dokumenata čovječanstva uopće.

Pavao DESPOT

Lipo samo

Mater mi beštimat nemoj,
sve drugo mi možeš, čini;
ne vriđaj mi onu koja
vodi me po misečini!

Svitlace mi traži, nudi;
ne da noći da me vata.
Od zločesti brani ljudi,
doziva mi dobra jata...

Sve nevere ona tira,
uvik dite ja san za nju;
čuvaricu moga mira
ne diraj mi, pusti sanju!!

Zašto da se jidin na te,
o njoj pričaj lipo samo;
bez nje bismo brzo·pali,
zalutali, kuda, kamo?!

Mater mi beštimat nemoj,
sve drugo mi možeš, čini;
ne vriđaj mi onu koja
vodi me po misečini!

Nevenka NEKIĆ

Kairos

»A zašto ti kosa pada niz čelo?
Da me može uhvatiti tko mi dođe ususret.

Zašto si na potiljku ćelav?
Kad krilatim nogama jednom proletim, nitko me neće uhvatiti straga, ma koliko to želio.«

Posidip

Punih dvadeset godina u toj se kući nije događalo ništa značajnije. Odmah nakon zadnjeg velikog rata u nju su useljeni stanari, u svaku sobu po jedna obitelj, da bi se s vremenom ipak prorijedili, a preostali proširili. U ovom zdanju taložile su se kroz dvjesto godina sjene, uspomene, koraci i plač, ljubav i smijeh, nesreća i rastanci isto kao i u drugim kućama gradića K. u čijoj se glavnoj ulici nalazila starica-kuća. Iako su u njoj davno stanovali i grofovi (kažu tako), tek prva poznata osoba boravila je, po kronikama, od 8. do 10. travnja 1941. u velikom salonu na prvom katu, gdje je tada živio poznati advokat. Skrivene su riječi i nepoznati posjetioci iz toga razdoblja, a seljaci iz okolice gradića naoružani košarama i građani koji su posjećivali advokata, ostali su anonimni.

Kuća je mirisala na vlagu iz podruma, a sam ulazak u nju odavao je da je riječ o solidnoj voltiranoj gradnji prošlih stoljeća. Proživjela je dane francuske revolucije, veliko devetnaesto stoljeće i dva svjetska rata. Uskih prozora i starinskih visokih prostorija ispunjenih škripom parketa nalik na rozete koje su majstori lijepili kao tanke listove dvobojnog drveta, doimala se postojano i toplo, štiteći intimu svojih stanara debelim zidovima. Nakon dvostrukih ulaznih vrata dolazio si u hodnik pokriven šarenim pločicama, a iznad tebe čvrsto su se u blagim lukovima spajale volte i nosile prvi kat otmjenih soba. Desno zavija hodnik koji završava turobnim, uskim dvorištem zaštićenim visokim zidom i praonicom rublja, s ogromnim kotlom za iskuhavanje. Nekada su u tom prizemlju bili kuhinja i služinske sobe, kasnije još i ured advokata, a u vrijeme ovih zbivanja dvije obitelji. Na samom zaokretu hodnika čvrsta željezna vrata zatvarala su put u podrum — najtajanstveniji dio kuće. Zavojite stepenice spuštale su se do ogromnih prostorija sa zemljanim podom, mračnih i hladnih, prepunih paučine i velikih štakora koji su se noću penjali i do prvog kata. Ali najstrašniji od svega bili su zapisi na orunjenim zidovima. Svi su zabilježeni između 1941. i 1947. godine. Sadržavali su uzvike i poruke zatvorenika, a ispod teksta bilo bi ime nesretnika. Susjed iz prizemlja kopao je rupu u zemlji da učvrsti panj za cijepanje drva i otkopao ljudsku lubanju. Bio je to najmračniji događaj kojem sam u djetinjstvu prisustvovala i od tada sam se drščući spuštala u podrum, a lubanja se javljala u mojim djetinjim snovima i nikada da se ispuni mesom, uvijek je bila gola, šuplja, puna zemlje i bez tijela. Znalo se da je tu bio zatvor. Moja mašta je patila, izmišljajući užase koji su se odigravali u ovom prostoru, a kad bih uvečer ulazila u kuću, pogled mi je bježao desno u pravcu nevidljivih vrata koja vode u podrum.

Na prvom katu, nekada sjajnom nizu od pet soba, smještene su tri obitelji. Ništa nije ostalo od ugođaja koji je pripadao ovim visokim prostorima, ukrašenim lijepo izvedenim pećima od kojih je ona u najvećem salonu reljefnom prikazivala Stari grad prije dva stoljeća. Sve. do najmanjih detalja odavalo je smirene ruke majstora koji su uresili vrata na pećima, podloške za žar, kvake od mutnog stakla i mesinganih ukrasa na vratima soba, parkete u nijansama boja...

Sada su tu nikle pregrade od šperploče i prostori postadoše uski i mračni, prezreni bez svoje ljepote. Parketi su se ribali velikim čvrstim četkama i polijevali kablovima vode, što je bilo u skladu s navikama doseljenih stanovnika. Zazidali su prozore na hodničkoj strani, a u velikom zajedničkom hodniku držali kutije za drva i ugljen te je djelovao zatvorski i smrdio na zajednički WC, iskuhavanja i neke čudne isparine koje prate ovakve prostore.

Stanovnici ove strpljive kuće mahom su bili priprost svijet donesen vihorom migracija iz obližnjih sela, nepismen, željan boljeg zalogaja, svijet koji je žurno napustio seljačku bijedu i zamijenio je gradskim čežnjama. Nisu ni mogli ni znali zapaziti kako nagrđuju ovu lijepu staricu nastojanjem da olakšaju svoj život — trpali su drvene nogare prekrivene biljcima u stare salone, čupali kvake secesijske izrade i nadomještali ih aluminijskima, kace s kiselim kupusom držali u improviziranim kuhinjama bez vode, a zidove obojili valjkom sa zelenim puzavicama i povukli crvene crte na rubu te majstorije. Starica je, kažu, stenjala noću, kad je sve utihnulo, čula se škripa parketa, a naša susjeda slijeva govorila je da se u zidovima čuju uzdasi. Decenijima nepopravljana fasada se trusila, prozori su izgubili boju, a starica umirala izvana i iznutra...

Ta naša susjeda slijeva, teta Zora, dovijala se kako je znala i umjela da nahrani svoje izjelice, sina i muža. Njezin muž je raznosio kruh po hotelima i restoranima i uvijek bi ispod kaputa donio nekoliko komada još svježeg, mirisnog i krckajućeg peciva koje su jeli za doručak, ili bi pak stigao s povrćem i voćem ispod gunja, a Zora bi se našalila: »Opet je moj Pero nešto badava kupio!« Te male sitne krađe pomagale su njihov kućni budžet, a naročito su bile značajne za nedjeljne ručkove kada je hodnik mirisao pečenjem. Nije se prelijevalo preko ruba, ali je za hranu dostajalo i, s obzirom na naše skromno domaćinstvo, činilo se ponekad pravom raskoši. Ako je trebao neku potvrdu ili molbu, dolazio bi Pero k mom ocu. Sjedio bi, zadihan zbog ogromnog trbuha, na stolicu blizu vrata i strpljivo čekao da se obavi posao. Za to vrijeme podrignuo bi, dajući na znanje da je upravo obilno jeo i da, eto, njemu ide dobro, samo još da nauči to pisanje... Nije bilo zlobe ni bestidnosti u tom podrigivanju ili podizanju hlača koje su klizile ispod bačvastog trbuha stalno i neposlušno, to je jednostavno bio njegov način i potreba da iskaže svoju važnost. Ponajviše ga je mučila štucavica koju je tjerao šaljivim psovkama i dubokim uzdisajima. Kad nije radio, u duga poslijepodneva, izležavao se na biljcu i hrkao bez obzira na gromoglasnu grmljavinu radioaparata. Čeznuo je za dobrim gojzericama i kapom s filcanim štitnicima za uši. »Kaj vrag na tom biciklinu puše!«, trljao bi crvena ušesa kad je zimi dolazio na užinu u toplu kuću. Zora bi šivala na staru singericu, kroz zid se čulo izmiješano klepetanje stroja i Perino hrkanje, a ja sam skutrena osluškivala bilo stare kuće, naslonjena na rub željeznog kreveta, s knjigom u ruci... Ponekad se Zora vraćala sa sela natovarena masnim zamocima koji su skrivali čvarke, slaninu... Onda je Pero danima hodao sjajan oko usta i zadovoljan pjevušio, valjajući se u pravcu zajedničkog WC-a. Ne sjećam se da je puno govorio. Sve je to bilo nalik mumljanju i uz nekoliko riječi koje je najčešće izgovarao, vrlo brzo bi se sastavio njegov rječnik.

Morili su me snovi o mračnim podrumima, slikala sam crvenu papriku na starinskoj šalici, jedinom predmetu koji mi se u cijeloj kući sviđao i čitala »Tajne Pariza«, a one su u mojoj dječjoj mašti, slijepljene u uzbudljivu, lijepu i zato bolnu sliku dalekog grada i stoljeća, pokrivale sumornu stvarnost. Kroz prozor se žutio oronuli crkveni toranj, a sa zvonika se oglašavao sat, izbijajući četvrtine, polovine i cijele sate. Sporo i tiho dolazila je jesen u kuću, te godine 1965.

Jednog jutra začuli su se prvi mukli udarci i škripa, kao da se nešto lomi u stanu lijevo. Uskoro smo saznali: mijenjaju se stari parketi. Čupali su ih uz pomoć majstora i svojski se trudili da ih odmah pretvore u ogrjev. Gledala sam kako u pravcu podruma nestaju nekad lijepe rozete, iscijepane u trijeske. Posao se odvijao sporo, jer je soba bila velika, a svaka rozeta počivala je na pravilnoj kvadratičnoj dasci i trebalo ju je odljepljivati. No, događalo se da je i daska istrunula. Tada se moralo skinuti sve zajedno, odvaliti pijukom, a ispod svega se pokazivao debeli sloj čudne pjeskovite mase koju su zvali *šuta* i koja je sezala preko pola metra u dubinu.

Sutradan ujutro, nakon početne buke, u kući je iznenada zavladala čudna i neočekivana tišina. Vrata Perinog stana zaključali su iznutra, a kad je oko osam sati prispio majstor od jučer, uzalud je kucao da mu otvore. Tada je pozvonio na naša vrata. Bili smo uvjereni da su oboje u stanu, što smo zaključili po zvukovima. Prislonili smo uši na najtanji dio zida. Doista čulo se nešto kao prigušeno psikanje ili tiha prepirka. Što li se to događa? Što li je tako značajno da su se zaključali?

Nakon nekoliko dana na hodniku je osvanuo novi predmet: drvena, crna kutija, čvrsto okovana zarđalim metalom. Odmah je izazvala priču: »Sigurno su je našli ispod parketa, pitaj ih odakle im.« Zora muca da ju je donijela sestra sa sela! Brava obijena, kutija miriše na zemlju, da mi je znati što li je bilo unutra!?

Odjednom se i ovdje nešto dogodilo, razveselila sam se i znatiželjno obilazila oko kutije. Ali već sutradan je nestala. Sklonili su je da ne izaziva poglede. Sada se gotovo svakodnevno nagađalo što je moglo biti u kutiji. Najčešće se tvrdilo da je u kutiji bio nakit ili zlato. Jer što bi netko spremio za budućnost, zar papirnati novac? Dokumente? Ne! Baš nakit ili zlato! A tko je to ostavio? Advokat — on je bježao glavom bez obzira 1945, trpalo se na brzinu u automobil, zna stara Pazinka, ona je bila vešerica kod njih. Nadali su se povratku kad-tad, nisu sve ponijeli, uvjeravali su stanari jedni druge. Mene je izjedala znatiželja i vrebala sam priliku da uđem u njihov stan ne bih li što primijetila. A tamo se sve činilo sasvim drugačije — osim novog parketa niknula je i pregrada pa su nastale dvije sobe...

A onda je negdje oko prvih snjegova Pero kupio krznenu kapu sa štitnicima za uši i nove gojzerice. Zora je dobila dugački »šlafrok« i nove čizme, a sin kaput. Senzacija se brzo proširila kućom i stanari su našli potvrdu za svoje priče. Kolali su čudesni podaci o veličini nalaza, sreći koja je snašla ovo troje budala, usta su bila puna zlobe i aluzija. Vrata njihovog stana činila su se tajanstvenom pregradom iza koje se zbiva nešto zavjereničko i novo.

S toplim i sparnim ljetom zaista je došlo i prvo veliko iznenađenje. Opremljeni slamnatim šeširima, krenuli su sretnici na more — prvi put u svom životu. Kroz stakla na vratima ispratili su ih znatiželjni i skriveni pogledi susjeda. Nose li sve sa sobom?, pitali su se i dahtali od vrućine koja je prodirala čak i u staru kuću. Prošla su tri duga tjedna i onda se obitelj vratila preplanula od sunca, taksijem (»oho, vidi! vidi!«), ali bez Pere. On se nije vratio ni idućih dana nego je, kako se kasnije pokazalo, kao turista otišao u Njemačku da se više nikada ne pojavi.

Ljeto je bilo dugo i već se bližio kraju crven i babljim paučinama prepleten rujan, po rijeci su plivali prvi žućkasti listovi jablanova i lijeska, a voda, još topla, primala je naša dječja tijela, nosila ih niz plitke brzake do sprudova, a Pere nema. Prva pošiljka novca u markama potvrdila je u stanara sumnje o nalazu ispod parketa. Slijedio je poziv Zori da dođe na saslušanje zbog Perina bijega. Izazvao je pravi val oduševljenja i zlobe. Saslušavali su je najprije u gradiću K, a onda u Zagrebu. Sadržaj se nije nikada saznao, ali je baš zato tajna postajala sve veća i pružala čudesne nastavke priče. U stanu tajanstvenih susjeda pojavio se televizor, magnetofon i neka druga tehnička čuda, nedostupna našem preskromnom životu. Zora se vraćala nakon cijelodnevna izbivanja, rumena i uspuhana, tvrdeći da odlazi zubaru u Zagreb. Često je donosila lijepe i neviđene stvari: novi radio-aparat, čizme podstavljene krznom, putne kovčege od kože. Počela je pušiti. Kupovala je cijele kutije cigareta, a ja sam odlazila u dućan po nekoliko komada za oca. Priča je poprimala neviđene razmjere i uzbuđivala moju maštu kao magija. Sad se već pričalo o dragom kamenju koje ona prodaje nekom zlataru u Zagrebu...

Spremalo se još veće iznenađenje: Pero se javio iz Kanade! Starica kuća ispunila se šapatom, zavišću i zluradošću kako će sve to izgubiti, jer nađeno je tko zna kakvo prokleto bogatstvo. Nagađalo se da su to krvavi novci, oteti od jadnika za vrijeme rata, zlato skinuto s nečije čeljusti, iščupano iz nečijeg uha, ili strgnuto s nečijeg vrata. Moji su se strahovi umnožili i pomno sam promatrala Zorine ruke jer sam se naivno nadala da ću otkriti tragove dodira tajanstvenih predmeta. Jedne noći ćuk je sletio na sljeme kuće i javljao se dugim otegnutim glasom, a on naviješta smrt, govorilo se. Svi su priželjkivali neku nenadanu pravdu protiv posjednika blaga i pojava ćuka učinila je da se u došaptavanjima zametne neka besramna sreća zbog sigurne i skore smrti u kući. Najogorčeniji su bili oni pametniji, koji su prozrevši glupost i nepismenost novih posjednika, završavali svoje seanse poslovicama: »što gluplji seljak, veći krumpir« ili »bolje se sretan, nego pametan roditi«... Mene je uhvatila sjeta i razvio se prezir prema predmetima koji su me okruživali i neopipljivo stezali: stara vješalica za kapute, željezni krevet, lonci puni ogrebotina, kupljeni davno prije mog rođenja, ormar s ladicom na dnu, avan za tucanje kave, okrnjeni luster, bijela zdjela bez jedne ručke u kojoj je pripravljana salata... odjeća kupljena na sajmištima stare robe...

Neka velika i svijetla budućnost išla je ispred Zorinih koraka. Divno je bilo to iščekivanje. Stidljiva svjetlost jutra potvrđivala je taj sjaj i ostavljala moj svijet još tamnijim i ustajalijim. Odlazila sam na obalu zelene rijeke i pogledom tragala za kovčegom koji bi donio slično blago. Putem sam koračala po rubnim kamenovima pločnika i govorila: ako slučajno ne stanem na rub naći ću i ja takvo blago, ako stanem, neću. Ali nema varanja! Koračala sam prirodno i, naravno, uvijek stala na crtu koja dijeli dva rubnjaka. Na ulazu u staricu kuću šaptala sam, nadajući se čudu odgovora: »Reci! Ima li još toga?« Željela sam da mi kuća odgovori, da mi da znak. »Reci kućo, dobra kućo, ima li i u našoj sobi toga?« A kad sam ostajala sama u stanu, lupkala bih žaračem po parketima i osluškivala zvuk — ako je šupalj, ima nečega! Pri tome bih odredila neki broj da mi donese sreću: ako do broja 127 lupkam, čut ću zvuk koji znači šupljinu! Noću su parketi škripali i činilo se da netko prolazi sobama. Osluškivala sam u grču straha kamo se kreću koraci, da bih sutradan znala lupkati i tragati. Igra je trajala preko cijele godine. i postala moja tajna strast, divna dopuna našim blijedim životima u kojima je, ionako, sve lijepo bilo u knjigama što su se pohlepno i svakodnevno čitale.

Krajem druge godine, računajući vrijeme od pronalaska blaga, procurila je vijest da Zora odlazi u Kanadu. Na samom odlasku pokazala je fotografiju kuće na čijim vratima stoji Pero i drži telefon u ruci. Straga je pisalo LA RONGE i njegovom nevještom rukom dodano: »To sam ja u našoj kući s telefonom.« S tom slikom došla je mome ocu, pogledati u atlas gdje je taj LA RONGE? Tumačio joj je da su to područja jezera, a ne mora, kako je ona zaključila gledajući sliku u čijoj pozadini se naziralo plavetnilo vode. Šume i jezera, daleko u središtu kontinenta, govorio joj je. Gledala je ne shvaćajući udaljenosti i preračunavala koliko mora putovati u tu zelenu pustoš. Otišla je zbunjena.

Pred mojim očima je kuća sa slike poprimala sve ljepše oblike, zeleni travnjak se protegnuo, šuma i jezero se približili kući, a nad svime se bijelio crkveni toranj. U središtu tog izobilja i ljepote on, Pero, držeći telefon u ruci, ogleda se u mirnoj površini jezera zajedno sa stolicom na kojoj sjedi u vrtu čiji rubovi, obrasli neviđenim cvjetovima, dopiru do same vode...

Uhvatio je maglu na vrijeme, sreću za rep, Boga za bradu, govorilo se po zakucima trome starice. »Pazi ga, misli ako se dokopao tuđeg bogatstva, da im je ravan!« Svima se činilo da njegova zadrigla glava nikako ne stoji u skladu s tim nesagledivim obiljem koje je zapljuskuje pa su ih mučila pitanja: da li on i tamo podriguje i štuca, hoće li i dalje hvatati Zoru za stražnjicu u prolazu i pred drugima? Hoće li prevrnuti utrobu te lijepe bijele kuće s doksatom, nakinđuriti je cvjetnim valjkom i crvenom crtom?

Stroga, visoka i ponosna starica kao da nije žalila za njihovim odlaskom. Bacala je svoju mirnu, zlatnu, popodnevnu sjenu rane jeseni, a njeni stanari virili iza zavjesa, želeći da što prije odu ti sretnici i da ih više ne draže svojom tajnom. Grizlo ih je u isti mah što oni sami ne utrpavaju kovčege od žute kože u taksi.

Onda se taksi udaljio ravnom ulicom na jug, smanjivao se i izgubio u daljini...

U jednom uglu sobe na starom etažeru stajale su knjige i blago mirisale na stari papir i duhan. Otvorila sam jednu od njih i prstom pratila put preko evropskog kontinenta, atlantske vode, zelenila novog kontinenta do nepovratno izgubljenog lica kojemu je sudbina dopustila lutanje i dokolicu, dva najljepša dara ispod svoda krcatog zvijezdama djetinjstva. Mnoge će blistave rijeke preploviti, vidjet će gradove, ljude, njihove dvorce, pogledom će obujmljivati beskrajne pješčane sprudove, jezerska zrcala dodirivati jagodicama prstiju, trpjelo je moje dječje srce i slutilo ravnodušnost slijepe Kairosove igre.

Vlatko MAJIĆ

Mladić

misliš
da će uvijek tvoje oči
počivati na brijegu
i podignuta ruka
povlačiti jutru plašt
da ćeš
podnijeti podne
od oblika i riječi
zatim preći zatečeni nemir
kao vodu

ipak
ti znaš što je crvenica
ti koji si bos stopalima slavio
žeđ
kad su usne isprosile
najviše što može glas

ti znaš što je bura
to je u tebi
ovdje
daleko
ta stara kretanja
kao tvoja prijetnja
svekolikom vremenu

ti znaš tko si

Miroslav MAJNARIĆ

Kako privlači

Kako privlači druga strana rijeke,
kako se rado na nju pogledava:
tamo snivan san, ovdje ružna java!

A onaj prijeko opet budno motri
znatiželjan što se kod nas zbiva,
pamet mu svašta zamišlja, otkriva.

Ali čim uz tuđu obalu svak krene
kriomice okom svojoj se okrene.

Rajmund KUPAREO

Znakonosnost stvari u poeziji

O poeziji su pisali pjesnici (S. Mallarmé, P. Valéry, T. S. Eliot i dr.), filozofi (G. Vico, B. Croce, M. Heidegger i dr.), semantičari (Ch. Morris, I. A. Richards i dr.). »Preceptisti« ili tumači Poetike pronađoše u poeziji (kao uostalom i u prozi) razne »rodove«: epski, dramski, lirski, didaktički, satirički itd. rušeći tako jedinstvo poezije. Proza se ne razlikuje od poezije samo zato jer nije podvrgnuta versifikaciji, nekom određenom metru ili formi, nego jer su njezina izražajna sredstva i simboli različiti od onih u poeziji. U umjetničkoj prozi događaj nije samo puki znak nečega što se dogodilo. To bi bila kronika. Znak postaje objektom, nosiocem ljudskih »ideja« ili intuiranih osjećaja. Bitni element poezije, metafora, prestaje biti samo tropom, prenesenim značenjem, i postaje simbolom, nosiocem novog značenja, koji nadilazi domet tropa. Zato je svaki umjetnički simbol — metafora, ali nije svaka metafora simbol. Simbol daje sugestiju, iluziju istovjetnosti između znaka i označenoga. U tome je snaga i čar umjetnosti. U ovom kratkom ogledu želimo pokazati da preobrazba znaka u objekt, u predmet promatranja, nije neka proizvoljna igra pjesnika nego da se taj znak, nosilac novog značenja, skriva u samim stvarima koje se spominju u pjesmi. U tome je veličina pjesničke (umjetničke) intuicije. Kad se »ideja« (intuirani osjećaj) ne bi skrivao u samim stvarima koje nas okružuju, pjesnički bi simbol postao enigmom, nerješivom zagonetkom, koju bi jedva i sam pjesnik mogao objasniti. Kaže se o jednom engleskom pjesniku (ako se ne varam bio je to Robert Browning) da je na molbu prijatelja da rastumači značenja metafora u nekoj svojoj pjesmi kazao: »Kad sam stvarao pjesmu, njezino značenje shvaćali smo Bog i ja, ali sada je shvaća samo Bog.« Pjesničke riječi uspostavljaju nove odnose među stvarima, koje ne bi bio sposoban otkriti »hladan« razum filozofa. Ti novi odnosi (relacije) nisu proizvod slučaja ili pjesnikove hirovitosti, jer ih prihvaćaju svi koji imaju sposobnosti da ih shvate (reintuiraju). Ne događa se to samo u poeziji. Dosta se je sjetiti otpora mnogih slušatelja koji ne mogu prihvatiti nove intervale, nove odnose među tonovima (a to su »stvari« u muzici, kao što su boje »stvari« u slikarstvu) u modernoj i suvremenoj glazbi.

U našem prijašnjem eseju (Marulić 1/85) nastojali smo pokazati da se pripovjedalački »ja« razlikuje od pjesničkoga i da su metafore u pjesmi i pripovijesti fenomeni potpuno različiti. Pjesma se također razlikuje od ostalih vrsta umjetnosti. Zato napor simbolista (Verlaine, Villiers de I' Isle-Adam, Mallarmé, Corbière. Rimbaud, Laforgue, Lautréaumont) da stvore »čisto« pjesništvo kao zamjenu za muziku nije imao uspjeha, jer poezija nije glazba.

Govor glazbe, njezin »rječnik«, gramatika i sintaksa, različit je od pjesničkoga. Temeljni element glazbe nije riječ nego ton u svom veoma složenom sistemu odnosa. Temeljni termini (tonovi), koji čine muzički rječnik u bilo kojem glazbenom sistemu, mogu biti modificirani tonalnim, intervalskim, vremenskim (»tempo«, pokret, fraziranje itd.) i obujmovnim tenzijama. Također mogu biti obilježeni »bojom« i teksturom. Glazbeni govor nije usmeni nego

slušni ili auralni (auris, uho). Htjeti svesti usmeni govor na slušni znači učiniti od njega igru i ništa više. Suvišno bi bilo nabrajati primjere te igre u našoj i stranoj »poeziji«.

Obično se misli da je glazba općenitiji jezik u usporedbi s poezijom jer razumijevanje pjesme ovisi o dobrom poznavanju jezika u kojem je napisana. Ni to nije sasvim ispravno, jer i glazba ima svoje »idiome«. Melodija koja nema ni tona ni polutona (npr. sijamska) »nerazumljiva« je za prosječnog Europljanina. Glazbene ljestvice Istoka nisu one Zapada. Uostalom mikrotonalne ljestvice nekih zapadnjačkih kompozitora (npr. Mauricea Ohanea) također su »nerazumljive«, iako nisu rabljene samo radi teorije ili matematike nego radi širenja zvučnog polja. Teško se prilagoditi novim akordima, novim harmonijskim sistemima. Ipak je istinito (a to potvrđuje povijest glazbe) da se u čovječjem sluhu, a ne u laboratoriju akustike, razvija povijest harmonije. Potrebno je naučiti *slušati* kao što se učimo *govoriti*. Ali zvučne »slike« ne nastaju sudarom ili dijalogom riječi kao u poeziji nego u tonalnim sudarima ili tenzijama o kojima smo govorili.

Ne niječemo da postoje sličnosti između glazbe i poezije, ali samo analogno možemo govoriti o »muzikalnosti« riječi ili samoglasnika ili o muzičkim »kadencama« u nekoj pjesmi. Pjesma nadahnjuje glazbenika, a glazba pjesnika. Glazba je nekad podređena poeziji, a nekad poezija glazbi; ponekad idu usporedno čuvajući svaka svoj identitet, kao npr. u »Liedu«.

Pri recitiranju neke pjesme mogu se primijeniti, više-manje, zvučne osobine: visina, jačina i boja, ali prednost uvijek imaju riječi i njihovo značenje; zvuk je u njihovoj službi. U govornoj glazbi, naprotiv, riječi obično stoje u službi zvuka ili zvučnog ritma (npr. *Die Glückkliche Hand*, Schönberga). »Glazbeno očitovanje drukčije je od govornoga: glazbeni smisao izbija iz vlastitih formi i nikako drukčije, dok pjesnički smisao izbija iz *značenja* riječi, a ne iz samih riječi. Glazba nema smisla izvan same sebe.«[1]

Moderna glazba, isključujući retoričku širinu, ponavljanje »fraza« i »motiva«, oslobađa se svega što joj nije vlastito, kao što se moderni pjesnici oslobađaju glazbenih elemenata. »Vers-libre« to potvrđuje. Zvuk koji zamijenjuje riječ malo vrijedi za poeziju, kao što i riječ koja zamijenjuje zvuk malo vrijedi za glazbu.

Nerijetko se misli da je prozodički sistem (stih koji se mjeri brojem »stopa«) ili ritmički (stih koji se mjeri pravilnom razdiobom naglašenih i nenaglašenih slogova) odraz glazbene ritmike i metrike. Muzikolozi (npr. Curt Sachs) dokazuju da je instrumentalna glazba kasnija od govorne i da je ritam, barem u početku, bio izvanmuzikalne prirode. Ritam, kao mjerilo organiziranja, nije po njima osobina svojstvena glazbi ili poeziji, nego nastaje zbog potrebe sređivanja naših pokreta pri hodanju, trčanju, veslanju itd.

Ne mislimo ovdje na »unutarnji ritam«*, kakvoću nerazdjeljivu od bilo kojeg umjetničkog djela, koji se ne može podvrći zakonima neke prozodije ili kvantitativne ritmike. Iako pjesma ima svoju izvanjsku prozodičnu ili ritmičku strukturu, ona je nadvisuje svojim unutrašnjim ritmom. Svaki je sonet, na primjer, drukčije intoniran, a to se najbolje očituje u recitiranju. Ne stvaraju samo versolibristi po unutrašnjem ritmu, nego i svi pravi pjesnici. »Tehničari — kaže Henri Delacroix — koji su smatrali da su savršeno ustanovili mjere, koje po sebi, u svojoj apstraktnoj čistoći, mogu izraziti brzinu ili sporost ritma, uvidješe da one poprimaju svoju izražajnu snagu samo u asocijaciji značenja i forme.«[2] Pjesnik Vicente Huidobro kaže: »Ideja stvara ritam, a ne ritam ideju.«[3]

Usp. Marulić 4/76, str. 318—322 (R. Grgec: Ritam u umjetničkom djelu).

Ako ideja stvara ritam, suvišno je pitanje da li je plesni ili glazbeni ritam izvor pjesničkom. Postoje, doduše, baleti u kojim skladno sudjeluje pjesma, ples i pjevanje, kao u baletu *Dark Elegies*, Anthonya Tudora, koji je upotrijebio muziku G. Mahlera, a stihove F. Rückerta. Nešto slično je učinio Howard u baletu *La Fête Etrange* ili Ashton u *El Rio Grande*. Ashton je stvorio balet *A Wedding Bouquet* praćen recitiranjem stihova Gertrude Stein.

Razlike ipak postoje. »Ples je jezik čije su riječi pokreti tijela... Koreograf kleše misli i osjećaje u pokrete.«[4] Mnogostruki plesni koraci, stavovi i pokreti (nekih 150 s bezbrojnim varijacijama) ne struktuiraju se po nekoj gimnastičkoj ritmici niti stoje u službi nekog akrobatskog virtuozizma (»pirueta«, »okreta u zraku«) nego utjelovljuju ljudske osjećaje koji u svakom plesu (baletu) posjeduju svoja specifična ritmička »kucanja«. Taj se ritam ne može naučiti: suostvaruje se s »idejom« (intuiranim osjećajem), otkrivajući njezinu narav. Ples svojim koracima, pokretima i ocrtima (prostornim i vremenskim) pokazuje poeziji kreativnu slobodu svoje ritmičke strukture premda je ta struktura za poeziju više praktične nego estetičke vrijednosti. Prozodične »stope« mogu biti odraz pokreta ljudskog tijela i potrebe da ih se sredi, ali ni »stope« ni plesni »koraci« sami po sebi ne stvaraju ni pjesnički ni plesni ritam.

Vratimo se glavnim književnim »rodovima«: epskim, dramskim i lirskim! Epika, kažu nam preceptisti, pjeva u veličanstvenim oblicima podvige heroja; dramatika prenosi te podvige i druge tragične ili komične okolnosti u dijalog, dok lirika oblikuje izljeve osjećaja (ljubavi, mržnje, bola, ugode, žalosti, radosti i sl.). Sve bi »rodove« spajao metar određenih stopa i oblika, ali neki ustaljeni metar (mjera) nije nešto bitno ni za jedan od tih »rodova«. Već su grčki klasici (Sofoklo, Euripid), a i Shakespeare kasnije, narušavali okvire nekog metra, ako je smetao izražaju osjećaja. Moratin, u Španjolskoj, Alfred de Musset u Francuskoj, Ibsen u Norveškoj, pišu drame u prozi. Španjolski dramaturg Echegaray imao je veći uspjeh u inozemstvu nego u domovini, jer su njegove drame prevedene u proznom obliku bile lišene patetičnosti versifikacije i suvišnih riječi.

Ne može se ipak zanijekati da »stope« imaju osim fiziološkog također i psihološko značenje, kao što je to uočio amerikanski estetičar Louis W. Flaccus: »Jampska stopa (U —) razlikuje se od trohejske (— U) kao što se razlikuje uzlaženje i silaženje stepenicama. Daktil (— UU) sadrži u sebi uznemirujuću kakvoću; anapest (UU —) je ljuljanje dugim koracima... Tako je jampski tetrametar, koji se rabio u grčkoj tragediji, odlučniji i manje fleksibilan u pokretu od pentametra. Najveća različitost mjera i ritmova nalazi se kod liričara zbog potrebe izražavanja raznih duševnih stanja i igre nemirne, vatrene imaginacije.«[5]

Ne niječemo da svaki stih prozodije može u sebi nositi alogičan i sentimentalan prizvuk, ali to ne znači da netko postaje pjesnikom ako je naučio metriku. Ni stih, ni »stopa«, ni rima ni aliteracija ni čitavi zbir ritmičkih pravila ne čine poeziju.

Ponavljamo: metafora-simbol bitni je element poezije. Gdje je ona nazočna, postoji poezija. Nije važno da li se pojavljuje u prozodičnom, ritmičkom ili slobodnom stihu; ili uopće bez stiha. Ni za dramu nije važno da li je dijalog u stihu ili bez njega. Glavno je da lik postane simbolom, njezinim bitnim elementom. Mnoge moderne drame (a ne samo »stare«) napisane su u stihovima, npr. T. S. Eliotove, Ch. Fryove, M. Mellove, P. Claudelove. Time ipak nisu postale poezijom u pravom smislu riječi. Metafore nisu bitni element dijaloga, čak mogu usporiti dramski ritam, kao što se događa u dramama

Elioța (*Ubojstvo u katedrali)* ili Claudela *(Navještenje).* Dok čitamo djela Maeterlincka, Ronstanda, Sem Benellija i sl., imamo utisak da se nalazimo u pjesničkom, a ne u dramskom svijetu. Metafora može ući u neko dramsko djelo kao kontrast teškoj stvarnosti, ali ona je uvijek u službi dramske radnje. Tako je činio i Shakespeare, napose u *Kralju Learu* (treći prizor u četvrtom činu) kad opisuje bol plemenite kćeri Kordelije.

Stih u drami ima drukčiju ulogu nego u poeziji. Čini dijalog zgusnutijim zbijenijim, preciznijim. Drama napisana u stihovima može se prevesti — kako smo već rekli — na drugi jezik u proznom obliku. Pjesma se zapravo ne može prevesti. Može se »prepjevati«, ali prepjev nije prijevod. Metafora-simbol teško može naći adekvatan izraz u tuđem jeziku. U drami je lik neprevodiv: ne može se prisiliti da djeluje drukčije nego je to zamislio autor, niti se smije staviti u drukčiji ambijent, jer i ambijent je važan čimbenik dramskog sukoba. Prema tome, drama nije poezija (ili »lirika« u modernom smislu) niti može ući u zajednički »rod« s poezijom.

Horacijevu izreku *Ut pictura poesis* neki su kritičari, napose u XVII. stoljeću, tumačili tako da se pjesništvo mora povoditi za slikarstvom: kao što slikarstvo može oponašati fizičku prirodu, tako pjesništvo može psihičku. Istina je pak da ni slikarstvo ni pjesništvo ne oponašaju prirodu nego je preobražava prema vlastitim izražajnim sredstvima. Krivo bi bilo misliti da je pjesništvo manje vrijedno jer ne oponaša prirodu ili da je glazba uzvišenija od pjesništva i slikarstva zbog svoje »apstraktne« naravi (udaljenija od prirode).

Slikarstvo se služi crtežom i bojom, ili bolje svjetlom, kao što smo to na drugom mjestu rekli, stvarajući »atmosferu« koja ne postoji u prirodi.[6] Nekoji su pjesnici pokušali sjediniti crtež s poezijom. Nastali su »kaligrami« gdje su stihovi raspoređeni grafički tako da predstavljaju neki predmet u prirodi koji je povezan s pjesmom. Poznat je, barem u španjolskom svijetu, *Mlin (El Molino)* pjesnika Vicentea Huidobroa. Ali, osim znatiželje, takvi »kaligrami« ne pridonose ništa pjesničkoj vrijednosti.

Rimbaud je htio sjediniti slikarstvo s poezijom: »Pronađoh boju samoglasnika: A, crna; E, bijela; I, crvena, O, plava; U, zelena. Sredih oblik i pokret svakog suglasnika i bacih se da instinktivnim ritmom pronađem riječ koja bi bila jednog dana dostupna svim osjetilima.«[7] Koju pak »boju« imaju samoglasnici u različitim jezicima i prilikama, teško je odrediti.

Pjesma ne može biti prijevod slike ni obratno. Pjesnik se može nadahnuti na nekoj slici, ali pjesma vrijedi ukoliko izražava pjesnikove osjećaje, a ne ukoliko vjerno prepričava sadržaj neke slike. Miguel de Unamuno je stvorio poznatu pjesmu *El Cristo de Velásquez,* ali to je Krist Unamuna a ne Velásqueza. Nije ispravna antimetateza: »Pjesništvo je govoreno slikarstvo, a slikarstvo je šutljiva pjesma«. Unicuique suum!

Neke pjesnike privlači apstraktni vid plastičnih umjetnosti u kojima nestaju i zadnje fiziognomičke crte bića. »Smrt objekta«, vrhunski domet »apsolutne apstrakcije«, nije Kandinski nego Mondrian.

Pjesnik može oponašati apstraktnu umjetnost lišavajući riječi bilo kakvog odnosa s onim što predstavljaju ili stvarajući novu grafiju pjesme (u serpentinama, lomljenim crtama, trokutima, krugovima itd.) gdje stih nastaje zbog plastičnih, a ne zbog pjesničkih nužnosti i gdje razmak slova i njihova razdioba ima već važnost od samih riječi (spomenimo Mallarméovu pjesmu: *Coup de dés*)

Nema sumnje da se pjesma stvara riječima, glazba tonovima, ples koracima itd. Riječ, kao odraz pojma, konvencionalna je tvorevina; njezina je uloga, kao zamjenika pojma, nesavršena: u sebi krije polivalentnost i infra-

valentnost. Dosta se je sjetiti napora u pronalaženju točne riječi koja bi izrazila našu misao. Osim toga, dosta je otvoriti rječnik sinonima da se uvidi polivalentnost riječi. A i dvosmislenost je nerijetko prisutna u riječima. Pjesnička se riječ ne može zamijeniti s drugom (kao što se ne može zamijeniti jedan ton s drugim u nekom glazbenom djelu). Ona prestaje biti konvencionalnom (ustaljenom, dogovorenom) tvorevinom, poprimajući okus monovalentnosti. Postoji, naime, ontološka »veza« *(a parte rei),* iako slaba, između pjesničkih riječi i stvari. Tu vezu skolastici zovu *analogia proportionalitatis impropria;* radi se uvijek o analogiji (sličnoznačnosti) a ne o univočnosti (jednoznačnosti) ili ekvivočnosti (raznoznačnosti). Umjetnik uviđa mogućnost intencionalne istovjetnosti znaka (riječi) i označene stvari, kao što se to zbiva s našim logičkim pojmovima. To je doduše samo sugestija, iluzija istovjetnosti, ali ona ispunja dušu ushitom, jer svaka je analogija poređenje, nesavršeni oblik spoznaje.

Spomenimo jedan primjer. Federico García Lorca u pjesmi *El niño mudo* (Nijemo dijete) kaže:

Dijete traži svoj glas
(imao ga je kralj šturaka).
U jednoj kapi vode
*tražilo je dijete svoj glas**

**El niño busca su voz*
(la tenía el rey de los grillos).
En una gota de agua
buscaba su voz el nino.

Riječ šturak, kao zamjenik pojma, označuje ravnokrilnog kukca poznatog po monotonom zvuku što ga mužjak proizvodi trljajući jedno pokrilce o drugo. Lorku ne zanima šturak kao znanstveni pojam. Uočio je tajni, iako slabi, odnos između šturka i ljudske osobe: čovjek nema mogućnosti da adekvatno (srazmjerno) izrazi svoju unutrašnjost (zato je on »nijemo dijete«) ni u pojmovnom ni u osjećajnom pogledu, a to čine sićušna stvorenja u organskom i anorganskom svijetu (šturak i kaplja vode).

Sličan odnos između pojma i stvari našao je Pablo Neruda kad u pjesmi *Oda con un lamento* (Oda s jadikovanjem) kaže: »Mogu te voljeti samo s poljupcima i makovima« (»Sólo puedo quererte con besos y amapolas«). Ovdje mak nema značenje makovice crvenih cvjetova, crnog sjemenja, to jest, nema vrijednost zbog svoje fizičke prirode nego zbog ljubavnog sanjarenja, jer u sebi sadrži uspavljujuću osobinu (moć). Tin Ujević, u pjesmi *Vjetar u zastorima* govori o »protegnutoj noći bez pijetla«. Nije tu važan pijetao u svojem biološkom značenju nego u znakonosnoj snazi: predstavlja svanuće. Noć postaje dužom, nesnosnijom bez svanuća. Ta znakonosnost (signiferacija) stvari koja stvara pravu poeziju nije neka beztemeljna izmišljotina pjesnika nego daleki odnos između pojma (ideje) i stvari, koji je kadikad teško dokučiv, pogotovo za neupućene. Prijevodi takvih riječi skoro su nemogući, jer npr. riječ »mak« ne izražava ni izdaleka »amapolu« koja u sebi krije ljubav »ama« (amar), a riječ »pijetao« krije »pjev«, dok u španjolskom »pijetao« (gallo) osim ornitološkog i ihtiološkog pojma ima također arhitektonsko i figurativno, familijarno značenje. Ta znakonosnost nije odlika samo modernih, napose hermetičkih pjesnika, nego i »starih«. Ona je u »starijoj« poeziji lakše uočljiva; u modernoj, teže. Tin Ujević u pjesmi *Kampanil* kaže da mramor kampanila »čuva stare mire plaštem blaga hlada«, a prozor u istoimenoj pjesmi naziva »osmijehom kuće«. Tu je znakonosnost »plašta« i »osmijeha« lako uočljiva. Poznato je Ujevićevo metaforičko poigravanje antitezama i paradoksima u pjesmi *Svakidašnja jadikovka:*

kako je teško biti slab,
kako je teško biti sam,
i biti star, i biti mlad.

Čak su i te znakonosne antiteze shvatljive za većinu čitatelja. Ali ne uvijek. García Lorca u mnogim pjesmama iznosi svoje egzistencijalne tjeskobe koje su na prvi mah neshvatljive. Spomenimo samo jednu, prevedenu na naš jezik: *Shematički nokturno:*

Koromač, zmija i sitina.
Miris, trag i polusjena.
Uzduh, zemlja i samoća

(Ljestve idu do mjeseca)

Nocturno esquemático

Hinojo, serpiente y junco.
Aroma, rostro y penumbra.
Aire, tierra y soledad.

(La escala llega a la luna)

Preveo Ivanišević

U pjesmi je izražena potpuna nepriopćivost stvorova. Riječi i rečenice nemaju međusobne veze. I to je tek »shema« nacrta, okosnica, jer bi se nabrajanje moglo produžiti u beskraj, do »osamljenog« mjeseca. Ali ova pjesma predstavlja i drugi problem: razliku između pjesničkog i lingvističkog vida. Gramatička analiza neke pjesme ne smije protusloviti estetičkoj. U gornjoj pjesmi tekst je oblikovan izrazima koji su sintaktički autonomi (radi se o sintaktičkoj a ne semantičkoj autonomiji). Devet imenica koje čine tri prva stiha ne odnose se neposredno jedna na drugu. Taj odnos postoji, naprotiv, između riječi »idu« (stižu) i »mjesec«. Činjenica da se imenice pojavljuju bez člana (u španjolskom!) usamljuje ih još više među sobom, ogoljuje, atomizira. Pjesma je sastavljena od imenica; glagol zadnjeg stiha uvećava tu izoliranost. Glagol bi u prva tri stiha narušio ovu osamljujuću mirnoću, jer glagol označuje vrijeme koje je mjera pokreta, promjene. U ovom »sudaru« između atemporalnih imenica i glagola »ići« (stići) čovjek je osuđen na svoju vlastitu tjeskobnu samoću. Kako vidimo, ne samo pojedinačne stvari u prirodi: mak, pijetao, prozor, plašt, smijeh itd, nego i njihova gramatička struktura postaju znakonosnom podlogom ljudskih osjećaja (»ideja«).

Poezija »kuje« svoje vlastito izražajno sredstvo preoblikujući našu svagdanju riječ. Druge vrste umjetnosti nalaze ga u prirodi: u boji, u zvuku, u pokretu itd. Pjesnička se riječ, doduše, odnosi na neku stvar, ali u isti mah postaje »stvar — za sebe« ili objekt promatranja, preobražujući tako denominativnu ulogu jezika. Zato je u poeziji moguće »spojiti riječi koje na prvi pogled izgledaju proturječne i bezvezne; izmjeniti sintaksu; preinačiti ulogu prijedloga, priloga, glagola itd; služiti se nabrajanjima koja izgledaju zbrkanima itd. Spominjemo samo neke stilističke postupke da se uvidi kako poezija ima silne mogućnosti da postigne estetički asinkronizam i asinkorizam« (transpoziciju vremena i prostora)[8], kao što smo vidjeli u gore spomenutoj Lorkinoj pjesmi.

Da adekvatno shvatimo pjesničku riječ, moramo uzeti u obzir ne samo stvaralačku snagu pjesnika, njegov temperament itd., nego i vanjske i nutarnje vrijednosti (dinamičke, akustičke, vizualne itd.) same riječi, kao i sociološke i psihološke vlastitosti naroda, geografiju predjela iz kojih je proizašao pjesnik itd.

Teme, pa i one najuzvišenije, ne daju vrijednost pjesmi, nego intuicija skrovitih, tajnih odnosa između stvari i »ideja«. Ali ti odnosi, koje samo um uočuje, ne bi bili mogući da same stvari ne posjeduju znakonosnu moć. Vrijednost nekog pjesnika ne mjeri se prema njegovoj većoj ili manjoj osjećajnosti, jer »ideja« i »osjećaj« jedno su u poeziji, kako je to lijepo izrazi Tin Ujević: »Neki kritičari prepolovljuju poeziju razlikom između pjesnika

osjećaja i pjesnika ideje. Znamenito bi bilo istaknuti da je svaki pjesnik pjesnik osjećaja. Tu je lirsko žarište. Pjesnička ideja ne može biti nikakav željezni ili drveni kumir, ona osim toga nije nikada nešto vanjsko, nešto što se recipira. Pjesnička »ideja« uživa identitet sa svojom formom i ona je objektivno ostvarenje pjesnikova ličnoga doživljavanja. Razgovor o osjećaju i ideji (slično: o obliku i sadržaju) obično je siromašna shema bez elasticiteta. Tu temu treba produbiti razgolićujući i obogaćujući pojmove. Za neke se pjesnike kaže da su čisto intelektualni. Polazeći s te tačke, bili bismo skloni vjerovati da nisu pjesnici. To bi značilo da ideja nije prešla u krv i meso.«[9] Pjesnička riječ postaje simbolom (»symbóllö« — sjedinjujem, sastavljam) skrovitog odnosa stvari i ideje (intuiranog osjećaja) zato je i pjesnička forma nerazdjeljiva od sadržaja, a njezin ritam odražava narav tog jedinstva: njegovo savršenstvo ili nesavršenstvo. Nasuprot kročeanskom idealizmu koji lingvistiku svodi na estetiku, moram reći da je ljudska riječ uvijek neko stvaranje (zapravo »pravljenje«, »poiesis«), ali time ne postaje odmah pjesničkom riječi. Ova pretpostavlja običnu, svagdašnju riječ, ali joj daje novi smisao preobražujući »stvari« (fizičke i psihičke) u novi, produhovljeni svijet.

BILJEŠKE

1. Abraham Gerard, This modern music. New York, 1952. str. 96.
2. Henri Delacroix, Psicología del arte. Španjolski prijevod Buenos Aires, 1951, str. 321—323.
3. Vicente Hidobro, Poesía y prosa. Madrid, Aquilar, 1957, str. 23.
4. Peggy van Praagh and Petar Brinson, The Choreographic Art. New York, 1963. str. 2 i 3.
5. Louis W. Flaccus, The Spirit and Substance of Art. New York, 1941, 3rd, ed. str. 164—165. passim.
6. usp. Rajmund Kupareo, Svjetlo, bitan element slikarskog izražaja u reviji »Marulić« 1984. br. 2. str. 156—165.
7. usp. L'Art poétique, Paris, ed. Seghers, 1956. str. 345.
8. uspo. Rajmund Kupareo, Umjetnik i zagonetka života, KS, Zagreb, 1982. str, 240.
9. Tin Ujević, Sabrana djela, Znanje, Zagreb, 1965, sv. VII. str. 178.

Mario BILIĆ

* * *

patniče
nanese li te bol
na pragove koje si zabunom pamtio
i kleknuvši
prepoznam li te
rastvori dlan
na kojemu zmija počiva

Veliki četvrtak

Još pet puta
križ poljubi
majko
Nas petero
u djetinjstvo vrati
I ostavi
upaljenu svijeću
lakše ćemo
put križu
pronaći

Nevrijeme prijeti

Nema ovdje neba
neko čudno
nevrijeme se sprema
tko istinu
za doručak uze
večerat će suze
nisu li se riječi
razbile u magli
jesen liječi
šutnjom predvečerja
Nema ovdje neba
sve je lažno
sve umorom diše
put bez ruku
stranputicu sprema
prolazi li vrijeme naglavačke
ili prosjak
pred vratima kleca
Nema ovdje neba
neko čudno
nevrijeme se sprema
U meni se olovka slomila
i već kiše prijete

Uvod

»Uvod u televiziju« zvala se moja najčitanija knjiga. Moja sklonost tehnici dolazila je do izražaja. Oduvijek sam nešto razvidavao, ali sada, to nije bilo bez veze. Dapače, bilo je korisno. Kapnula bi i neka para! Postao sam TV-liječnik. Liječio sam televizore. Uglavnom crno-bijele.

Studij tehnike bio je normalan nastavak moga životnog puta. Bio sam oduševljen, a došla je i nova ljubav, kibernetika. Vrlo trendna znanost u kojoj sam kanio postati marka. Osmisliti sebe.

S vremenom, postadoh stručnjak, kibernetički netko i nešto. I ljubavna pisma pisao sam fortranom.

Tehnika je bila moje more u kojem sam plivao poput ribe. Uživao sam. Nisu me zanimale druge životne radosti. Za mene je bilo suvišno sve što nije tehničko.

Pratilo je moj tehnorast i dobro zdravlje. Materijalnih dobara nije nedostajalo. Ljubavi također.

Mrzio sam sve one što o životu gunđaju. Nisam volio društvenjake, osobito filozofe. Bježao sam iz njihova društva jer su mi naprosto bili dosadni. Sumnja im je bila glavna značajka. Često sam s njima ratovao. Lijep je život!

Bio sam sudionik svih važnijih događaja. Nisam se razlikovao od drugih. Volio sam ljude, mrzio samoću. Oduševljavala su me tehnička dostignuća u glazbi. Pratio sam sve koncerte i imao svoje ljubimce.

Koliko samo život nudi lijepih trenutaka! Sretan sam što živim...

Čemu one tlapnje o nekakvom buntu? Što hoće ti kompleksaši sa svojim kritiziranjem svega i svačega? Zdrave mišice najbolji su lijek za njihove mušice!

Nisam htio sretati takve ljude, ali ih je život nekako uvijek nametao. Ponašanje im je bilo dvostruko. Kad pomisliš da je netko pravi, taj ti počne tupiti.

Pobuna! Protiv čega?

— Ako te privlači mnoštvo, razmisli nad sobom! — upozori me jedan kompleksaš. Čista filozofija, dosada. Hrana svima onima koji ne znaju kuda bi sa sobom. Treba raditi i stvarati, vrijeme ide. Ništa nema od mlaćenja prazne slame! Znam, poneka ženska se oduševi s tim, ali ja neću! Utakmica tenisa smiruje živce i rastjeruje svaku smutnju. Uostalom, ni plivanje nije loše.

Grabio sam za životom. Iskorištavao ga do maksimuma. Uživao.

Ni sad se ne sjećam kako, ali jednom me streslo. Popravljao sam televizor, i završih u šok-sobi. Kažu: pet dana bez svijesti. Jedva živ. Poslije toga glavobolja. Svakodnevno. Trajno. Samo različiti dijelovi glave.

Bilo je neizdrživo. Gutao sam čitav spektar raznobojnih tableta. Ni tenisa, ni plivanja, a tehnika me zamalo ubila.

Napustiše me prijatelji. Ostadoh sam. Bio sam sve zapušteniji. Neobrijan. Prljav. Nisam imao volje ni za što. Život mi se počeo gaditi. Zašto sam baš ja ovo morao doživjeti? Zašto je sudbina tako htjela? Gdje je ona moja radost kojom sam jurio kroz život? S bolovima sam spoznao crnu stranu života. Razmišljao sam o samoubojstvu. Dokrajčiti patnju! U glavu su mi ulazile riječi onih kompleksaša. Sjetio sam se njihovih rasprava. Teško je bilo priznati da su njihove misli moja jedina utjeha. Davale su volju za životom. S njima, glava me je manje boljela.

Shvatio sam da počinjem nešto novo. Stručnjak za kibernetiku otkrivao je sebe.

Sjedio sam pred ugašenim televizorom i u rukama držao knjigu »Uvod u filozofiju«.

Iva ČUVALO

Vrba

Ko crna sablast u noći,
prepuna kvrga i grba,
tužna, stara i sama
stoji stoljetna vrba.

Kroz njenu kuštravu kosu
pramen svoj provlači magla.
Otpalo lišće joj nosi
potok nad kojim se nagla.

Mnoge su bujice tukle
po njenoj hrapavoj kori,
no korijenje njeno je čvrsto
i s okrutnom vodom se bori.

U njenu dugom životu
mnogi joj sjekoše grane,
a ona strpljivo snosi
sve stare i nove rane.

Kad prođe zimska tjeskoba
i svuče ledenu nošnju,
njoj donijet će proljeće novo
cvjetnu, zelenu krošnju.

Živan BEZIĆ

Čovjek i njegove vrednote

U ono vrijeme kad je objektivno i vječno uživalo primat u misli i djelu čovjeka, najveća je vrijednost bila Dobro u sebi, tj. apsolutno i neprolazno. Poslije, kad je došlo na cijenu subjektivno, pojam Dobra je stavljen u zapećak, a nastupila je era vrednota. Vrednota je zauzela položaj Dobra.

No svako pomodarstvo ima svoju logiku razvoja. Najprije stavi u pitanje ono što je sporedno da na kraju zaniječe i ono bitno. Tako su spočetka i u eri subjektivizma razne generacije i civilizacije imale svoje vlastite vrijednosti, a poslije je došlo vrijeme da se i same vrednote kao takve stave u pitanje. U prvi čas se je htjelo samo »prevrednovati« stare vrijednosti (Nietzsche: Umwertung aller Werte) ili ih svesti samo na jednu jedinu (Marx: Mehrwerttheorie), da ih se na kraju sasvim zaniječe (nihilizam: Entwertung aller Werte).

Danas živimo u priličnoj aksiološkoj zbrci. Neki sociolozi konstatiraju rasulo svih vrednota, a neki samo rasulo starih uz istodobno stvaranje novih vrijednosti. Najblaži i previše optimistički sud glasi ovako: nema govora o nekoj aksiološkoj revoluciji, pa niti o prevrednovanju starih vrednota, radi se samo o pomaku vrijednosnih prioriteta.[1]

S dovoljnim oprezom bismo mogli zaključiti ovako: aksiološki nihilizam je prošlost, prevrednovanje je u toku, ali u smislu ponovnog vrednovanja starih ideala (Neubewertung). Zapravo svi ljudi priznaju neke životne vrijednosti, čak i oni koji ih na riječima niječu, samo što svi ne ispovijedaju iste vrednote niti ih poštuju u istom stupnju.[2]

U konkretnoj životnoj praksi svi se ljudi ne odnose jednako prema vrednotama. Većina ljudi usvaja, barem verbalno, naslijeđene, ustaljene i opće priznate vrijednosti (konformisti). Revolucionari ne ostaju na protestu, namjesto starih oni žele postaviti, makar i silom, nove i suprotne vrednote. Amoralci i hedonisti izmiču svakoj obavezi i žrtvi, oni se vladaju kao da u životu ne postoje nikakve vrijednosti. Nihilisti i anarhisti su načelni neprijatelji svega pozitivnoga.

TEORIJA VREDNOTA

Prije svega: što su to vrednote?[3]

Možda zato što je aksiologija sasvim mlada znanost, aksiolozi se — po filozofskom običaju — jako razlikuju u određivanju pojma vrednote. Ima i onih koji ih uopće niječu, za njih život nema ni smisla ni vrijednosti (rani Wittgenstein, Tractatus logico-philosophicus, 641). Marksisti su sveli sve vred-

note na jednu glavnu — ekonomsku (Marx nije znao za teoriju vrednota, ali ju je neizravno implicirao u teoriji otuđenja).

Egzistencijalisti naglašavaju samo subjektivnu sastavnicu vrednota. Po J.P. Sartru ne postoje nikakve objektivne vrijednosti, moj osobni izbor i sloboda konstituiraju svaku vrijednost. Ni za R. Polina vrednote nemaju objektivnog temelja, posve su subjektivne. Vrednote postoje samo po čovjeku i za čovjeka. On je jedini stvaralac vrijednosti. I B. Russel tvrdi da »value judgements« zavise jedino o osobnom ukusu.

Nominalisti smatraju da nema dobra i zla u sebi. Stvari postaju dobre ili zle po nečijoj volji, npr. Božjoj, pa u njemu treba tražiti izvor vrednota. Fenomenolozi misle da vrednote postoje nezavisno o čovjeku (M. Scheler). Za Le Sennea i L. Lavellea vrednote imaju apsolutnu vrijednost i temelje se na Apsolutnom Dobru, dakle Bogu. N. Hartmann ne priznaje Boga, ali priznaje ontičku i etičku (Sollen) bit vrednota te njihovu objektivnu nezavisnost. Tako isto i aksiolozi Lotze, Meinong, Windelband, Rickert i dr.

Neki sociolozi pronalaze glavne vrednote u kolektivnoj svijesti (E. Durkheim). Pragmatičko-utilitaristički mislioci procjenjuju vrijednosti samo po njihovim posljedicama (W. James, J. Dewey), a hedonisti po mjeri užitka koji pružaju. Logički pozitivisti zasnivaju vrednote na umovanju verificiranom u empiriji, a lingvistički analitičari u »jezičnoj igri« i upotrebi.

Stoga se filozofi veoma razilaze u pokušaju definiranja pojma vrijednosti. Milton Rokeach definira vrednotu kao vjeru ili uvjerenje: »A value is an enduring belief...«[4] Vrednota bi bila trajno vjerovanje koje upravlja ponašanjem u pravcu svega što je poželjno (preferable), bilo za osobu bilo za društvo. Religiozni mislioci smatraju upravo vjeru posljednjim kriterijem vrednovanja. Za sve humaniste vrednote su glavni motiv i pokretač djelovanja.[5] U ostvarivanju vrednota sastoji se smisao i sadržaj ljudskog života. Za behavioriste je, naprotiv, vrednota samo »objekt« koji stimulira naše ponašanje. U širokoj upotrebi riječi »vrijednost označava svaki objekt, radnju, kvalitet koji se cijeni, jer zadovoljava neku od ljudskih potreba«.[6] Za W. Vinackea vrijednost je stav koji upravlja našim vladanjem prema onome što smatramo da je bolje.«[7]

Pokušajmo se sami zadubiti u pojam vrednote.[8]

Klasična ontologija ispovijeda aksiom: »Omne ens est unum, verum, bonum et pulchrum«. To su metafizička svojstva svakog bitka. Jednotu i jedinstvo bitka (unitas) istražuju matematika i prirodne znanosti. Istina (veritas) je predmet filozofskih nauka, a ljepota (pulchritudo) estetskih. Dobroća i dobrota (bonitas) bitka spada u etiku, odnosno moralku.

Pošto su sva ta ontološka svojstva nešto pozitivno, možemo ih jednom riječju nazvati »dobro« (ili supstantivirano: dobroća, bonitas, kalokagathia). Ukratko: ens et bonum convertuntur. Dobroća je, dakle, punina svih odlika bitka po kojima je ovaj savršen u svome redu opstojanja. Po dobroći bitak posjeduje sve što mu treba te što odgovara njegovoj naravi i svrsi.

Dobroću možemo promatrati kao dobro u sebi (bonum in se), bez ikakva obzira na biće koje ga posjeduje. Ono je stvarno dobro u samome sebi, nezavisno o tome da li je, kako je i gdje egzistencijalno ostvareno. Dobro naime postoji i izvan čovjeka. No to dobro postaje vrednotom tek onda kad nešto v r i j e d i i za drugoga, kad je dobro-tvorno, tj. kad ulazi u svijest i život razumnog bića koje se zove čovjek. *Vrednota je dobro za drugoga, za čovjeka* (bonum pro nobis). Dakle: ne samo »bonum«, nego i »nostrum bonum«. Dobro iz ontičkog reda prelazi u egzistencijalni, tj. antropološki red i tako postaje vrednotom. U tom smislu Slovenci imaju za pojam vrednote točnu i prekrasnu riječ — dobrina.

Čim se živo i razumno biće (čovjek) stavi u odnos prema dobru, ono ne

može ostati neutralno i pasivno. U ljudskom se srcu javlja t e ž n j a prema tome dobru, koje je ujedno i n j e g o v o dobro. I upravo tu leži konstitutivna oznaka vrednota: *odnos bića prema dobru.* Bez tog odnosa ne bi bilo ni vrijednosti jer one su relacione, tj. odnosne kategorije. Taj se odnos izražava čovjekovom težnjom prema objektivnim dobrima. Težnja, teženje, žudnja za dobroćom i dobrotom jest korijen svake vrednote.

Vrednota je dakle *poželjno dobro* (preferable, valuable), nešto za čim se teži i u čemu se nalazi svoje zadovoljstvo, usrećenje, punina i samoostvarenje. Latinski rečeno: valor est bonum (in quantum) appetibile. Ono što čovjeka usrećuje, izgrađuje i oplemenjuje, to je za nj vrijednost i predmet čežnje (wert sein und gelten, kažu Nijemci).

Agatologija je temelj aksiologije. Bitak je naime u sebi najveća vrijednost. »Wert ist ein Grundeigenschaft des Seins«, veli Henz.[9] Vrednota se rađa u susretu objektivnog dobra i subjektivne težnje za njim. Materijalni elemenat vrednote leži u stvarnom i objektivnom dobru izvan subjekta, a formalna u težnji subjekta prema tom dobru. Suštinu vrednote treba tražiti u susretu naših osobnih potreba (želja) i njihovih objektivnih korelata.

Prema tome dva su konstitutivna elementa prave vrednote. Jedan je ontički ili objektivni (bonum), a drugi osobni ili usbjektivni (appetitus, meum bonum). Prvi je transcendentalan (nad čovjekom, postoje naime realnosti izvan našeg vremena i prostora), a drugi je imanentan, u samom čovjeku. Možemo reći da je vrednota transcendentalna i u tom smislu što u činu vrednovanja čovjek nije zadovoljan sa svojim status quo, transcendira sebe, nadopunjuje svoje nedostatke, ostvaruje svoje najviše aspiracije i tako nadilazi danu stvarnost. Jednako tako možemo kazati da je vrednota dvostruko objektivna: ukoliko je ona ontološkorealni bitak, tj. neko zbiljsko dobro koje može obogatiti naš život, i ukoliko je ona idealni bitak, tj. još ne ostvareni predmet naših želja.

Objektivisti smatraju da postoji neko apsolutno i o čovjeku nezavisno »carstvo vrednota« (R. Lotze, W. Windelband: Reich der Werte). Subjektivisti, naprotiv, to carstvo smještaju u ljudsko srce. Istina se nalazi u spoju objektivne i subjektivne naravi vrednota. Arif Tanović je dobro uočio: »Vrijednost nije, međutim, ni samo svojstvo predmeta, ni samo svojstvo duha, nego i jedno i drugo, vrijednost nečega i za nekoga, objektivni kvalitet stvari koji se subjektivno doživljava i cijeni.«[10]

Kad npr. H. Henz veli: »Werte haben Geltung auch ohne subjektive Wertung« (Henz, 41), to treba shvatiti ovako: dobro uvijek ostaje dobro iako ga možda nitko ne žudi, ali u tom slučaju nije ničija vrednota. Ono postaje vrednotom u odnosu na neki subjekt koji za njim čezne. Srž vrednota valja tražiti u skladu realiteta (Sein) i idealiteta (Soll) i ljudskog bića.

Jesu li vrednote vječne ili vremenite, tj. podložne hiru vremena i mode? Tu se suprostavljaju dva tabora, onaj univerzalista i onaj relativista. Univerzalisti drže vrednote apriornim, sveopćim, apsolutnim i vječnim dobrima, kojima se moramo prikloniti. Za relativiste su vrednote ljudske tvorevine, plod naših aspiracija i zavisne o duhu vremena i nazora konkretnih ljudskih grupa. Prema našoj definiciji, vrednote su i vječne i relativne. U sebi nose elemente objektivne i ontološke dobroće, zato su vječne i univerzalne. Ujedno su i plod ljudskih ideala pa utoliko i relativne. Čovjek nije stvaralac vrednota, ali je njihov sustvaralac, ostvarivalac, nosilac i uživalac.

Sve vrednote skupa sačinjavaju jedan vrijednosni sustav, koji je u stvari filozofija života.

PSIHOLOGIJA VREDNOTA

Vrednote imaju svoju filozofiju, ali, ukoliko su također i plod ljudskog duha, posjeduju i svoju psihologiju. U njima se dodiruju ontologija i psihologija. Objektivno dobro se naime inkarnira u srcu i duši čovjeka. Odatle počinje njihova geneza i njihov povijesni tok. Svaki vrijednosni čin je osoban, duhovan.[11]

K. Lewin, A. Maslow i neki drugi psiholozi pojavu vrednota temelje na čovjekovim potrebama. Za čovjeka može imati vrijednost samo ono što zadovoljava njegove tjelesne ili duševne potrebe.[12] U zadovoljavanju potreba razlikuju tri stadija. Prvi je stadij stanje nezadovoljstva u duši. Čovjek osjeća svoje osobne nedostatke i želi ih popuniti dobrima koja za nj imaju neku vrijednost. Drugi je stadij potpuno zasićenje ili djelomično zadovoljenje težnji (pozitivna valencija). To su dvije obligatne faze u razvoju vrednota. No može nastupiti i treći stadij: prezasićenje, uslijed kojeg nastaje neugoda, gadljivost i odvratnost (negativna valencija, disvalue).

Ako obratimo pažnju na prva dva stadija vrijednosnog čina, onda vidimo da
— najprije čovjek ima osjećaj nedovršenosti i uskraćenosti, nezadovoljan je i nemiran (negativna faza),
— zatim se u njemu budi težnja za dovršenošću, puninom, srećom i savršenstvom,
— teženjem i traženjem subjekt otkriva i spoznaje svoje dobro. O njemu donosi vrijednosni sud. U njemu vidi svoje usavršenje i stavlja ga kao svoj cilj: ob-jectum (intelektualni, kognitivni element: nil volitum nisi praecognitum),
— pošto čovjek u tom objektu nalazi svoje dobro i zadovoljstvo, on ga zavoli i njemu konkretno teži (emotivni element). Očaran je i oduševljen svojim idealom,
— ako ga želi stvarno postići, on ga mora i htjeti, tj. pokrenuti svoju volju za postavljenim ciljem (voljni element),[13]
— djelatnim nastojanjem čovjek napokon i postiže svoj cilj-vrednotu, usvaja je i ostvaruje u svom životu (operativni element). U ovoj su fazi ostvarivanja moguće razne djelatne i čuvstvene peripetije.
— kao kruna čitavog procesa vrednovanja u duši ostaje osjećaj zadovoljstva i sreće.

Kako je razvidno iz procesa vrednovanja, u njemu su zastupane sve dimenzije ljudske psihe: kognitivna, emotivna i konativna. Ova posljednja uključuje uvijek i operativnu dimenziju. U kognitivnoj čovjek zadovoljava svoje umne težnje: spoznati istinu, otkriti svrhu života i djelovanja, što mi je raditi? U emotivnoj pronalazi motivaciju svoga rada: zašto, čemu? Konativna dimenzija se sastoji u samoj aktivnosti, u zbivanju, u ostvarivanju vrednota. U vrednovanju je dakle angažirano cijelo ljudsko biće.

Premda je to tako, lako je opaziti da u procesu vrednovanja ipak dominiraju osjećaji. Proces počinje s osjećajem (nezadovoljstva), čitav je prožet emocijama (teženje, čežnja, strahovi, nade, ljubav prema idealu, sumnje), te završava opet osjećajem (zadovoljstva, odnosno u negativnom slučaju razočaranja). Jung misli da se vrijednost jedne vrednote može najbolje ocijeniti prema dubini i širini osjećaja koji je prate. Takav osjećaj ne mora biti uvijek ugodan kao u slučaju užitka. Također i bol ima za čovjeka i subjektivnu i objektivnu vrijednost.[14] Moralni ljudi se opredjeljuju za dobro i onda kad ono ne odgovara njihovom osobnom teženju.[15] Često puta je čovjek razapet između suprotnih težnji.

Vrednovanje ne smije biti zavisno u prvom redu o afektima, nego o idealima i ciljevima života i rada. Stoga i razum, a ne samo osjećaji, vrednuje

etičku i praktičku korisnost ljudskih dobara. Kad bi odlučivali jedino osjećaji ili prvotno osjećaji, upali bismo u teški hedonizam. Osjećaji, pogotovo osjeti ugode ili neugode, ne mogu biti korektan procjenitelj ljudskih vrijednosti. Stoga i nije vrednota samo ono što je »željeno«, dakle njezin psihički element, nego najprije ono što je »poželjno«, tj. njezina objektivna i etička komponenta.

Ako se ostane samo na razini osjećaja, tu još nema pravih vrednota. One su ostvarene ako u sebi nose ono što je vrijedno naših želja, ono što je objektivno poželjno, za čim treba težiti. Vrednote imaju u sebi golemu motivacionu i pokretnu snagu. Stvaralačke su, dinamične i odgojne. Posjeduju očaravajuću privlačnost za svakoga, posebno za djecu i mladež.

Vrednote treba razlučivati od iluzija, nestvarnih i neostvarivih »dobara«. Zamišljena, fiktivna i nepostojeća dobra te sve moguće umišljene vrijednosti ne mogu biti zdrava podloga za ljudski život. Ono što u sebi nije uopće nikakvo dobro ili je samo iluzija, odnosno deformacija mogućeg dobra — to ne može biti ni vrednota. To je u stvari opreka vrednoti, samozavaravanje.[16] Osjećaji nikada ne mogu biti ni jedino ni glavno mjerilo vrednovanja. U taj proces spada još jedan važan, najvažniji, normativ ljudskog djelovanja — savjest.

TELEOLOGIJA VREDNOTA

Život bez vrednota je zaista bez-vrijedan život. Onaj čovjek koji ne zna za smisao svoga života i za kojega nema ničeg vrijednog življenja mora se osjećati praznim, nezadovoljnim i nesretnim. Njegov je život bezvrijedan i promašen.

Ako se želi očuvati od iluzija i utopija, čovjek mora steći sposobnost vrednovanja. Ali ne subjektivističkog vrednovanja koje nas odvodi od objektivnih i pravih vrednota. Zdravo vrednovanje počiva na ispravnim kriterijima vrijednosnog čina. Vrednovanje naime ne može biti neutralno. Ono je nužno upravljeno na neko dobro. Kad bi mogla postojati neka indiferentna i bezvrijedna »vrijednost« — bila bi contradictio in terminis. »Nema nikakve ljudske aktivnosti koja bi bila apsolutno vrijednosno neutralna«, dobro opaža Tanović.[17] Danas, kad mnogi zastupaju neutralnost znanosti tvrdeći da ona mora biti »oslobođena od svakog vrednovanja« (wertfrei), Maslow se bori protiv svake nauke »oslobođene« od vrijednosti.[18]

Ako ništa na svijetu nije vrijednosno neutralno, za čovjeka je od sudbinske važnosti da se pravilno opredijeli, osobito u bitnim pitanjima svoje egzistencije (fundamental option). A za pravilno opredjeljenje treba posjedovati ispravne kriterije vrednovanja.

Koji je glavni kriterij vrednovanja? Nema nikakve sumnje da se on nalazi u sferi ciljeva. U biti je točna stara izreka da »cilj posvećuje sredstva«, ali uz nadopunu da »nikada sredstvo ne posvećuje cilj«. Oboje — i ciljevi i sredstva — moraju stajati na liniji dobra. Ne ćemo se služiti lošim sredstvima za dobre ciljeve zato što u etici negativni sud (sredstvo ne posvećuje cilj) ima uvijek apsolutnu i univerzalnu vrijednost. Ta nam spoznaja još više nameće misao kako ciljevi daju pozitivnu vrijednost našem životu. Unutarnja vrijednost svakog čovjeka se najbolje očituje u postavljenim ciljevima.

Tako teleologija dolazi u pomoć aksiologiji. Ona joj daje opravdanje i pruža mogućnost moralnog utemeljitelja.[19] Ako se objektivna svrha bića (finis operis) poklapa sa subjektivnom svrhom čovjeka (finis operantis), imamo savršenu podudarnost objektivnog i subjektivnog reda bitka, dakle, najveće moguće dobro i najveću moguću vrijednost. Ontološka dobroća i moralna dobrota nalaze se

u zagrljaju. Spoznaja dobra i subjektova težnja za njim susreću se u punoj harmoniji. Kognitivne, emotivne i konativne dimenzije čovjekove slijevaju se u savršenu cjelinu. Čovjek ostaje integralan u sebi i u skladu s Najvećim Dobrom. Nema mjesta kaosu, ni moralnom ni duševnom. U čovjeku i oko njega vlada Kozmos.

Jasno je da aksiološki ciljevi stoje u vezi sa smislom života. Vjera i svjetonazor bitno utječu na formiranje osobnih vrednota. No, osim subjektivnih faktora postoje i objektivne datosti. Objektivni s m i s a o našeg života leži izvan nas i prije nas, daleko prije našeg stvaranja, u planovima i volji Stvoritelja. Spoznaja tog plana je normativna za svako stvorenje, pa i za čovjeka ako ne želi promašiti svoj život. Radi se o tome da stvorenje uskladi svoje ciljeve i težnje s Prvim Uzrokom svoga bića, tj. sa svojom vrhovnom normom, svojom najvećom vrednotom. Kad se finis operis i finis operantis nađu skupa, osigurana je harmonija bitka i simfonija svemira. I tek tada, u tom skladu svojih težnji s Božjim stvaralačkim namjerama, čovjek je sposoban otkriti pravi smisao svoga postojanja.[20]

Na taj nas način trijezno razmišljanje o smislu života s područja teleologije uvodi u prostore teologije. Obje su spoznaje tijesno povezane. Teleologija ne može otkriti uzvišenijeg cilja od onoga kojeg je Stvoritelj ugradio u temelje kozmosa. Nijedna teologija nije u stanju ponuditi ljudima logičniji smisao življenja od urođene težnje da se vrate svome Prauzroku i svojoj Praslici na koju su stvoreni. T h e o s je zapravo prvi i posljednji t e l o s ljudske egzistencije.

Prema tome bi Bog bio vrhovna i apsolutna vrednota za čovjeka i za čitav stvoreni svijet. Svoje najradikalnije utemeljenje i opravdanje sve ostale vrednote mogu naći samo u onome koji je sam u sebi Vrhovno Dobro, Dobro kao takvo, Summum Bonum i Summus Bonus. I kao što smo s pravom rekli »Ens et bonum convertuntur«, jednako imamo pravo zaključiti: Deus et valor convertuntur. Bog — izvor i uzor svakog dobra — najveća je vrijednost u **svijetu (imanencija) i nad njim (transcendencija).**

Na koncu konca svaka vrednota zapravo vodi Bogu, bez kojega nije moguća nikakva autentična vrijednost.[21] Aksiologija nas nužno vodi u područje religioznog i svetog.

Binomu Telos i Theos moramo dodati još jedan pojam koji je nerazdvojiv od svijeta vrednota. To je naime E t h o s, svijet moralnih dobara. Svako moralno dobro je odraz Vrhovnog Dobra. Ovo daje konačno opravdanje svakoj vrednoti kao dobru. I ako na kraju uzmemo čovjeka kao vrednovatelja, onda se struktura vrednovanja može sintetizirati ovako: opstojanje objektivnog Dobra **(Bog), čovjekova težnja za njim (cilj) i djelotvorno ostvarenje ideala (etika).** Zgrada vrednota počiva dakle na četiri kamena temeljca: Theos, anthropos, telos i ethos. (To je sasvim u skladu s našom definicijom vrednota. Parovi Theos-ethos i anthropos-telos odgovaraju dvjema temeljnim korelatima pojma vrednota: objektivna dobroća i subjektivna **dobrota).**

Kako vidimo, aksiološki savez sačinjavaju: antropologija i teleologija, teologija i etika. Ratio Divina je temelj vrednovanja i ćudoređa uopće.[22] Kao što nema savršena morala bez Boga, tako ne može biti ni prave vrednote bez Apsolutnoga Dobra. U tom je Dobru ključ svakoga drugog mogućeg dobra.

Vrednote su nam dakle date. No ne samo date već i z a d a t e. Sobom nose zadatost, zadaću, zadatak. Za čovjeka su obavezne, u sebi imaju moralni naboj za-danosti.[23] M. Rokeach također naglašava obligativni značaj vrednota. Po njemu ono »preferable« iz definicije vrednota označuje objektivnu i moralnu »preferability«, a ne samo neku subjektivnu »preferedness«. Prave vrednote u sebi sadrže etičku obavezu. Ono što je vrijedno za samoostvarivanje i

za dobro bližnjega ima snagu obaveze, moralne dužnosti.[24]

Na čemu počiva moralna obligacija vrednota? Upravo na njihovu objektivno-ontičkom aspektu. Kad bi počivale samo na subjektivnom odnosu prema dobru (težnje), bile bi labava sadržaja i proizvoljne obveznosti. Jer kako bih se ja imao vladati kad »moje« vrednote dođu u sukob s »tuđim« vrednotama? Ako bi vrednovanje stjecalo snagu jedino iz subjektova stava, nestalo bi objektivnog mjerila moralnosti, a zavladao bi kaos i samovolja.

Stoga vrednota, kako rekosmo, nije samo meum bonum, nego i nostrum bonum. Dakle: Summum Bonum!

BILJEŠKE

1. Helga Pross: *»Wir erleben keine Werterevolution, keine Umwertung aller Werte, wir erleben eine Verlagerung von Wertprioritaten«* (u knj. H. Kreuzer (Hg), *Entwicklungen der siebziger Jahre.* Gerabronn 1978, 15).
2. H. Klages (Hg), *Wertwandel und gesellschaftlicher Wandel.* Frankfurt 1979. J. Becker (Hg), *Wertepluralismus und Wertewandel heute.* Vögel, München 1982.
3. G. W. Allport, ed., *A Study of Values.* Houghton, Boston 1960.
A. Tanović, *Vrijednost i vrednovanje.* Zavod za izd. udžb. Sarajevo 1972.
M. Rokeach, *The Nature of Human Values.* New York 1973.
AA. VV., *Ontologai e assiologia.* Morcelliana, Brescia 1974.
I. Gobry, *De la valeur.* Ed. Vander, Louvain 1975.
L. E. Roths (Hg), *Werte und Ziele.* München 1976.
G. A. Borden, J. D. Stone, *Human Communication.* Cummings Pub. Comp., Menlo Parko 1976.
M. Rokeach, *Understanding Human Values.* New York 1979.
4. Cit. po P. Schotsmans, *Value Theory,* u čas. *Ephemerides Theologicae Lovanienses,* april 1983, str. 71.
5. *»Valore e un motivo razionale, trasformato in fattore motivazionale, relativamente permanente e suffragante«* (A. Schneiders, *Psicologia dell' adolescenza.* Soc. ed. int., Torino 1968, str. 210).
6. A. Tanović, op. cit. str. 7.
7. *»A value as an attitude that directs behavior into acceptable or preferred directions«* (W. E. Vinacke, *The psychology of thinking.* II izd. McGraw-Hill, N. York 1974, str. 457).
8. Riječ vrednota dolazi od gl. vrijediti. Imamo još i ove aksiološke izraze: valjati (lat. valere), biti valjan (validus), valjanost (valor i romanski derivati: valore, valeur, value). U Nijemaca Wert, u Rusa cennost'.
9. H. Henz, *Lehrbuch der systematischen Pädagogik.* Herder, Freiburg 1964, str. 48.
10. A. Tanović, op. cit., 19.
11. R. Le Senne, *Les valuers et la valeur.* Bruxelles-Louvain 1947.
K. B. Madsen, *Theories of motivation.* IV izd. Munhsgaard, Kopenhagen 1968.
M. Rokeach, *Beliefs, Attitudes and Values.* San Francisco 1968.
P. Keiler, *Wollen und Wert.* De Gruyter, Berlin 1970.
J. Tischner, *Il pensiero e i valori.* CSEO, Bologna 1980.
12. Tako čine također Borden i Stone. Oni izjednačuju vrednote i potrebe, ali ipak priznaju: »Values are not isomorphic with needs« (op. cit. 225).
13. W. H. Kilpatrick definira vrednotu kao »volju kritički procjenjenu i pronađenu vrijednom izbora« (J. P. Wynne, *Le teorie moderne dell' educazione.* Armando, Roma 1975, str. 334).
14. M. Pradines, *Traite de psychologie.* I sv., III izd. Paris 1948, str. 247.
15. Lonergan i Kiely se slažu da »i valori non sono identici alle soddisfazioni« (B. Kiely, *Psicologia e teologia morale,* Marietti, Casale Monferrato 1982, str. 37).
16. Uzmimo za primjer samo ovisnike, recimo alkoholičare i narkomane. Za njih su alkohol i droga »velika vrijednost« i skupo ih plaćaju. Svoje su težnje upravili krivim vrijednostima. Ili da još spomenemo »vrijednost« novca (valuta!). Za mnoge je novac od običnog sredstva postao životni cilj.

17. Tanović, op- cit. 17.
18. A. H. Maslow, *Motivacija i ličnost.* Nolit, Beograd 1982, str. 57.
19. »A value is not merely valuable to same prospective agent but is of value to him for some purpose or goal... The more a being contributes to a desired goal, the greather value it has« (Paul M. Quay, u *Theology Digest,* br. 4, g. 1975, str. 350).
20. »Tako smo prišli do paradoksa: človek ki ima od česa živeti, naenkrat ne ve več čemu živeti« (Tone Ciglar, *Cerkev v sedanjem svetu,* br. 3-4. g. 1983, str. 41).
G. Frosini, *Teologia delle realta terrestri.* Marietti, Torino, 1971.
D. Bonifazi, *Correnti del pensiero contemporaneo e cristianesimo.* Roma 1972.
21. »Where a human being is talking about values — even eithout referring to God — he is fundamentally confronting himself with his transcendent destiny« *(P. Schotsmans, op. cit. 84. i 85).*
211. »Where a human being is talking about values — even without referring to God — he is fundamentally confronting himself with his transcendent destiny« (P. Schotsmans, op. cit. 84. i 85).
22. M. Scheler, *Il formalismo etico s l' etica materiale dei valori.* Milano 1943.
L. E. Navia (ed), *Ethich And the Search For Values.* New York 1980.
23. Njemački jezik pozna sličnu »jezičnu igru«: Gabe und Aufgabe.
24. P. M. Quay: »If someone knowingly refuses the values he should have, we consider him to be acting immorally« (*Theology Digest,* br. 4, g. 1975, str. 357).

Pavao DESPOT

Pitari

U sto koluri, malešni i veliki, načičkali se po skalinama, pergulu i ponistrama...

Nije samo jedan čovik, kad bi tu proša, reka:
— Ode cvitovi iz kamena restu! —

Oni nisu znali koliko je puta moja mater, dikod prije, a dikod posli nego ča je zvonila »Zdrava Marija«, zalivala to cviće i pivala, pivala mlada...

A kad bi moj ćale doveja nikog svog prijatelja, falija je mater u svi šesnajest i pokaziva cvit po cvit, ka da, Bože mi prosti, pokazuje nas, dicu svoju...

U sto koluri, malešni i veliki, načićkali se po skalinama, pergulu i ponistrama.

Najlipši cvit među njima je moja mater.

Njega ne triba zalivat; mokar je od suza ča su i brige donile.

I ne triba mu sunca; uvik mu je teplo.
Jubav ga grije...

Stanislav ŠODAN

Scenarij

Pucanj je označio njegov kraj. Skončao je čovjek. Ubio se. Sam sebe. Novine su registrirale slučaj. Na tržnicama se diskutiralo. A onda, vrijeme je sve pregazilo. Zaborav. Trajanje. Do novog pucnja.

Kad te život stegne, najlakše se ubiti!

Pobuna! Životna aritmija. Onda sebe. Uvijek je to tako!

Ne ulazeći u detalje, činjenica je da su se njih dvoje dobračili. Njihovo zajedničko da, uglavnom rezultira tobom. Stvoren si za opstoj. Životno nadireš.

Ali, život je velika igra. Traži velike glumce. Nema tu mjesta za epizodiste. Sve su uloge unaprijed razdijeljene. Redatelji su ti odredili scenarij. Na tebi je da se životno-glumački dožvačeš. Pred tobom je uloga. Život kao scena. U njihovoj predstavi. Odbiješ li igru, nisi ništa napravio. Samo si odglumio tragiku. Bio si tragičar. Tvoja je pogreška što nisi sve shvatio kao komediju. Ili kao rutinsku predstavu. Zašto si baš ti odabrao da se upucaš? Njima si samo bio izvanredan glumac, u vrlo ozbiljnoj predstavi. Stoga te rijetki razumiju. Jer to nije bila gluma za mase. Ubio si se za umjetnost. Za odabrane. Ali oni će isto dobro večerati pošto te isprate. Zastori će biti spušteni. Čekat će se novi glumac. Novi tragičar. Novi klasik. Jer takve role izvode samo genijalci, a njih život ne stvara baš tako često.

Gurnuše mi neki dan scenarij u ruke. Dotad sam se igrao. Vrlo zanimljiv. Uzbudljiv. Miriše mi na komediju. Pun je epizodnih glumatanja. Na meni je red, dakle! Očekivala se moja uloga. Moj nastup.

Za početak, scenarij je odredio da izvedem školanje. To je njihovo usavršavanje. Rola će mi biti plaćena. Imat ću besplatan stan i dobru ishranu. U glumu je trebalo!

Počeo sam izvrsno. Kritičari su bili oduševljeni. Bilo je ovacija! Uživao sam u glumi.

Jednolična uloga me počela nervirati. Scenaristi su protestirali. Bilo je prijekora. Ubačen sam među epizodiste. Svašta sam morao glumiti. Igrao sam kojekakve karaktere. Ponegdje sam i oduševio. Ali, one prave uloge, nije bilo. Osjećao sam da ja nisam čovjek za pozornicu. Za scenarije. Za glumu. A oko mene, sve glumci.

Znam jednog pijanca koji je pio jer je odbio glumiti. Ali njemu su

maligani pisali scenarij. Glava je bila izolirana. Ni to nije bilo rješenje. Jednom sam se napio i odigrao veliku rolu. Izazvao sam iznenađenje i bio hvaljen. Takvi se rijetko rađaju, rekoše. On je veliki glumac! Dajmo mu veliku ulogu! Bit će to naš klasik!

More pohvalnica me otrijeznilo. Uplašio sam se. Otkud meni velika uloga? Otkud ja klasik? Zašto su mene izabrali kad sam od njih pobjegao? Što im ja trebam? Neću njihov scenarij! Gadi mi se! Sve je to laž! Sve je to obična igra! Ne postoji ništa kod ovih režisera osim velike pozornice! Ne, ja nisam za njihove uloge. Ja ću s one strane zastora! Ja ću ih sve promatrati! Bit ću običan gledalac.

Ali, Bože, ja moram jesti! A kako jesti bez scenarija? Kako uopće živjeti? Kakvo je ovo prokleto kazalište gdje i gledaoci moraju glumiti? Za koga se sve ovo igra? Tko je nametnuo ovu laž? Hoće li itko za ovo odgovarati? Zašto te rođenjem ubacuju u glumu? Zašto je život scenarij?

Smirio sam se. Uzeo ogledalo. Dugo sam se promatrao. Pogled kroz prozor ukazivao je da svi očekuju moju veliku rolu. Shvatio sam da osluškuju moj odlazak u klasike. Tek tada mi je bilo jasno kakav su meni odredili scenarij!

Igram u tragediji, ali do pucnja će se načekati.

A.V. MIHIČIĆ

Oporuka

Ja starim i pjevam
i pjesmu u potaji
nekada tugom
a nekad i suzom zalijevam:
na put se bez povratka spremam.
Blaga nikakva nemam da ostavim rodu:
što mi ne odnije ludost,
odnijelo mi vrijeme niz vodu.
Ostadoše planovi, želje,
snatrenja, kajanja,
žalbe i tuge
i noći besnene duge
i poruka posljednja rodu:
Ne sustaj!
Bori se za istinu,
pravdu i slobodu.
Padneš li,
i mrtav mrtvom pjevat ću ti pobjednu odu.

Joja RICOV

Opsjednuti u pustinji, s bumerangom vlastitoga glasa

Uz 30. obljetnicu smrti Tina Ujevića

»Postojati znači biti žedan«
Tin Ujević

Tko je?

Augustin Josip Ujević, treće od petero djece iz loze Ivana, učitelja iz Poljica i Jerolime Livačić-Markusović, kućanice iz Milne, rodio se u Vrgorcu 5. srpnja 1891.

Pjesnik, esejist, prevoditelj, politički entuzijast, novinar i publicist.

Osnovnu školu polazio u Imotskom i u Makarskoj, klasičnu gimnaziju u Spljetu kao pitomac tamošnjeg Nadbiskupskog sjemeništa (1905. obukao, 1907. svukao kleričku mantiju), kroatistiku završio uz klasično jezikoslovlje, mudroslovlje i estetiku na Filozofskom fakultetu u Zagrebu.

Gorljiv jugoslavenski nacionalist, godine 1912. stupa u arenu političkih borbi, koju će napustiti već 1917. u Parizu gdje doživljuje lom svojih građanskih iluzija po nizu stresova, sudara i razočarenja s ljudima u Jugoslavenskome odboru i srpskom poslanstvu, među kojima je djelovao i kipar Ivan Meštrović. Rezultat: *Lelek sebra,* povlačenje, definitivan zaokret u književnosti, neodgodiva boema.

Hvatan višestruko i s razlogom, saslušavan, tamničen, osuđivan; podnošen i gonjen, protjeriv̌an u konfinaciju, stalno pod okom i na lancu (onom nevidljivom, dakako, koji imenuju »sloboda«).

Njegova boravišna središta: Imotski, Makarska, Split; Beograd, Pariz, Krivodol; Sarajevo, Zagreb.

Postaje najduže: Split (1902—1909; 1913—14; 1937—40); Pariz (1915—19); Beograd (1920—25); Sarajevo (1930—37); Zagreb (1909—12; 1919—20; 1940——1955, 12. studenoga, 1,25 po ponoći).

Poticajne méte: Biblija, Kabala, liberty; metafizičko slikarstvo, Moderna, simbolizam.

Mudroslovna vrela: Spinoza, Nietzsche. A Kant? A Schopenhauer? Méte u stihozoru: Matoš, Heine, Baudelaire; Rilke, D'Annunzio, Rimbaud; Whitman, Verhaeren. A (misliš: smiješno i pomisliti!) don Ilija Ujević? A Giacomo, Leopardi, da koji? A Dante, summus inter omnes, a Tagore, a Apollinaire?

Otac duhotvora kakvi ostaju: Oproštaj, Molitva Bogomajci za rabu božju Doru Remebot, Svakidašnja jadikovka; Nostalgija svjetlosti, Dažd, Visoki jablani; Vasionac, Šumovi u kutiji za mišljenje, *Noćas se moje čelo žari,* Poezija rječnika, Unutrašnji harem; Pobratimstvo lica u svemiru, Svetkovina ruža; Kružna cesta sreće, Uspavanka iz Krivodola; Lude i mudre djevice, Lakrdija presvetoga stilografa, Mrsko ja.

I vrijeme i problemi i ono što krsti se sintagmom condition humaine, sve je (već!) u naslovima njegovih neprolaznih djela: *Lelek sebra* (1920);

Kolajna (1926); *Auto na korzu* (1932); *Ojađeno zvono* (1933); *Otpirač trabunjanja iliti spojeni kaos; Sintetička munja i orijaški strojovođa svih opsjena* (objavljeni u Sabranim djelima 1963—1967); *Ljudi za vratima gostionice* (1938); *Skalpel kaosa* (1938); *Žedan kamen na studencu* (1955).

orfej poražene ljubavi
ikar rasplinuta sna

Ekspresionist? Simbolist? Surrealist?

Ujević je sve, jedinstven i jednodušan u potvrdi i protuslovlju, veznik i uzvik svekolikog pjesničkog govora s porukom bratstva među ljudima i narodima svim. Vidovnjak s razmaknutih obala, što vapi (ne)dohvaću sučelice:

Beskrajna noći s onu stranu uma...

»Potčovjek«, »ubijeđeni komunista« (T.U.) koji se ne libi »Nadčovjeka«, vulkan (u)kroćen u provali, koji brekti, štekće, puca. Gejzir, kaskada, slovoskok metafora i misli nečuven, neviđen u Hrvata. Reče li nam sve što bje naumio ovaj, pretpostavljamo ipak nedovršen, gromadni rapsod, prerigorozan naspram sebi izvan svake sumnje, i okrutan i samozatajan, iako Narcis koji ne trpi usporedbe — Orfej poražene ljubavi, Ikar rasplinuta sna. Njegov opus ječna je, tečna simfonija, survana treskom (zar jednom?) — hir i volja Pjesnika! — kao groban urnebes, kobna kakofonija! Golica stoga i vuče, a ne usuđuješ se prilaziti. To je Ujević, Tin, gora a tić u izmicanju, providan i paperjast, čini ti se, a ezoteričan i nedostižan, a neuhvatljiv — sjena!

Nepotkupljiv i neotkupljiv klaun, »burgijaš« kako se predstavi na jednoj sjajnoj (pred)ratnoj vizitkarti. Tko je dakle ta sporna, skandalozna podoba, guslar s tužaljkom bez premca, himničar a »protuha«, »intrigant« vrhunskoga reda?

Izron i opstojnost ovog i ne tako zavidna u opsegu, ali golema, mastodontskog u naboju i jeci, mudrostrojna i slikotvorna kolosa što kazuje, što je?

Poetski (ali sad i titanski!) kaleidoskop »lirozofa« (T.U.), ročen od automatističkih, naturističkih, simultaneističkih, pa i pasatističkih i futurističkih povrh već natuknutih, prevladavajućih, ekspresionističkih simbolističkih i nadrealističkih kadara (kvadara — kvadrata?), optika i dioptrija pečati, još jednom, neobuzdivost a prohodnost, strujnost, gipkost i prodornost viprena magijskoga logosa, njegovu neočekivanu višeslojnost, leksičku a semantičku, njegovu polimorfnost u ekspresiji. Rekoše o njemu redom, evo što i kako:

Antun Branko ŠIMIĆ:

»Ovo nije nipošto tužaljka nad vašim nehajem za velikog čovjeka koji živi, tj. umire među vama.

Jedan čovjek koji svaki dan sjedi u Kazališnoj kavani, jedan umjetnik, jedan čovjek s idejama, ukratko jedna pojava koja visoko strši ponad jugoslavenske urođene osrednjosti, živi tragični život i čeka tragičan svršetak.«

Za Ujevića, »Novosti«, Zagreb, 7. XII. 1919.

Isidora SEKULIĆ:

»Knjiga g. Ujevića, kao poezija, dovršena je, i lepa je kao retko koja knjiga u nas. Kao filozofija, ili religija, ili religiozna filozofija, ona nije dovršena, i nija sasvim jasna. Pesimizam g. Ujevića poezija je, a ne doktrina; vera njegova, težnja je, a ne dogma.

G. Ujevićev pesimizam je koliko poezija i estetika, toliko i etika i sud. To je jedna religiozna poezija, iz koje, kao iz psalama, suze kaplju i danju i noću; to je jedan religiozni pesnik iz čijeg čela i grudi bije nešto što je mučnije od svake erupcije leleka: asketstvo najviše, ono koje odriče požudu i slast od jadanja i tugovanja, koje čoveku, ma koliko gotovu za smrt, ne da sići u grob i tmicu truljenja.«

Poezija Augustina Ujevića, »Srpski književni glasnik«, knj. XIII, br. 2. 16. IX. 1924.

Milan BOGDANOVIĆ:

»U ove stihove silazi se kao u katakombe...

Tin Ujević je od svih naših lirskih pesnika najdublje iskopao iz sebe. ... intenzivnijeg liričara u ovom trenutku naša književnost ne može da pokaže.«

Tin Ujević, »Srpski književni glasnik«, knj. XVII, br. 7, 1. IV. 1926.

Stanislav ŠIMIĆ:

»Najosebujniji hrvatski pjesnik je Tin Ujević.

... Najvećim dijelom roman o pjesnikovoj vlastitoj unutarnjosti, njegove pjesme ne očaravaju artističkom divotom, niti su etički postulati; one su rječitost što nahrupljuje kao vrelo; jedincat su i neponovljiv izraz; ni opisi, ni štimunzi, ni nabrajanje opažanja; subjektivna poezija, molitvena, kao srednjevjekovni soneti, svjetlonosna i svježenosna, kao oluja; mudra kao iskustvena mudrost staraca; bodra i krepka i gipka kao mladost; misaona, ali i ćutilna i životna; samotna i neslična ničemu, kao san.«

Ujevićev Auto na korzu, »Hrvatska revija«, 8, 1932.

Novak SIMIĆ:

»Sinteza postignutih rezultata, koja svojim opstojanjem vodi dalje, ta osobina svih pravih pjesnika, i Ujevićeva je osobina. Artistički njegova poezija znači najdalje i najviše dokle se je naša poezija popela.

... pisac najdublje, najprefinjenije i najoduhovljenije lirike koja je kod nas ikad napisana.«

Tin Ujević, »Književnik«, br. 2, 1934.

Ivo KOZARČANIN:

»Nevjerojatno bogatstvo motiva, koji dolaze često među sobom u koliziju, izbija u dinamici slapa i ruši se snagom sjevernih snježnih oluja...«

Ojađeno zvono Tina Ujevića, »Hrvatska revija«, br. 9, 1934.

Đuro VILOVIĆ:

»U čitavoj našoj književnosti Tin je ekskluzivnošću svoje profesije i okupacije nadvisio sve, pa i Matoša i Krležu. Tin je antižurnalista i antipartizan. Tin je najknjiževniji hrvatski književnik, i jer je takav, trajno osjeća, pa je ovom citiranom prilikom napisao opću hrvatsku književnu istinu.«

T.U: *Predstavljam se čitaocima »Pravice«,* »Pravica«, br. 13, Zagreb, 13. IV. 1940.

Velibor GLIGORIĆ:

»Elementarna snaga prkosa životu, prkosa smrti, prkosa svemiru, skrši, u ponekoj pesmi ove zbirke, patnički samilosnu osetljivost koja teži da preovlada slikom zarobljenog sebra koji nosi krst Golgotom života i žudi da nađe

tihu luku u prostranom Hristu, iako mu srce govori da spokoja nigde nema. No sila prkosa odjekuje u toj zbirci kao lelek zalutalog stradalnika u pustinji... Jedna pesnička gromada luta drumovima Jugoslavije, kao otkinuta, odlomljena od svoga doba, od vremena...«

Poezija Augustina Ujevića, iz predgovora Ujevićevim *Odabranim pesmama,* bibl. »Brazde«, Beograd, 1956.

Vlatko PAVLETIĆ:

»Iz težnje za apsolutnim nastala su mnoga Ujevićeva djela... Nije li zato njegova poezija esencijalni beskrajni konfesionalni monolog, surova ispovijed ličnosti (ovo je množina!), ispovijed kakvoj ćemo teško naći ravne ne samo u našoj literaturi, nego i u modernoj evropskoj poeziji uopće.

Ko sam i što sam, što ću, koga volim,
što tražim, kuda idem, za čim lutam?
Uzalud nebo za odgovor molim,
uplašen sobom svoje suze gutam;
tajanstvo stvari i života zebe,
ne poznam ništa, a najmanje sebe.

(Tajanstva)

...

Ovo obilje motiva i tema urodilo je adekvatnim bogatstvom izraza, kakvo ćemo uzalud tražiti u opusu bilo kojeg drugog našeg pjesnika...

Ujević je majstor zatvorene forme i vehementni razbijač kalupa...«

Težnja za apsolutnim: Tin Ujević, iz predgovora Ujevićevim Izabranim djelima u kolekciji »Srpski i hrvatski pisci XX veka«, Beograd, 1964.

Ante STAMAĆ:

»Reflektiranje Baudelaireovog djela u Ujevićevu pjesništvu (ili, običnije rečeno: Baudelaireov utjecaj na Ujevića) hrvatska je kritika češće isticala, uglavnom kao nagovještaje i naputke... A ta intimnija veza više je od slučajnog refleksa, ali i manje od definitivnog pristajanja uz Baudelaireovo pjesništvo i uz prijepis njegove duhovne osnove.«

Ujević, odlomak iz istoimene knjige, Zagreb, 1971.

Bruno POPOVIĆ:

»Euridika Ujevićeve poezije zove se: čar vedrog traga crpljenog iz tuge, mogućnost da pjesma pobijedi sudbinu...

Paradoks se za njega uvijek iznova otkriva kao stanje duha najbliže istini. Aura bolesti duše, koja stvara svoje duhovno zdravlje, konstantan je epicentar Ujevićevih pjesničkih potresa. Sve što u duši lirski plače htio je taj pjesnik preobraziti u epopeju slavlja i himne svoje kozmogonske poezije.«

Jednodušni Ujević: hodočašće k utopiji pjesništva, iz knjige *Matoš i nakon njega,* Zagreb, 1972.

Jure KAŠTELAN:

»Tin je savladao smrt, preskočio je, zatvorio se u tišinu i mir, u unutrašnji grč, u sebe samoga, u život, kao maslina ili kamena litica u noć.

A i sad, kad je mrtav, vidim ga samo živog. Jednu gromadu koja lebdi.

Visoki razgranati jablan u svemiru.

Raširio je krila. Prevladao je, prevario je smrt dobacivši joj ugljen, a zapaljenu glavnju nemira i riječi darovao je životu. Mudri, djevičanski, pobješnjeli, krotki, mračni, bezumni i trijezni, u sukobu i u jedinstvu, u stvarnosti, iznad, iza i ispred nje, pribijen na križ bez odgovora. Razapeta Afrodita.

Javio se u književnosti skoro na samom početku ovog stoljeća. Od tada leleče i zvoni, pobunjena, zvučna, ojađena, mukla, mirisna, mnogobrojna, elementarna, razorna riječ, koja nalazi smisao u sebi samoj, koja se umnožava, relativna u svim dimenzijama.

Savremeni naš Muzogetes, nevjerni vjernik, vitez mučeništva, heautonthimenumeros, boem, poliglot i erudita, sa ožiljcima sukoba i okršaja na skrivenu licu, napisao je svoje blistave stranice onda kad su njegov život i poezija bili nerazdruživo sjedinjeni. Vidovit i vitalan, pomnožen sa svijetom, on je, kad to jest, najživotniji i najmoderniji naš pjesnik, slobodan kao bura i rodan kao zemlja. Glas njegov još traži jeku.«

Oslobođena Afrodita, »Delo«, br. 10, 1955.

Tako drugi o njemu, a kako on o sebi?

Počujmo ga, isplati se, u vatrometu izdvojenih varnica, o koječemu otkojekud:

»Pjesnik je simbol; on je izrazilac, valjda u jedinstvenome obliku, težnja, želja i strepnja koje su, možda, univerzalne.

Le moi est haïssable (Ja je mrsko, odvratno — op. J.R.)... imam za umjetnosti tako strogo mjerilo da se ne usuđujem ni svoju stvar preporučiti kao održivu... Jer, na kraju, što je naša moderna, ili najmodernija, književnost do jedan zgodan, često duhovit, kabaret?

... božanska ironija naših djela (i nedjela) ostaje transcedentna: ona se smiješi Zemlji, ali se ne ljuti na kritičare.«

Mrsko ja, »Kritika«, br. 2, 1922.

»Ja sam vreva, ključanje mjehurića, lepeza, gejzir, simbolična školjka.«

(Vreva, berba)

»Ura istine i kazne će doći. Sve će biti golo, sve će biti jasno, ali kasno.«

(Sat kasnih spoznaja)

»Za filologiju ne bi bilo rđavo kada bi držala vezu sa životom, i pošla malo dalje nego šablonske gramatike. Što se rječnika tiče, nedostaje jedan izgrađen na podlozi semantike, tj. nauke o diferenciji značenja.

... Ali zna li dobri prijatelj i iskreni drug (Rade Drainac — op. J.R.) da je moje duhovno raspoloženje takvo da najradije ne bih primio nikakve nagrade? Jer one su određene za djecu protekcije, a talenti ih redovno dobijaju samo onda kada nemaju druge potrebe no da ih poklone u dobrotvorne svrhe...

Dokle će pljuvačka da okružuje svijet, neutješen ni virtuozima hokeja na ledu?

... A veliki dio književnosti strada od toga što je on djelo alkoholičara. Iznuđivanje inspiracije putem alkohola čini da eksploatacija duševnog rudnika ne ide u dublje slojeve. Bakar naš i ugalj naš nisu u dovoljnoj mjeri is-

korišćeni.

Vino, to još nije dovoljno opaženo, još više škodi duhu i duhovnom radu nego tjelesnom organizmu.

... Bez cjelokupne umjetnosti pero je nepotpuno.

Naša inspiracija treba da bude prvog kvaliteta, a to znači posljednjega momenta. Zato lirozofiju vežem uz proces kulturnog razvoja; ona bi htjela da bude njen najnapredniji izdanak. Ona daje primat osjećanju u *kulturnom čovjeku,* tomu divljaku koji je iznevjerio svoju prvobitnu prirodu.

Primitiva je, doduše, stepen kulturnog razvoja, a neoprimitivizam može biti i zadnja riječ modernizma...

Vratiti se 2.000 godina natrag znači, često puta, biti petnaest ili dvadeset godina mlađi od svojih savremenika...

O moji prijatelji, ako vas ima, ja nisam ni s vama, jer treba samosvojno lučiti kao biser u školjci tajnovitu sekreciju mozga!«

(Lakrdija presvetoga stilografa, »Pravda«, br. 121—124, Beograd, 1, 2. i 3. V. 1932.)

»I najtežu stvarnost volim od najljepšega sna...

Aktuelni problem duha važniji je od njegove arheologije.

Genij je obavezan da takav postane najdalje u 25. godini... No razumnije se da genije predstavlja takvu opasnu demonsku silu koju treba kazniti, prema kojoj se ne može biti dovoljno strog. Odatle neprestano vraćanje genija u dijete, u ono »bezazleno«, u stvari narogušeno, opako, svojeglavo dijete koje se osjeća veliko i usamljeno, u stvari zato jer je nesvjesno, jer mu je svijet još uvijek nepregledan.

... ja sam se pomaknuo u književnosti uvijek samo tako što su svi govorili da su moje ranije stvari (onda od njih osuđene) bolje od onih koje sam zatim napisao...

Kada se kritika vrši pod vidom političke denuncijacije i moralne difamacije, prirodno biva da se i hipoteze visoke znanosti malograđanski zloupotrebljavaju. Pjesnik ne duguje svoj dar nekoj porodici, nego lično sebi... on je sama sebe stvorio...

Slavni pjesnici i lijepe žene rađaju se uvijek u istome mjestu.

... Od djetinjstva sam važio kao nastran i ekscentričan, i od cijele mudrosti volio sam samo bizarnu duhovitost.«

(Iz ostavštine, napisano prije 12. II. 1935)

»Od svoje trinaeste godine egoistički sam prešao u život nerva i osjećaja, u kult bolećivog artizma ispredenog od psiholoških nijansa... A pozivi su nužde. Mislio sam: to su vježbe, ostaju za me, diktat viših sila, pisanje stihova je moja nervna bolest...«

(Predstavljam se čitaocima »Pravice«, »Pravica«, br. 13, Zagreb, 13. IV. 1940.)

»Daleko smo još od Evrope; a Sredozemlje bih morao tražiti na Balearima i u prvoj možebitnoj Španiji...

Želim se upoznati sa slastima morske ribe. U lokalu gdje jedem, ona je najbolja, najtečnija i najukusnija; pa ipak se ne častim ni njom ni jastozima, nego jedem nezahvalni i nekada ozloglašeni bakalar i sanjarim o bakalaru, o siromašnim lovcima bakalara u Norveškoj ispod Narvika. Svaki mi obrok traži barem po litre vina, a ja se vina bojim i od njega strahujem jer mi ono podiže groznicu u krvi...

Što se tiče Evrope, ja sam u onoj najstarijoj; što se tiče krvi, u najbujnijoj i najživljoj... Ja putujem. Sa mnom se voze sva žalosna iskustva Balkana, određenoga za uništavanje i razbijanje duha; masa glupana koji hoće da su drugovi i od kojih je svaki najveći i ravan svima drugima. Niko ne računa da je osnovana firma (d.d.) za uništavanje talenta, kulture i duha; ona kod nas radi, ona je svemoćna.«

(Plač nad hrpom kamenja, iz rukopisne ostavštine, bez točna nadnevka).

I, zadnji još, od zapisa na dohvat, iz pera besmrtnoga Tina:

»Čovjek, gorda zvijer, s krunom gluposti na glavi.«

Što je bio?

samosvojan i samostojan individualitet

Buntovan oporbenjak još od sjemenišnih dana (uz Vilovića i Aralicu — književnika oba) koji odbija udruživanje u ideološki sapete organizacije.

Pozan, okorjeli panslavista ilirskoga rodoslovlja, kasnije ušiljeni supilovac, koji pred austro-ugarskim buldozima u policiji lavlji uporan i neustrašiv brani svoj domoljubno-politički san i čeznuće: »u užem smislu samostalna Hrvatska, a u širem smislu Jugoslavenska republika«.

Sanjar s utvarama zaljubljen u tajanstvo i nepojamnu čaroliju Prirode, nadasve introspektivac zatravljen do ureknuća pučinom, za kojeg more bje, kako i sam reče »izvor nadahnuća i otac erotizma«.

Neoromantik, preciznije: zadocnjeli romantik weltschmertzovske usmjerenosti prometejskoga kova, »prigovarač od savjesti«, »apstraktni metafizik« (T.U.) iščahuren u orfeja, antitotalitarac i antikonformista kakva se ne viđa u ovim stranama, samosvojan i samostojan individualitet, apsolutan naovisnik bivanja.

(Samo?)izgnanik Juga, zatočenik Sjevera, (iz)općenik Terrae. Terrae ili Orbis?

Pakl(e)inski sin (vrgoračka paklina!), prebjeg domovine sna, fantazmagorija — preseljen, obduciran Enfer.

Kršćanski, štoviše katolički mistik, klerik — antiklerikalac!

Blizanac asketa — pajdaš Lučonoše i krivovjerja — škandal Čaršije.

(St)rasan ljubavnik Umjetnosti (ne[h]u[lj]mjetnosti!) i Rada, univerzalac oslobođene misli, gimnastičar uma; neodstupiv, možda upravo stoga, ovaj ljuti, ovaj zakleti, ovaj paradoksalni antialkoholik — »na jeziku, to da, misleći na druge!« — ujeda filistar, purger.

neprispodobiv aristokrat

Korifej umiranjem izvojštena, nedosegnuta solipsizma — ozlojeđen, nesvrstan, sam.

Antipod i bič: podlosti, dokolice i konformizma, idol — i adul-atrije bilo koje vrste.

Plebejac stekliškog soja — neprispodobiv aristokrat!

Meditativac ne izvještačene nesuvisle rebusne i nedostupne nego stereospacijalne dohvatne, višestranične, sverazgranate kontemplacije. Mjesečar (a kako budan!) evanđeoski predana i nezahtjevna JAstva, svemirjem ljubstva razdiran u grudima, a — hipohondar da, luđak, neuropat?

Jer sam ipak ja, svojeglav i onda kad me nema,
i sam šiljak s vrha žrtvovan u masi;
o vasiono! ja živim i umirem u svijema;
ja bezimeno ustrajem u braći.

(Pobratimstvo lica u svemiru)

Ahasfer Sclavoniae vjetrova neznanih i znanih, puntar od prarođenja. Poslanje narodu kojeg kletva vreba, živa sablazan, živ izazov — čudo koje hoda. Recimo tinski bez sustezanja: prvi boem među pjesnicima i prvi pjesnik među boemima ovijeh podneblja i međa.

Što je danas Tin?

vertikala animae i duha

Vertikala Animae i Duha, koja ne prestaje rasti.

Tajnovita, zagonetna, gusta, plamteća, živa legenda.

Ofenziva uma-srca, koja ne pozna uzmicanja, ne lar-ić, elf-ić, man-ić: Duh (veliki inicijal!), u proboju mrkline (ne)vremena.

Epifanija nesravnjive osobnosti stvaratelja, njihova nepovrediva digniteta:

Oni imaju visoka čela, vijorne kose, široke grudi;
od gromora njina glasa šuma i more se budi,
a kada rukom mahnu, obzori svijeta se šire
i bune i prodiru u vis, u etire.
Ali, za svoju snagu oni su zahvalni patnji,
bijedi, sužanjstvu, gladi i njinoj crnoj pratnji.
Oni imaju snagu vjere što živi u smaku
i vrelo svjetlosti što tinja u mraku
i sunce u oblaku...

.....

za svijet u slobodi, za svijet u ljepoti,
ljudi svojih djela, djeca svojih ruku,
rođena u plaču, sazrela u muku.

Nisu crvi skutreni u kutu, na rubu kobi imperija, oni su graditelji doba, zvijezde budućnosti Humanitatis, prometeji povijesti, odbačeni — vođe svojih naroda:

Njina muška desna neprestano zida
dvore čovječanstva. Dom Prometejida!

.....

Ali u samoći njihova je glava
ispravna i čista povrh mračne rulje
gdje ih ne razumiju glupani i hulje.

Obogovljen, proleterski elitizam, sublimnost pjesnika:

Mi stupamo bijelim dolom u tišini,
oni, sami, gordi, dršću u visini...

Na upravo razišlome Kongresu — skupu gnjevnih nemoćnika — potvrdilo se, osvjedočilo Tvoje, orfeju *Visokih jablana.*

Ti ponižavan a uzvišen, povučen a istaknut, sramoćen a svečašćen — proslavljeni Tine. Osamljen?

Okružen (ne više okužen!) zadivljenima, pobožnima u štovanju, poklonicima sviju (s)polova, dobi i profesija na djelu. Ne toga radi što si prolistao l'Europe. Ali i zato hvala! Nakon Tvog Rabbija iz Tovarnika, Ti si druga, najzvonkija žica bolne nam gričke lire stoljeće spojene s francuskom, poglavito kroz ono ozračjem nezamjenjivo, sukladno poetsko kumstvo s kozmofilnim, aherontskim Charlesom, Baudelaireom, naravno.

Ali i drugo, i te kako, naprosto sili da Te ljubimo: od Marula i Đorđića (naši latinisti, mili, naši harni začinjavci) pa sve do Strahimira Silvija, pa sve do Gustla i... Ti si svepovezujući a obasjan, sočan, (pro)točan Spiritus, divinski gong omnitemporum vinut u lelek i pre- i za- i post-Matijina sebra, ojađeno zvono Croatorum.

bogoslovlje ethosa i aist-ethosa
svjetlokaz naraštaja u hodu

Uz Stipičino i preporoditeljâ (i to nešto govori) Tvoje je najpohođenije — valjda ne bez razloga — najosvjetljenije (lani i najkićenije!) zemno počivalište Mirogoja. Bit će to ipak stoga što Tvoje vrijeme kuca, a Tvoja poruka raste. Jer, što si dalji u kalendaru, to si nam bliži u danima, budniji u svijesti, što tiši u buci, to glasniji u muku: fanfara — bogoslovlje ethosa i aist-ethosa, svjetlokaz naraštaja u hodu. Jer ne u tmušu ni morgane fate, morgane sanja, prijatelju, — Ti si usidren u život. Zato i jesi miljenik naše mladosti, zavjetni punkt, poetsko hodočašće pokoljenja.

Bunio me uvijek orijaški Tvoj stas, i plašio u potajici (stas je izvor djela!), a znao sam, ćutio sam: mek kao zemlja, kao vlat, no u isto vrijeme to je onaj protuslovni, savršeno nesavršen, antipodno sazdat, nezgrapan a veleban u pojavi i slovu, dakle i onaj poput litice svjetlucav, onaj tvrd i nedodirljiv, onaj hrapav, neizglačan, otporan — nepredvidiv Tin.

put u refleksiju, ne u intelektualizam

Iznad svega pak svrbjela me filozofija, prudjela Tvoja misao: onaj od ranije, a ovaj, Tvoj put u refleksiju, ne u intelektualizam, ubojito uperen u svaki izljev duše (»otužan«, »plačan«, »povišen«, »retorički«, sentimentalizam!), u svaku brazgotinu srca. Koji pišti, vrišti, (k)roji — grlat kao nikad!

Špekulativan, nadut, verbalističan, naprasit i mudri(jaši!)zam. K(on)formističan, k(l)anski, ekskluzivan. Samoživ i sebedostatan. Otrovan! — koji hara(či) bez pre-daha. Bez predaha!

p(r)o(lj)e(v)z(d)ija konc(j)eptuala, mutljag nadr(i)eale

Od »Razloga« do »Pitanja«, od »Telegrama« do »Oka« — iznimkama čast! — strše, ustoličene, iznudine mozga. S(u)irove, ishitrene, sterilne, a gle: pokaznice u izlogu! — tetošene s vrhova i s boka, mažene do bestida! Posvećena zlatna telad nasamarene, zavarane raj(e), olovoreni (p)u(t)zori naraštaja koji dolaze. I, mladi tabaju put osvijetljenih u izlogu: nagrade, zna se, kao i razglas-i tiska i RTV-a, oduvijek su bili potvrda »iznimnih« vrijednosti (ne)djela. I tako oni — spomenici muteža, papirne kištre vrhovne tuposti i floske — postadoše (tetošenju preporukâ hvala!) — uzori Ljepote. A bijahu i ostadoše: p(r)o(lj)e(v)z(d)ija konc(j)eptuala, mutljag nadr(i)eale.

Heideggeristi, marcuseisti, bachelardisti — sanguinetistipornografistiludisti — phujloso(só)phisti! Svi (j)a(d)vangarda, svi — isti. Šak(ičic)a (bi)jednika, o-bez-mud-je-ni-h, malo(d)ušnih, Tin. A Ti si lijepo kazao (u *Aleji kestenova,* mislim da se ne varam) mladcima štono »umuju«:

»Ne odričimo se mudrosti. Ali neka ona ne bude nezgodna ni neugodna, sa žvalama nemani i lalokama što pilje iz kajbe, neka sakrije svoju divlju rutavost i riđu dlaku. Budući mudraci umjet će da uživaju od riječi duha, kao oni najdavniji, od jedne mudrosti koja je najjednostavnija i najzapletenija. Već odavno ne umiju da se iskazuju u parabolama. Ja cijenim mudrost koja ne ubija život i ne odbija od života, nego koja pretvara život u umjetničko djelo, mudrost sočnu, kratku, vedru sintezu mudrosti. Ona će biti kao slap, kao grozd, kao pad meteora. Tada ćemo postići jedinstvo rječnika i neposrednost u svojim zadacima.«

A oni?

Oni da su Tvoji. Štoviše: Ti da si njihov! Tih bezobzirnih u nasrtaju, što ih prepoznaješ po falangi, t(r)ajno zelena semafora, prijatelja da Lijepoga, branitelja Istine i Slobode. Tih što jurišaju, — janjičari Etike, prodavači magle, Rabbi! Propušten, osokoljeni kal (les flerus du Mal?), dă dă, to je njihov pohod. Ti mušketiri tmuše (umiju tek da blebeću i da ruše) — (p)rasad fosilokratije.

Pljuvači, bljuvači, kakači: pisci?

Pisci da, m(h)uliga(d)ni, re-prezentacija (fuj!)kulture.

Tvoji da učenici (možda i mučenici!), Tvoji da prijatelji, braća?!

Belzebuba, da. Dušmani — ubojice Poezije!

Izdaja Tina, izdaja Istine, izdaja života.

Slijed(e)ili da su Tebe?

Ne vjeruj im, Tin. Odaje ih — nije neophodan napor — njihova krvna skupina: niskocelzijusna naboja i topline; njihovo ziherstvo i kukavičluk, njihovo »predajem se!« duha. Ali i usta i očiju i uha — posvemašnja kapitulacija.

Tvoj da nastavak — bulažnjenja pijandura i skitnica, smr(j)adni maliganski ispusi, apstr-rektoremi iznuđena (j)a(d)utizma: (p)au(k)tomatizma? Ti naši moljci, (g)liste, k(lj)ukci i (g)rabilice u(m)bijetnosti. Ta psihologija, štoviše —pedagogija, pače strategija hrčaka, lisica i vukova — još od najranijeg brloga! — svegda i posvud uokolo. Blje-blje-blje-blje-blje- bljezgarenja, obvezno niskofrekventna, te ka(ra-para)kanije i pli(tk)ci!

osvjetlano lice riječi-istine-lijepoga
(p)lutač nebeskih regiona

A Tvoje djelo, trezor našeg duha, pjev je biblijskog kroja, skladan iz žuči nalik hvalospjevu proroka, u krvi hropcu grču očajna, neutješna Joba, prosvjed-psovka, lament pomirena roba.

Teške duše — ali rekao si Ti! — izustio sam ovo posljednje, ni i po tome Tin je to što jest(mo), ono što bi, što jest. Sto će(mo) jošte biti? Nije se smirio (ne smije!), taj koji ne zna za počivanje, nezaustavljivi, samosvojni, gordi — oslobođeni Tin! Osvjetlano lice Riječi-Istine-Lijepoga, Bratstva, Ljubavi, Slobode.

Augustin Josip Ujević, tko reče da je umro?

(P)lutač nebeskih regiona klizi nam i dalje Domovinom, glave nadvišene nad prolazni(ci)ma: ušešireni Rodinov *Balzac,* u nezadrživome plovu bezmjerjem...

Vlatko MAJIĆ

Divlja loza

svom pokojnom ocu
za zemlju u docu

moj jozo
zatraži mudriju riječ
od ove koju si ostavio
ovdje gdje si razbijen
u komadiće
vlažne i blijede

ne iskaj sunca iznad mjere
u tebi je
njegov hod po kamenju
i ti si dovršena klačina
velika kamenica s brabonjcima
i preslikanom vedrinom odozgo

nema žerave
odletješe lijepe pitome zebe
ne prelama se prelac na murvi
iz tebe raste BILOLOZA
spustio si ruke
nema duhaništa
usahla je tvoja loza
po tebi je pao
smokvin list

riječ tvoju ja čekam
iako sam ovdje razbijen
moj jozo
poput tebe
u komadiće
vlažne i blijede

Mirko VALIDŽIĆ

50

U povodu 50-te obljetnice svoga književnog rada 1935—1985

1

Osmijeh miru,
gledanje kroz suze,
doziv u plaču.

2

Prvi koraci,
svijet je moj,
idem za poznatim.

3

Rojevi pitanja,
trčanje bez daha,
dostignuće sjene.

4

Uzdizanje iznad tla,
sukobljavanje s nepoznatim,
uvir u očekivanju.

5

Čekanje i dozivanje,
odmaranje i tonjenje,
okus slane magle.

6

Pred vratima želje,
bijeg u zlatne sne,
iščekivanje u budnosti.

7

Otkloni koprene skrivenosti,
okna za doziv zvijezda,
sigurna tapkanja u polumraku.

8

Brazde se osiplju na suncu,
zlati se jeka doziva,
čuje se zvon uranka.

9

Prve se klice proniču,
živo se glasi svemirom,
nema svršetka jutrenja.

10

Naviru misli usilne,
stišaj se jedva oglasi,
ruke se uvis vijore.

11

Odluke prve zlate se
u sunca ruhu vrelome,
izazov leti netragom.

12

Prva se pjesma ocakli
kô smrzaj daha proljetnog
i osta hladom ovita.

13

Budi se poriv čovještva
kroz prkos, čežnju, nemirnost
i želju vrelu, nedostig.

14

Raskršće prvo preda mnom
i lopoč bijeli ploveći
i zvijezda daha uzletnog.

15

Latinski, grčki hrvatski,
brojevi, crteži, formule
i dosluh glazbe rosnate.

16

Živi me mrtvac susreo
i svoj mi pogled pokloni
i osta sa mnom združeno.

17

Bujas, Lendić, Sudeta,
Kokić, Korner i drugi
prošli su ispred topraga.

18

U zimskom velu mrzlosti,
jaglaci bijeli glase se,
proljet se bliza osula.

19

Provreo gejzir silovit,
vulkanski plamen vilovit
i nikad više spokoja.

20

Pero se trajno trošilo,
plodovi prvi mirišu,
zahvalno uzdah širi se.

21

Procurila je krv nemira
u ljetnom popodnevu
i curila bez uvirka.

22

Spoznaje su jedrile
i jačale osovinu
životnog zrijanja.

23

Učvrstila je Milost
ranjeni dub
i predala ga Suncu.

24

Zaljubljen u Ljepotu
doplovio je ranjavan
u suton sudnje večeri.

25

Pred skršenim Raspelom
molio je za mir
svoje Domovine.

26

U podnev nedjeljni
oblila je vrela krv
nadanja i uspone.

27

Kršen i nepobijeđen
promatrao je u pepelu
sve svoje blago pisano.

28

Danomice lomljen
bližio se doziv
za nova snatrenja.

29

Šutnjom ovijenja razdiranja
motrila su gorčinom natopljena
spaljena ostvarenja.

30

Ovijen u tugu
nije pjevao o zrikavcu
koji u noći budan nestaje.

31

Četrnaest ljeta
sjala je mjesečina
u mrtvilu nespokoja.

32

Jeka je zvala iz blizine
i nestajala preplašeno
u nitima paučine.

33

Nadimao se oblak
sustežući suze
i dozivao smiraj cvijeća.

34

Dojezdila je jeka
na nemiru vjetra
i pobudila čežnje.

35

Govorim, pjevam, pišem
i svjedočim svjesno
o srcu, umu i duši.

36

Zatvorski zidovi
vidjeli su nespokoj
pokopane prošlosti.

37

Raspelo je govorilo
nemirnim ljudima
o pobjedi Dobra.

38

Izjeden bolestima
gledao je netremice
spokojno lice smrti.

39

Na kolajni ljepote
zorio je šaroliki trubač
i glasio se zovom uspona.

40

Ispunjen nemirom
svjedočio je o želji
letova bez povratka.

41

Zaboravljen snivao je
u zavjetrini grmečka
kako je ljubica skromna.

42

Ponovni susret raspeća
u pročišćenoj riječi
dovršen u uskrsnuću.

43

Preduge noći,
produljeni dani
i krv što šumno ključa.

44

Pustite me da umrem
jer moja duša nadilazi
prostore omeđenja.

45

Snivam kako su vrhunci
obasjani zlatninom
sunca koje se pomlađuje.

46

Prolazim ispod svodovlja duge
i motrim vatromet boja
ljepote koja ne umire.

47

Odlaze zvuci nagovještaja
cvjetnjakom moje sreće
i pletu krunu slobode.

48

Svanjiva Ljepota
u ozračju beskrajnosti
i ostaje vjekovita.

49

Duša se uronila
u Vrelo nepresušnosti
Dobrote i Mira.

50

Čislo je sasvim ispunjeno
u Bitku vjekovitosti
neuvelim blagom Ljepote.

Antun ŠIMUNIĆ

Hrvatsko pjesništvo na esperantu

Siguran i brz razvitak i prirodnih i tzv. planskih (umjetnih) jezika u velikoj mjeri zavisi o njihovoj funkcionalnosti u praktičnoj uporabi kao i o mogućnosti primjene u cilju umjetničkog izražavanja. Međunarodni jezik esperanto, jedan iz skupine planskih jezika aposteriornog tipa, još u svojoj najranijoj fazi bio je provjeravan u praksi — prevodilačkoj i pjesničkoj. Lazar Ljudevit Zamenhof (1859—1917), njegov autor, stvarajući jezik istodobno je pisao na njemu i stihove te prevodio odlomke i veće cjeline iz svjetske književnosti. Bilo je to prije skoro stotinu godina.

U Jugoslaviji se prevoditi na esperanto i pisati na tom međunarodnom jeziku počelo još prije prvog svjetskog rata, kada, 1908. započinje organizirano djelovanje hrvatskih esperantista. Već 1911. godine objelodanjen je esperantski prijevod Šenoina romana »Zlatarevo zlato« (prev. Fran Kolar Krom), a 1912. g. tiskan je i prvi pregled hrvatske poezije u prijevodu Mavra Špicera »Kroataj poeziajoj«. Poslije drugog svjetskog rata svjedoci smo tiskanja samostalnih pjesničkih zbirki na esperantu, sve češćih i boljih prijevoda, pa i proze izvorno pisane na esperantu. 1961. godine objavljena je prva pjesnička panorama jugoslavenskih autora esperantista pod naslovom »Reehoj« (Odjeci), a 1980. antologija hrvatske proze »Moderna kroatia prozo«. Znanost o književnosti će, van svake sumnje, uskoro morati proširiti obzore svoga rada i svoje kritičko-analitičko sagledavanje usmjeriti na jedno novo područje, na esperantsku književnost, svojevrstan kulturni fenomen, u svjetskim i državnim razmjerima.

Neposredan povod ovim informativnim recima je nedavno objavljena prva antologija hrvatske poezije na esperantu »KROATIA POEZIO« u izdanju Međunarodnog centra za usluge u kulturi u Zagrebu. Sastavljač antologije (kao i »Moderne hrvatske proze« 1980), dr Ivan Krtalić, u predgovoru na esperantu, napominje da se radi o tzv. »neriskantnoj antologiji« jer se kriterij odabira autora i njihovih tekstova uglavnom podudara s »općim sudom književne kritike i književne povijesti«. Cilj antologije je, naime, pokazati svjetskoj književno-kulturnoj javnosti, »od Japana do Južne Amerike, od Australije do Aljaske«, priznate vrijednosti, smjerove, dosege i aktualnost, riječju, veličinu novijeg hrvatskog pjesništva u vremenskom rasponu od Stanka Vraza do Sonje Manojlović, sve u svemu 68 pjesnika. Obuhvaćeno je, dakle, razdoblje samo od otprilike 150 posljednjih godina što je događaj bez presedana, iako se napori tu ne smiju zaustaviti jer hrvatska književnost ne počinje tada.

Svaka antologija u stanovitom smislu nosi obilježja i subjektivne i objektivne naravi istodobno. To je već opće mjesto o toj vrsti izdanja — dijelom je subjektivna jer se radi o sastavljačevu osobnu ukusu, kriteriju i stavu prigodom odabira, ali i objektivna, jer se probiratelj nemalo oslanja na općeprihvaćene prosudbe književne kritike i povijesti. Ipak, pita se Krtalić, u kojoj se mjeri taj subjektivni izbor može realizirati u prisustvu izvanknjiže-

nih okolnosti? Nije li ovaj upit u stvari jedna mala isprika za izostavljanje nekih književno priznatih imena, priznatih barem onoliko koliko i imena nekih uvrštenika?

Kako bilo da bilo, 19 prevodilaca prihvatilo se pozamašnog pionirskog posla i prevelo, s različitim uspjehom, 201 pjesmu. Vrsni znalci esperanta istaknut će vrlo dobre prijevode Josipa Velebita, Ive Rotkvića, Rogera Imberta, Lucije Borčić, Boriše Miličevića i još nekih prevodilaca, dok su ostali prijevodi slabiji ali svakako prihvatljivi, jer se pokušavaju izdići iznad razine pukog prenošenja smisaonog značenja teksta. Posao nije bio lak jer na posebne poteškoće prevodilac nailazi kod prevođenja dijalektalnog pjesničkog (i proznog) teksta na jezik na kojem se malo ljudi okušalo. I u izvorniku a i na esperantu u pitanju je svojevrsna zvučnost, muzikalnost i ritam.

Umjesto zaključka: ovo reprezentativno izdanje na esperantu, iako nešto kasni, dobrodošlo je ne samo stoga što će razveseliti i osvježiti poklonike esperanta cijelog svijeta, nego i što će se glas o hrvatskoj novijoj književnosti pročuti u više zemalja svijeta nego da je prevedena na bilo koji prirodni jezik. Šteta je samo što su ovoj knjizi međunarodnog značenja i dosega stranice predgovora (u kojem se moglo još više reći o ranijoj hrvatskoj književnosti) pogrešno uvezane. Eh, mi Jugoslaveni, zapravo Hrvati, zakažemo u najobičnijim stvarima. Ako priznamo, svijet će nam pola oprostiti....

Miroslav MAJNARIĆ

Nenadani susret

Nenadani susret neko slično lice
svrati, otprati u daleke svatove
i za tren pred očima letimice
navije, odvije nekadašnje satove.

Od jednog drugom preskače se slogom
zatravljeni niču u pamćenju starom
okićeni, pognuti pod obilja rogom
željâ, punim istinskim žarom.

Sve jedno drugog uhvatili kolom
povezano crtom u svojemu dobu
gle, dobro vidiš kako za stolom
sjede, govorom ispunjaju sobu,

kako se ulicom svojim korakom
kreću, ma kako to radili,
završili svaki pod svojim znakom
makar životom gorčili se, sladili.

Sve jedne s drugima povezao lanac.
Susret je karika koja upravo pukne,
pred očima: predmet ili znanac
iz prošlog uskrsne, ustukne.

Mladen JURČIĆ

Poziv

Dan je bio vedar i topao, ali bez zapare, bistar i prozračan sve do dalekog obzora, jedan od onih dana koji kao da se uporno i izravno obraćaju samim dubinama bića i upućuju im beskrajno istančan, ali snažan i čeznutljiv poziv. Svilenkasta blagost spokojnih, nedostižnih vedrina za takvih dana nekako izoštruje čula i čini da čovjek sasvim iznenada — kao po prvi put — postane svjestan svih svojih moći i gotovo bolne ljepote svijeta.

Valići su se prelijevali i zasljepljujuće iskrili pod sunčevim zrakama, u igri zapljuskivali obalu i čamac, povlačili se i ponovo nadolazili. Nepomično je sjedio u čamcu koji se blago ljuljao i netremice promatrao stalno promjenljivu pučinu. Posve je zaboravio na veliku mrežu koju je krpao zajedno s ocem i bratom, tako da mu je njen kraj spuznuo s koljena i sada je klizio po dnu čamca, pomican pokretima druge dvojice koji su usredotočeni nastavljali rad na svojem kraju mreže. Nije to primijetio jer se posve predao osjećaju savršene punine dana, odviše dubokom a da bi ga čak mogao i odrediti. Sve je bilo sjajno, treperavo od života, posvuda je vladao veliki mir premda je pučina bila nemirna. Ali ritmičko zapljuskivanje valova, treperenje raslinja na obali, jači ili slabiji zvuci rada i razgovora ostalih ribara kao da su bili sastavni dijelovi tog mira, unutrašnjeg, duboko utkanog u sve stvari, koji je svaku stvar posebno, osunčanu suštinom, postavljao na njeno određeno mjesto.

Nedaleko njih, na pučini ili već sasvim na obzoru, čamci i lađice klizili su u brzim ili sporijim šarama, nalik krhkim ukrasima koje je stvorila sama vedrina. Sve u danu činilo se ujedno na dohvatu i odviše daleko. A isto tako se činilo da negdje u spokojnim, čeznutljivim dubinama dana prebiva najljepša ikad napisana pjesma koju bi upravo u ovom trenutku bilo tako lako dokučiti, zahvatiti — baš kao što se zahvaća bistra, svjetlucava voda — i staviti na papir, samo kad bi...

Trgnuo se i uhvatio kraj mreže koja je klizila. Da, kad bi barem dubine *tog* osjećaja i *takvog* sjaja mogao vjerno, sažeto ali i usrdno prenijeti u riječi, stihove, kad bi barem bio u stanju postići onu žarku, blistavu jednostavnost i čistotu izraza, spoj osjećaja, duboke vjere i živih, konkretnih slika kojima su, na primjer, treperili tako složeni, a istovremeno elementarni, značenjem nabijeni stihovi psalmista.

No bila je to nestvarna, uzaludna težnja. Kako bi se on, obični mladi ribar, premda sa pjesničkom žicom u sebi, ikada mogao nadati da će postići takvu ljepotu! Tko li će ikad sa sličnim osjećajem ispunjenosti, bogatstva i značenja čitati išta što bi poteklo iz pera nevrijednog Zebeđejeva sina! Pa ipak, često je osjećao da u njemu raste neki neobjašnjivi plamen, nezadrživi osjećaj nemira kidao je rešetke nutrine i plamtio k nedohvatnom izrazu, nejasnom smislu... Zašto li mu je uopće usađena takva težnja ako ju je posve nemoguće ostvariti? Zašto baš njemu, mladiću bez mogućnosti i znanja da tako što izvede? I što li se to neobično i plodno skriva u danu kao što je ovaj te ga silovito goni da odgovori pjesmom o visinama čovjeka i širinama onoga što ga određuje — ljubavi, postojanosti, vjere, nade, tek nazrijetog smisla — ili da se osjeti jalov sred sjaja, razmišljao je. No znao je da nije dovoljno samo osjećati. Potrebno je mnogo dara, znanja i iskustva za jednu jedinu onakvu strofu — svega što njemu, kako je smatrao, beznadno nedostaje...

Pa čemu onda ta nejasna, intenzivna muka, posizanje za nečim bitnim ali nedostižnim što na kraju samo pojačava svijest o njegovoj nemoći i ometa ga da se preda radu u kojemu je doista mogao biti koristan, svakodnevnim poslovima uz oca i brata? Posramio se kad je pomislio kako često prekida rad te kako je, u usporedbi s njima, evo i danas malo uradio.

I taj osjećaj očekivanja nečeg nepoznatog što vjerojatno nikada neće doći, tajanstveniji, ponekad čak nesnosniji od svega drugoga... Jer ponekad mu se činilo da je sasvim blizu nečega, da bi dostajao samo mali ali beskrajno značajan događaj da bi napokon pronašao ne samo pravi izraz za sve ono što je u njemu još bilo uzburkano poput pučine, nego i određeni putokaz tananoj ali važnoj temi koja bi konačno probudila sve sposobnosti, osvijetlila sve kutove tog zasad još maglovitog naslućivanja, pohranjenog duboko u njegovoj nutrini, kao što sunce zorom polako ali sigurno osvjetljuje i obogaćuje, štoviše — na određen način ponovno stvara svijet.

Da, upravo danas se činilo da je svijet ponovno stvoren. Sve je bilo tako svježe, u zraku se osjećalo neko tajno bogatstvo, odbljesnuto sveobuhvatnom zlatnom svjetlošću, bogatstvo koje je duboko uznemiravalo, čudno potresalo cijelo biće jer bilo je puno nekog odlučnog zahtjeva, poticaja koji nije trpio oklijevanje, statičnost ili nedovoljnu oštrinu duha, nego je težio naprosto podići cijelo biće pa ga kroz kristalne vedrine odnijeti na prag nekog konačnog i velikog zadatka. Bilo je to tako zbunjujuće. Osjećao je da ne može razumjeti taj poziv, da je iznevjerio nešto što je tako dugo čekao, a što nije u stanju čak ni jasno definirati jer, evo, beznadno mu nedostaje neophodna oštrina, mala ali bitna iskra koja bi se rasplamsala u snažan i do kraja smislen čin.

Promašio je, a i dalje će promašivati. Naprosto nije dorastao tome. Nije i nikad neće biti u stanju odgovoriti na taj poticaj, a osjećaj da je stvoren za nešto *drugo*, za život različit od svakodnevnog, postojanog, predanog bitisanja ribara, samo je tlapnja, nadobudna mladalačka iluzija, bez temelja u njegovim stvarnim mogućnostima. Magla

u njemu nikad se neće podići pred bogatim, samo njegovim krajolikom, nikad neće razbiti čahuru. Preostaje mu samo da se sa svom ozbiljnošću prihvati skromnih, samozatajnih, ali korisnih poslova oko sebe te nadoknadi propušteno.

Jer to mu je dosuđeno — njegov jedini plodni, zacrtani put, obogaćen puninom vjere, jedini pravi, konkretni poziv. A čemu se, u slijepom mladalačkom zanosu i smio nadati? Što bi *on* mogao reći što drugi nisu rekli bolje, mudrije, snažnije — ljudi puni istinskog, čudesnog žara koji su se jasnim, gromkim glasovima, širinom svoje začudne vizije, tako autoritativno obraćali narodima i stoljećima, ljudi doista pozvani da...

Razmišljajući o tome gotovo se posramio svojih težnji. Kako je uopće mogao pomisliti da je i on stvoren za tu vatru, za bilo što i upola tako značajno?

Podigao je glavu, žmirkajući zbog sunca. Dan je bio gotovo neizdrživo sjajan. Vjetar se primirio, čak su i glasovi ribara utihnuli. Na sve se spustila velika tišina, a mir, prije utkan duboko *unutar* svih stvari, sada kao da je izbio na površinu, proširio se i na izvanjsko lice svijeta. Činilo se da nailazi nešto vrlo tanano, ali svečano, veličanstveno i puno značenja.

Svejednako zamišljen, nije čuo korake dok se nisu posve približili. čamcu. Kad se na lagano škripanje pijeska prenuo i okrenuo glavu, tri čovjeka već su se zaustavila na samom rubu obale, uz čamac. Nasmiješio se i uzvratio pozdrav svom visokom, snažnom prijatelju, njegovom bratu i čovjeku koji je došao s njima. Toga trećeg nije osobno poznavao, ali je, naravno, mnogo slušao o njemu. Ključna riječ za sve što je čuo bila je — tajna, premda čovjek nije djelovao tajanstveno, štoviše, smiješio se otvoreno, srdačno i prijateljski, promatrajući ga kao da ga poznaje. Zvali su ga Učiteljem, zbog mudrosti gotovo nevjerojatne za čovjeka njegovih godina — jedva da je prešao tridesetu — koju je očitovao u raspravama s učiteljima u hramu a i u vlastitim nastupima. U njemu je bilo nečeg paradoksalnog — ne samo ta duboka mudrost usprkos njegovoj mladosti, nego je i iz same pojave izbijalo nešto neobično snažno, odlučno i dostojanstveno što je već na prvi pogled izazivalo poštovanje i divljenje, premda tjelesno nije bio odviše snažan, a izraz lica bio mu je prijazan, srdačan, blag.

Da, tajna, skrivena i duboka, ali ne samo tajna događaja koji su se prepričavali u vezi s njim, niti ono tajanstveno svjedočenje svetog čovjeka na obali rijeke, nego nešto što je...

Iz misli ga prene glas njegova visokog druga koji je čučnuo na povišenu obalu i pomalo mu se zagonetno nasmiješio.

— U poslu? — upitao je kratko, suzivši oči zbog jakog sunčeva obljeska na valovima.

— Da, evo, uvijek ima posla — odvrati mladić ne skidajući pogled s trećeg čovjeka.

— Ipak, možete li poći s nama? Može li otac nastaviti bez vas dvojice?

Starac kimne i izmijeni nekoliko riječi s visokim pridošlicom, a ovaj, zatim, s onim istim zagonetnim osmijehom pogleda mladiće u čamcu.

— Dođite, onda. Učitelj vas treba. Želi da pođemo s njim — reče jednostavno pa se uspravi i stane na stranu dok su se dva brata pomalo zbunjeno penjali iz čamca. Pozdravivši starca, treći čovjek se već okrenuo i polako pošao obalom, promatrajući dijamantno svjetlucanje valova. Mladić zausti da nešto upita, ali začuje kako ribar koji je u blizini popravljao čamac doziva njegova oca da bi od njega zatražio savjet pa pruži ruku i pomogne starcu da se popne na obalu. Otac priđe ribaru, a mladić pođe za četvoricom ljudi koji su odmicali. Onaj kojega su nazivali Učiteljem još je išao prvi, zamišljeno promatrajući plavu pučinu i ptice nad njom, a ostala trojica su živo razgovarali.

Mladić duboko udahne mirisni, topao zrak u kojem je jednako živo kao i prije treperila skrivena, veličanstvena pjesma, rasprostrta ozračjem nad obalom i pučinom, sve tamo do obzora. Da, kasnije će pokušati, *mora* pokušati izraziti tu ljepotu i onu blistavu tajnu koju je osjećao u njoj... kao da sve oko njega gori odsjajem tajnog smisla svijeta. Kasnije. Ali sada... Premda je bio znatiželjan da dozna o čemu je riječ — zbog čega je taj neobični, veliki čovjek pozvao upravo njih, posve obične, ni po čemu izuzetne ljude — hodao je bez žurbe, kao onaj koji polako, još nesvjesno, pa ipak odlučno kroči prema dalekom, nesagledivom ali konačnom ispunjenju — ili sudbini.

Mirko SLADE'ŠILOVIĆ

Jutro

Miriše murtila.
Limuni se žute.
Oči se Ivanove smiju
ko sunce u pitaru murtile,
u žutilu limuna.

Jutro je Ivanov smijeh.

Smije se murtila i
žuti limuni,
Ivan se smije.

Jutro je uvijek
kad se Ivan smije.

Jakov IVAŠTINOVIĆ

Rasni pripovjedač — Balentović

Nije taman svaki mrak; nije odsutan svaki odbačeni čovjek; ne svijetli svako svjetlo; život može bujati u neprihvaćenim ulicama; postoje pustinje u najživljim gradskim sredinama. S takvim mislima susreo sam se kad sam pročitao najnoviju knjigu pripovjedaka Ive Balentovića »Doživljaji Martina Klina« (vlastita naklada, Umag, 1985).

U toj knjizi ima sedam pripovjedaka, a najveća je »Doživljaji Martina Klina« (gotovo mali roman). Svaka pripovijetka je cjelovito jedinstvo koje se pojavljuje kao segment stvarnosti — jedanput sa sjajem porculanske figurice, a drugi put s težinom granitnog spomenika.

Ivo Balentović ne zasipa čitaoca informacijama koje ništa ne govore. Ne blefira ga izmišljenim i dramatičnim ljudskim egzistencijama. Ne izmišlja nego oblikuje život. Iza njegovih pripovjedaka stoji realni život, ali ne sa svojim najprovokativnijim bojama. To može biti mana i prednost. Međutim, razumljivo je što Balentović ne upotrebljava najprovokativnije boje. Oprez je majka mudrosti. Druga je stvar što se vjerojatno radi o oprezu zbog mogućih posljedica.

Umjesto zatvorenosti, hermetizma, društvene nevažnosti i spolne neobuzdanosti, donosi komunikativnu tematiku s posebno istaknutim ljudskim sudbinama.

Ne priča lijepe i složene laži kao neki razvikani pisci nego teške životne istine, čak i onda kad mu zbog toga predbacuju da je moralno-politički nepodoban.

Tematski je raznovrstan, kompaktan i cjelovit. Fabulu lako gradi. Uspješno silazi u svakodnevni život pa začuđuje kako mu upravo to osporava jedan osječki cvrčak koji cvrči i kad treba i kad ne treba, uglavnom protiv nota i bez nota, protiv teksta i bez teksta, napamet (u »Glasu Slavonije«, 22. X. 1981).

Književnoj tradiciji i sadašnjosti dao je svoju boju, kao što to čini dobar pisac. Toliko dobro piše da bi drugima mogao biti učitelj kako se piše životna, humana i jedra pripovijetka. Bolji je pisac od mnogih izvikanih i nagrađenih pisaca.

Svaka njegova pripovijetka nekome nešto ispriča, dirne u neku životnu istinu i zaustavi se kod nekog značenja — nosi sa sobom moć slike i riječi ako je unaprijed ne odbacimo; svaka je istinita i lijepa mogućnost, odsutni i stvarni dio života.

Balentovićev slučaj

Ivo Balentović ne spada među pisce koji su svoj talent podredili utili-

taističkom oportunizmu. Govori u ime svoga unutrašnjeg stava koji je u službi ljudske istine i savjesti. Oportunistima, konformistima, umišljenim modernistima i drugima koji ne cijene prirodnu ljepotu, koji ne znaju razmišljati, koji su iskrivljeni i pognuti pod teretom buke, dima, nečistog zvuka, oštećenih živaca, proračunate mržnje i tendenciozne dodvorljivosti, njegove pripovijetke ne mogu se sviđati. Ali se zato mogu sviđati svima drugima.

On je žrtva netrpeljivog pojma: moralno-politička podobnost, književnog prebrojavanja i osporavanja — ne u ime književnosti nego u ime egoistične, zlonamjerne i dogmatske književne agresivnosti koja odbacuje idejne razlike i književni pluralizam.

Po društveno-literarnim receptima onih koji nastupaju u ime totalitarne svijesti i odbacivanja idejnih razlika, a to su oni koji ne predstavljaju vrijednost po vrijednosti svoga književnog rada nego po svojim neknjiževnim opredjeljenjima, on je incidentni književni slučaj i kao takav treba biti odbačen. No, nije on sam u takvom položaju. Sličnih slučajeva ima dosta. Ali, to je slaba utjeha.

Zbog zlonamjernih kvalifikacija, odbojne naljepnice i etikete, književni konformisti, često kamuflirani politikom, guraju ga na sporedne književne kolosjeke. Ideološki ga osporavaju oni čiji ideološki stav se najčešće svodi na to da budu dobro plaćeni pisari.

Njegovo ljudsko pravo na slobodno književno postojanje osporava se prešućivanjem ili omalovažavanjem. Ali, to nije njegov problem nego problem onih koji ga prešućuju i omalovažavaju u izdavačkim kućama i časopisima.

Protiv njega se lako moglo pisati. Nad njim su književno mokrili kojekakvi literarni siromasi i ljudske kukavice. A on je ostao svoj, uspravan i rasni pripovjedač.

Novinari u kulturnim rubrikama dnevnih novina i doktori u institutima za književnost o njemu ne pišu jer nije konformistička tema. Zaobilaze ga jer je to korisno za njihov dobro plaćeni mir, za njihovu tobožnju karijeru.

Profil Martina Klina

U pripovijetki »Doživljaji Martina Klina«, kao i u ostalim pripovijetkama, nema profesionalnih revolucionara ili kontrarevolucionara, nema euforičnih ili protueuforičnih ideoloških koncepcija, ali nema ni ideja koje polaze od političkog, ideološkog i ljudskog oportunizma. Osjeća se da Klin u sebi prigušuje eksploziju, da u njemu bjesne vjetrovi koje on s naporom stišava. Nezadovoljstva je mnogo, a usmjerene pobune i novih rješenja je malo. Klinove su noge okovane lancima svakodnevnog života i ne daju mu da zakorači u najveći protest. Ne okreće glavu od pravih društvenih problema i nije neutralni promatrač, ali ne ide do kraja nego staje na pola puta jer znade da je druga polovica puta minirana i preopasna. Kod njega nema ideološke ofenzive, ali ima životne prakse koja zavređuje da se protiv nje povede ideološka ofenziva. Nije rekao sve, ali je rekao mnogo. Više nije moguće ni očekivati.

Kipar Martin Klin je sam, bez zaleđa i zaštitnice, ali slobodan i svoj. Čudljiv je, oštar kao sablja, nekako udaren na svoju ruku, žigosan, neuškopljen i s ožiljkom. Prkosi. Odlama se komadić po komadić, ali se i obnavlja, obračunavajući se sa svojom prošlošću. Vrijeme ga je odbacilo, uskrativši mu publicitet. Nema ga na televiziji i u direktorskim sobama na razgovorima, jer ga smatraju predstavnikom zastarjele škole i sentimentalno profiliranim umjetnikom kojega je pregazila moderna trka za značenjem. Nema njuha za vlast, ali ima njuha za pravdu i slične nepraktične stvari. Nema kompleks osobne važnosti, ali ga uzbuđuje društveni nemar. Svojim ponašanjem i radom

sam sebe je isključio iz utrke za uspjehom i važnošću. I on potvrđuje da postoje dvije vrste ljudi: jedni koji imaju mir, siromaštvo i zadovoljstvo — i drugi koji imaju obveze, umor, nemir i bogatstvo.

Martin Klin živi po svojemu. Ne obazire se na tuđa pravila ponašanja. Okrenut je svome djelu pa s njim i za njega živi. Odgurnut je, ali ide dalje.

Ostali Balentovićevi likovi

Mnogi Balentovićevi likovi su slika čovjeka iz prakse. Neki gube smjer u magli, neki posrću pod teretom starih shvaćanja, neki se suzdržavaju od naglosti da ih ne iznenade iznenađenja, neki se ne snalaze u iskrenosti pa ih sustiže razočaranje, neki su u ljubavi jači i od godina, a neke nijedan i nikakav slom ne može slomiti. Erotskih naboja je kod njih malo. Ako ih ima, onda su diskretni i nenametljivi, umjesni i prihvatljivi.

Kad god čovjek utone u svoju promašenost, u svoje uzaludno djelo i postojanje; kad god ne uspije pronaći novi hobi, novu razonodu, novi način i smisao postojanja; kad god shvati da su ga preskočili »nespremniji, ali jeguljastiji« — onda se radi o poraženom čovjeku koji ne smije kukati nad porazom, ako ne želi da ostane poražen. Sudbina je poraženog čovjeka, kao i svakog drugog, u osmišljenom otporu i osvajanju česnog života.

Izlaz nije u tvrdnji: slobodan čovjek je sličan vuku koji je slobodan, ali koga svi progone upravo zato što nikoga ne prihvaća kao gospodara — nego u shvaćanju: slobodan čovjek je sličan slobodnom čovjeku u slobodnoj slobodi.

Među Balentovićevim likovima ima poniženih i uvriježenih, nemoćnih i rezigniranih ljudi kojima gori od njih kroje sudbinu, ali koji padaju i ponovo se dižu, kao i u životu. Oni znaju da vrijeme zapaža zaslužne i pokorne pojedince, ali ne znaju takvi biti. Uvijek iznova nešto grade i nešto ruše, ali konačno ostavljaju za sobom ruševine umjesto novogradnji. Glavni život ih mimoilazi i zaboravlja. Ne postižu velike rezultate, ali ostavljaju duboke tragove. Žive u omaglici i zagonetkama, ali ipak su prepoznatljivi. Ako su spremni da prodaju dušu, jedinu robu koju mogu prodati, postaju važni i poznati, napreduju i bogati su. Svatko traži da se promijeni i nudi im dobar život ako se promijene, a ne mogu se promijeniti jer nisu skrojeni za promjene, za podložništvo ideologijama, manipulacijama i kompromisima.

Balentovićevi likovi imaju svoj put, a taj put je: njihova prošlost, njihov otpor, njihovo siromaštvo, njihovo političko ili moralno suprotstavljanje, njihov humanizam, njihova rezignacija i njihova žalost za nestankom dobrote u čovjeku. Nekad su bili netko tko je volio ili prezirao, tko je nekoga razumio i pomagao mu, koga je nekada nešto prelomilo. Ponekad žive kao živi pokojnici pa kao takvi ne mogu biti preporuka. Ponekad se smiruju u promašaju, iluziji i slomu, u ruševinama iz kojih ne znaju izaći. Realni život pretvara ih u irealne stvari jer se ne znaju oduprijeti. Ne ruši ih melankolija nego nedostatak vitalnosti. Svijesti je u njih previše, a djelovanja i premalo, i previše.

Slika Balentovićevih likova je i Balentovićeva slika. Svako njegovo lice pomalo nosi i neki njegov dio.

Jezik

Balentović piše mirno i atraktivno, sabrano i uvjerljivo, izražajno i jednostavno, jezikom urbanog i obrazovanog čovjeka. Njegove se rečenice ne sastoje samo od riječi nego i od misli; one su stilski jedre i misaono pune; žive u funkciji značenja i djelovanja. Iza njih stoji red, a ne mutež, magla i praz-

nina. Dozrele su, oprezno i sadržajno teške. U njima teku struje koje mogu ponijeti svakog čitaoca, pušu vjetrovi koji povijaju svačiju pažnju, budne su tišine koje mogu ispuniti svačije uho — ako čitalac nije predaleko srcem i umom od njihova središta.

Zanimljive su njegove leksičke novotarije, kao: *zalagljiv* (»zalagljivim riječima«, str. 16), *nesnalazica* (»pitao se sav u dvoumljenju i nesnalazici«, str. 17), *odjevine* (u smislu odjevni predmeti, str. 19), *krupnica* (»prelazi preko stinica koje su nama krupnice«, str. 63).

Bio-bibliografski podaci

Ivo Balentović rođen je 25. IV. 1913. u Županji. Već dugo živi u Umagu. Piše romane, pripovijetke, članke, eseje i pjesme. Jedini u nas, od 1945. godine na ovamo, povremeno je izdavao svoj časopis »Susreti«.

Prije knjige pripovijedaka »Doživljaji Martina Klina« (1985), Balentović je objavio slijedeće knjige pripovijedaka odnosno novela: »Život za opanke« (1936), »Polomljene grane« (1942), »U sjeni šume« (1955, zajedno s Ferdom Bačićem), »Balkanske priče« (1956), »Ljubav, smijeh i suze« (1959), »Među šumama i vodama« (1962), »Ovako ili onako« (1972), »Gole priče« (1973), »Preko devet brda i dolina« (1973), »Proljetni nemir« (1978) i »Kronika mrtvog doma« (1983).

Pored pripovijedaka, odnosno kratkih priča i novela, napisao je omladinski roman »Dječak i limena truba« (1969), knjige pjesama: »Ciganske varijacije« (1954, zajedno s Ferdom Bačićem) i »Balada o rastanku« (1969), književnu raspravu »Boema naša jučerašnja« (1961), biografske skice »U sjeni zaborava« (o Mati Blaževiću i Josipu Lovretiću, 1963).

S pjesmama je zastupljen u knjigama: »Ranjeni galeb« (1942, zajedno s Nikolom Šopom, Gustavom Krklecom, Franom Alfirevićem, Vladom Vlaisavljevićem i Salihom Alićem) i »Osamljeni svirač« (1970, zajedno s Tinom Kolumbićem, Stjepanom V. Letinićem, Stnislavom Gezom Milošićem, Vladimirom Remom, Dionizijem Švageljom i Ivanom Vidovićem).

Nekoliko je puta nagrađivan. Godine 1955. u Osijeku na natječaju časopisa »Slavonija danas« nagrađena je njegova priča »Dobro veče, majko«. Na natječaju Fonda Drago Gervais u Rijeci godine 1972. treću nagradu dobila je njegova knjiga priča »Ovako ili onako«. U Slavonskoj Požegi na natječaju časopisa »Traženja« godine 1973. četvrtu nagradu dobila je njegova priča »Bogalj«. Dnevnik »Politika« iz Beograda dodijelio mu je godine 1973. treću nagradu za priču »Sevdalija«.

Zaključak

Knjiga »Doživljaji Martina Klina«, kao i ostale Balentovićeve knjige pripovijedaka, odnosno kratkih priča i novela, potvrđuje: 1. da se radi o piscu koji je nepravedno zapostavljen, 2. da nije moguće prekrižiti njegovu književnu vrijednost i budućnost.

Neki dan mi jedan oportunist reče: »Što ima Balentović od toga što će u budućnosti biti priznat kao veliki pisac?« Odgovorio sam: »Ima budućnost, za razliku od onih koji je neće imati.«

Balentovićev slučaj pokazuje da ni danas, kao ni ranije, nema književne pravde, da nisu uvijek najbolja ona književna djela koja nalaze izdavače i dobivaju nagrade te o kojima se pohvalno piše, odnosno da ima književnih djela i pisaca koji su nepravedno odgurnuti u stranu i zaborav.

I onda kad ide sporednim putovima, raste u životu za život, zajedno sa svojim čežnjama za trajanjem u mogućim istinama, protiv netrpeljivog etketiranja.

S. Marijam od Presvetog Srca

Daj da vidim...

Daj da vidim Tvoj osmijeh
i čujem Tvoj zov —
prije nego sunce zađe,
prije nego me obavije
Noć...

Pred Tobom ću isplakati svu muku svoju.
Bit će to probuđeni jecaj
moje dubine
koji ćeš samo Ti čuti,
da me možeš smiriti,
da me možeš k Srcu svome privinuti —
pod mukom zvjezdanim,
pod drhtajem tišine.

* * *

Očisti me, operi me,
kroz Vodu i Oganj,
da budem kao bjelutak
ispran poslije kiše,
koji obasjavaju Tvoje zrake.

... A znale su ga milovati moje ruke
u danima djetinjstva prvog,
kada su mi zjene upijale
raskošne boje duge
Tvojega neba,
i kada mi se suza iskrila u zjenama
motreći svijetao Oblak...

Kroz njega je prosijavalo Sunce;
u njemu mi se ukazivao —

Šator Tvoj.

Dubravka PETEK

Nulti meridijan

Konji su, vukući kola, kaskali cestom prema gradu. Društvo u četveropregu brbljalo je, smijalo se. Primicali smo se novoizgrađenom naselju. Velika zdanja još su bila nenastanjena i zaključana. Zapitah koga čekaju te prekrasne građevine na mirnoj osami, a ipak blizu grada, ali su moji suputnici samo zbunjeno slijegali ramenima, ljuteći se što im kvarim raspoloženje bespotrebnim pitanjima. Iznenada me neka sila bacila u stranu pa udarih o stijenku kola. To je kočijaš bio skrenuo na stazu za obližnje selo, a ja, nespremna na takav zaokret, nisam podesila težište svog tijela. Društvo u kolima ostalo je ravnodušno. Jedva sam uspjela zaustaviti kočijaša. »Što je to? Zar ne znate upravljati kolima, ili ste možda pobrkali putove?« Kočijaš odmahne glavom i otpuhne, jasno dajući do znanja da ga nepotrebno ometam u poslu. Mladići i djevojke u kolima pogledavahu se, a onda mi jedna mlada žena odgovori: »Smrkava se. Kamo bismo sad! Tu u selu ima neko svratište. Bit će nam dobro — u toplom, na sigurnom. Zar ti nećeš s nama?« Zapanjih se. Gotovo nisam povjerovala, zbunjeno sam se smješkala očekujući još uvijek da će se sve to pokazati kao neka šala. »Što to govoriš? Znaš dobro da nikad nećete stići u grad ako zanoćite negdje sa strane.«

»Onda, hoćeš li s nama ili ne?«

Iskočila sam iz kola, i uskoro se moji bivši suputnici izgubiše u oblaku prašine. Shvatila sam da su me prevarili. Varali su me cijelo vrijeme, hvaleći se da su stanovnici velikog grada. Došli su niotkuda, slučajno skupljeni pojedinci bez povijesti. Znala sam da će im svratište postati domom. Ostala sam sama. Još je dugo, dugo trebalo pješačiti do prvih kuća predgrađa. Neki je čovjek izbio kolima na glavnu cestu. Upitah ne bi li me mogao povesti prema gradu, ali ni on nije išao onamo. Prepriječio je kolima cestu, a onda skrenuo na odvojak koji je u oštrom kutu vodio u onom istom smjeru odakle je čovjek i došao.

Kraj u kojem sam se našla očito je bio napušten. Ja sam lutalica i pustolov, mene to ne bi trebalo smetati, zar ne? Nakon nekoliko koraka već se umorih. Jedva sam razaznavala stvari oko sebe, što od sumraka, što od iscrpljenosti. Odjednom ugledah kako prema meni trči bik. Odskočih u stranu, za dlaku izmakoh nasrtaju životinje. Iz jedne od onih lijepih kuća, koje su čekale tko zna koga, dotrča čuvar u zelenoj

uniformi i uhvati bika za uzicu. »To je zato, gospođice, jer ste upravo prekoračili nulti meridijan. Vidite? S one strane crte se upravo smrkava, a na ovoj sviće.« I čuvar priveže bika iza čvrstih vrata, a onda mi priđe. »Kamo ste naumili?« »U grad...« — zaustih, ali nisam više bila ni u što sigurna. Ono novoizgrađeno a još nenapučeno naselje zakrčilo je čitavu cestu,čitav obzor. Zaista, kud bi se i moglo dalje? Kamo, kuda — to je pitanje počelo izgledati prilično besmisleno. »Ima jedan način da vas prebacim na drugu stranu«, opet će čuvar. »Vidite onu vežu? Ako stanete u nju i pritisnete određenu tipku, čitav će se taj veliki kvadar zaokrenuti i vi ćete biti na drugoj strani. Što kažete na to? Zar nije odličan izum? Hoćete li da pokušamo?« »Ne, hvala vam zaista, ali radije ne bih.« Čuvar slegne ramenima i vrati se svom stražarskom mjestu ispred ulaznih vrata jedne od kuća. Put koji mi je predlagao bio je lagan, ali ja sam znala da se nakon pritiska na tipku najprije na ulaz spušta željezna zavjesa. Druga je strana ionako već bila zatvorena, a stroju čovjek nikad ne može vjerovati. Tko zna bi li se pojavio otvor? Stroj je slijep, okreće se, a ne zna kamo. Ne, ne, treba pronaći neki drugi način. Čuvara više neću pitati, njegova je dužnost da me zaustavi ili uputi određenim putem.

Ogledala sam se. Da, uistinu je sve bilo zakrčeno tim masivnim zgradama koje su potpuno prianjale jedna uz drugu, ali sad sam tek primijetila da je čitavo naselje izgrađeno na niskom brežuljku, na zaravni. Spustih se u podnožje. Tu je, uz neku stazicu, posutu bijelim pijeskom, bila tratina i omanja šumica, čak i nekoliko šetača. Jedan stariji gospodin šetao je gore-dolje, na pedalj točno određujući svoju crtu i u točno određenim vremenskim razmacima vadio sat iz džepa, pogledavao na njega i vraćao ga na svoje mjesto. Postarija dama je rubom travnjaka vodila pudlicu, a žena u bijeloj lanenoj haljini privezala uz kolčić kozu. »Gospođice, gospođice, okupajte se u kozjem mlijeku. Vratit će vam mladost!« — dozivala me, držeći u rukama drveno vjedro. »Znadete li možda kako da stignem na vlak?« — upitah ženu. Ona spusti vjedro i uhvati me za ruku. »Pustite vlak. Tko zna kad će naići. A ja evo imam kozu i začas ću je podojiti — okupajte se u svježem, toplom mlijeku. Dat će vam gipkost i lakoću, koža će vam postati meka, umor će se izgubiti, zaboravit ćete sve, sve te mučne brige koje vam se vrzu glavom. Uživajte, uživajte makar za trenutak. Što drugo i vrijedi? Ništa nije izvjesno. Čovjek se izmuči, a sve uzalud. Ili ne stignete kamo ste htjeli, ili na kraju uvidite da je ono čemu ste težili potpuno drukčije, nekako bljeđe, bezbojnije. Pustite svoj san da lebdi pred vama i ne dotičite ga — da se ne raspline. Ovo vjedro puno čudotvornog mlijeka je jedino stvarno, jedino za što vrijedi živjeti na ovom našem sumornom svijetu. U njegovoj ćete pjeni naći svu vedrinu neba, iskrice zvijezda.« »Šutite, vi ste vještica, vaše riječi imaju opojnu moć.« Dama s pudlicom se bila primakla i pažljivo slušala. »Poslušajte, gospođice, ne pruža se svakome takva sreća«, reče ona i uhvati me za drugu ruku, a u džepu joj se oglasiše kamenčići kojima je prije gađala kozu, jer je bila zavidna što i ona nema takvu životinju, umjesto nakovrčanog psića s ružičastom vrpcom na glavi. »Zahvaljujem vam, ali

ja uistinu moram na vlak.« »Zašto ste tako uporni?« — žalosno su upitale žene. »Ali, budući da ne odustajete, naša je dužnost da vam odgovorimo — onoliko, koliko je to u našoj moći.« Dovele su me do kraja stazice. »Pogledajte, ondje je željeznička stanica. Sad ćete lako stići do nje — a dalje — mi dalje nismo nikada išle. Sretan vam put!« Potrčala sam i mahnula ženama.

Visoko gore, duž nadvožnjaka kojemu se s ovog mjesta nije vidio ni početak ni kraj, prolazila je pruga. Na stubama koje su vodile gore stajalo je nekoliko ljudi. Sijede vlasi lepršale su na vjetru, lica izborana, stvrdnuta, nepomična, pogledi ukočeni, mrtvi, upereni u jednu jedinu daleku točku. Pri vrhu stuba nije više bilo nikoga. Ali, na mramornoj ogradi, uz samu prugu, sjedio je muškarac. Klatario je nogama dosađujući se, prividno opušten. »Oprostite, da li je ovo željeznička stanica?« Odmjerio me, a onda se nasmiješio. »Da, tuda prolazi vlak, ako to mislite. Zar biste se vi vozili?« Kimnula sam glavom. »Teško je to. Vlak naiđe svakih dvjesto — tristo godina. Prolazi, ali se ne zaustavlja... Čak niti ne usporava. Treba se znati baciti, uhvatiti... jeste li sposobni za to? Jeste li spretni, snažni?« »Nisam«, šapnuh, »ali nemam izbora. Moram u grad.« »Ah, u grad... I ja bih rado tamo stigao...«

Zazviždi sirena. Na obzoru se pojavi vlak. Ukočih se. Lokomotiva je već projurila kraj nas. »Skočite!« vikao je muškarac. »Što čekate, skočite!« Otisnuo se i skočio na željezni krov. Vagoni munjevito promicahu. Pokrenuh se učinivši nadljudski napor — skočih. Prolazila su zadnja kola. Padala sam i u letu se uhvatila za ručku na posljednjoj stijenki posljednjeg vagona. Vruća, zagušljiva para nadirala mi je u lice, visila sam držeći se za usijanu željeznu šipku. Vidjela sam samo tamne krovove dugačkog vlaka i beskrajno, jednolično nebo, užareni metal pržio mi je kožu, ali držala sam se, čvrsto, čvrsto...

Tomislav DOROTIĆ

* * *

S tugom klonulih krila
na moje sletila je rame
golubica tiha
zadnji put

i na ispruženom dlanu
zrnje ljubavi
nedirnuto osta.

Ne poklonih ga pticama.

Na kraju zime
dug zemlji vratih,
bijela moja golubice.

Bruno BULIĆ

Moje malomaturalno putovanje

Toga kasnog proljetnog dana godine 1920. »ubrzanim« iz Trsta brat Nino i ja putovali smo za Ljubljanu. Oko podne stigli smo u Logatec, mjestance sjeverno od Postojne, duboko smješteno u tijelu Slovenije. Tu nas je čekala spuštena granična brklja, koja je dijelila Italiju od nove države SHS. U naš kupe uđoše »guardia di finanza« i karabinijeri. Sumnjičavo su ispitivali naše putne isprave, putnice države s kojom su bili gotovo na ratnoj nozi. Bahato su nam dobacili: — Buon viaggio!

Talijanska brklja je podignuta i naš se vlak, vozeći veoma usporeno, zaustavio ispred naše brklje. Ušli su naši carinici i žandari. Profesionalna sumnjičavost tih momaka jedva se razlikovala od one na talijanskoj strani. Ipak su nam se nasmiješili smiješkom prijateljske dobrodošlice. Možda nisu mogli ni slutiti koliku su radost pokrenuli u nama. Sjedili smo, svaki od nas zauzet svojim mislima. Kad bih pogledao kroz prozor, vidio bih kako mimo nas protječe krajolik u pravcu obratnom od naše vožnje. A s tim kućama, poljima i brdima i moj je duh letio prema Trstu, gdje smo ostavili predobru majku i dva divna dječaka, braću Mata i Karla.

Bilo je krajnje vrijeme da u domovini sredimo svoje imovinsko stanje i da se podmire neki zaostali dugovi. U tu svrhu smo Nino i ja pošli na put. Još za dana stigli smo u grad ljupkog imena — Ljubljanu. Odsjeli smo u hotelu »Slon«. Eto, u kratko vrijeme ja sam ponovno tu, u prostorijama tog starog slavnog hotela, dobroćudnog »safari« imena.

Odmah sutradan potražili smo svoje vjerovnike, podmirili zaostale (ne velike) dugove još iz ratnih vremena, kad smo preuzimali suhomesnatu robu kao neprocjenjivi dar providnosti u tadašnjoj oskudici. Poslije toga smo pošli do crkve Marijinog Oznanjenja (god. 1660. — barok), da se zahvalimo Gospi što nam je pomogla da olakšamo obiteljsku savjest i počnemo sređivati ostavštinu pok. oca. Na trgu pred crkvom gledali smo i spomenik France Prešernu od Ivana Zajeca (1905). Sklad i ljepota toga gradskog središta jedinstveni su i nezaboravni. Još k tome oni mostovi i brončani zmajevi, tamnozelena rječica, a nad svim tim u pozadini na brežuljku zamak!

Kavana »Zvezda« priredila nam je ugodno iznenađenje. Tu smo našli glumca Terčiča, našega dobrog znanca još iz one tršćanske predstave »Deseti brat«, koja se igrala u Narodnom domu, a u kojoj je on imao naslovnu ulogu. Terčič je bio široka priroda, čovjek vedra i muževna značaja. Odmah nas je zaokupio jednim svojim planom. Naime, te večeri davat će se u Dramskom gledališču Ogrizovićeva »Hasanaginica«, u naslovnoj ulozi bit će Gusti Danilova a Hasanagu će igrati slavni prvak drame Danilo. Međutim, na oglasima ne će biti imena gđe. Danilove, jer da u tome i jest vic... Danilo je bio glumac koji nikada nije »bubao« svoje uloge, nego bi ih na licu mjesta, stante pede, im-

provizirao. Govorio bi: »Pomoć, istina je, dolazi odozgo, ali na pozornici i odozdo«. On bi tako za vrijeme svog nastupa, uz patetične pokrete, od šaptaoca lovio štihvorte i šlagvorte, kao što prirodoslovac zelenom mrežicom lovi leptire. Plivao je leptir-stilom hvatajući se i za slamku, ali sve skupa bila je to vrhunska gluma.

Naravno da je gospođa Gusti Danilova bila sprazumna s »teatarskom intrigom« što ju je duhoviti Terčič pripremao kao igru u igri. Gusti Danilova živjela je cijelo vrijeme rata u SAD; odvojeno, ali ne i rastavljena od supruga Danila. Svoj dolazak u domovinu nije najavila, željela je iznenaditi muža i javnost. To je saznao naš Terčič, pa je iz tragedije Hasanaginice načinio tragikomediju Hasanage. Kako vidimo, anticipirao je suvremene redatelje. No vratimo se našoj priči.

Te nezaboravne večeri dobili smo dva mjesta u sredini trećeg reda u malenu ali skladnom kazalištu. Stupnjeviti mrak u dvorani, dizanje zastora. Terčič kao stari sluga na bedemu kule odgovara Hasanaginu sinu, dječaku uzdanici Hasanage. I sve tako redom, a da Hasanaginica nije otkrivala svoje lice. Tako kroz potresnu dikciju Danila dolazimo do posljednjeg prizora posljednjeg čina. Sada na pozornicu dolazi žalobnim hodom i Hasanaginica, primaknuvši se Hasanagi. Kad on ono veli: »Hajte amo, sirotice moja, kad se na vas smilovati ne će, majka vaša srca kamenoga« (u slovenskom: vaša majka srca kamenega) — Gusti Danilova slomljenim pokretom skine feredžu s lica i krikom ponovi: srca kamenega? — Danilo osta šokiran, gotovo ga je kap udarila. Umalo je doista pao mrtav na daske, koje ponekad ne znače samo život nego i smrt. Srećom je junačka narav velikog Danila to prebrodila.

Iduća predstava koju smo gledali bila je drama G. B. Shawa »Pygmalion«, u postavi i glumi ruske trupe »Muratov, Čehov i Putijata«, bivših članova Malog Moskovskog Teatra. Oni su širom Europe pronosili slavu svoje domovine u koju se nisu vraćali.

Povodom godišnjice smrti ruskog književnika Leonida Nikolajeviča Andrejeva (1871—1919) Malo gledališče davalo je njegovu tragediju »Anfisa«. Naslovnu je ulogu igrala mlada proslavljena glumica Šaričeva, a mušku naš nedostižni Terčič. Poslije toliko vremena još mi je u ušima njegov pomalo promukli bariton, kad u drugom činu drži zdravicu životu. To je posljednje iz njegove glume što sam imao prilike upoznati.

Tih dana u Operi je bila premijera »Lepe Vide« mr. Riste Savina-Friderika Širca (1859—1948). Bili smo negdje u zadnjim, pretrpanim redovima partera. Glazba i pjevanje su doduše dopirali do nas, ali mi je, nažalost, malo što ostalo u sjećanju. Znam jedino to, da se radnja zbiva u doba Celjskih grofova. Je li to prva slovenska opera? Da li je potonula neslavno? O tome ništa ne znam.

Bili smo također i na koncertu našeg violinista, Vita Perića, jednog od vrhunskih virtuoza ondašnjeg vremena. Uz Zlatka Balokovića, Vašu Prihodu i Kubelika kročio je prema slavi. Nažalost, zbog posljedica prometne nesreće u Južnoj Americi, dvije godine kasnije, podlegao je zadobivenim povredama. Čini mi se da je bio iz Dalmacije. Znam da nam je bio iskreni prijatelj. Toliko o sjećanju na ta dva ljubljanska gledališča: Operu i Dramu.

U kavani »Zvezda« susreli smo mnoge naše Tršćane, znance i prijatelje, školske drugove, poslovne partnere pokojnoga oca, ali i neke dobre i samoprijegorne nastavnike. Tu je bio i jedan od najvećih slovenskih glumaca Vladimir Skrbinšek, dostojan da ga se spomene uz Ignacija Borštnika. Skrbinšeka, po kreaciji uloge u komadu »Deseti brat«, možemo ubrojiti u ondašnje najveće europske glumce. Bio je tu i rečeni Terčič, koji je u Narodnom Domu u Trstu, u alternaciji, također dao vrlo dobru glumu Desetog brata. Spominjem glumca Mandića, mog profesora slovenskog jezika i književnosti, pa vrloga zapaženog

glazbenika mr. Makotu. Moja posebna harnost Makoti koji me je naučio slovenščinu. Zahvaljujući njemu u izvorniku sam upoznao istančanu kulturu bratskog slovenskog naroda. Susreli smo i dr. Lavoslava Čermelja, profesora bratu mi Ninu na Trgovačkoj akademiji u Trstu.

Ali mene je osobito obradovao ponovni susret s mladim slikarom Franjom Stiplovšekom, kojeg sam u Trstu upoznao kada je kod kipara Ivana Rendića učio modeliranje. A pamtio sam Stiplovšeka i po tome, što mi je jednom kod Rendića demonstrirao svoj način slikanja s pastelom. Sada je došao na nekoliko dana iz Maribora u Ljubljanu, a bio je po svim akademijama Mitteleurope, u potrazi za slikarstvom. Tražio je umjetnost, a našao je obrt. — nesporazum u koji upadaju i oni najveći u slikarstvu. Ipak on je kao umjetnik ostavio časno ime u našoj likovnosti. Predstavio me je Rikardu Jakopiču, čarobnjaku kista i palete, možda najdosljednijem impresionistu kod nas. U Tivoliju sam vidio i jednu Jakopičevu slikarsku izložbu, u njegovu paviljonu. Mojsijevska Jakopičeva brada podsjetila me na Moneta i na Tolstoja. Bio je više Tolstoj nego Monet ljepote.

Kavarna »Zvezda« bila je više neka vrst sveučilišta nego ugostiteljski lokal. Tu su redovito dolazili mladi ljudi, bivši ratnici posljednjega poziva, propali studenti, kazališni ljudi, likovnjaci, skribi i farizeji. Ukratko tutti quanti. Neki bi mirno i sabrano počeli s partijom šaha. U pola igre pokojega od njih spopao bi amok debate, pa bi pobacao i njihova drvena veličanstva i dame i konje i topove. Lovci i pješaci, kao i u životu, našli bi se pod stolom. Umjesto da ti crni i bijeli vojskovođe razmišljaju o indijskom otvaranju, sicilijanskim prodorima i damskim gambitima, oni su suprotstavljali Schopenhauera Kantu, Max Nordaua Osvaldu Spengleru, Nietzschea Lombrosu. Tako bi ti čudni parovi prolazili u formaciji menueta. Naravno te svađe nisu bile bučne već tihe, ali oštre i kategorične. Vani je magla, također suzdržano, prostirala svoje mokre koprene na suncu.

Neki vilovnjak počeo bi milozvučno deklamirati sonete Dragotina Kettea... »pusto sredi je domá, sredi pusto je srcá, oj srcá, oj srcá!« Kavanska dvorana pretvorila se u slovenski Olimp. Došao bi na red i potišteni Simon Gregorčič s onim svojim očajničkim finalom: »... človeka nigdar«. I konačno Ivan Cankar. »Jučer, danas i sutra, vekomaj!«

U onom vremenu i prostoru, u meni je sazrela odluka da se ne odazovem Duhu Napasniku, što mi iz svoje Pandorine kutije nudi zlatne jabuke Hesperida. Put kojim sam želio kročiti nije bio udoban. Sve drugo! Ali je vodio do onih osamljenih vrhova slobode duha kojoj je svaka taština strana. Ne tražiti, nego otkrivati. I ne biti pelivan na gozbi moćnika, već poljodjelac što obrađuje njivu koju mu je Gospodin povjerio. Pictor in pectore. Sve ostalo je sinopsis EPPa.

Još nekoliko puta bio sam nakratko u Ljubljani. Ali sličnih zanosa i ushita nisam više doživio. Ostalo je trajno sjećanje na divne ljude, njihove i moje radosti i tuge. Pa i to je nešto.

S dosta sjete i teška srca oprostili smo se od gostoljubivoga bliskog grada; u posljednji trenutak uskočili smo u vlak za Zagreb i zadihani sjeli na naša mjesta. Uz prugu oni Jakopičevi krajolici, po nečemu kaotični, nedovršeni i prijeteći. Postupice izlazimo iz kanjona Zidanog mosta i ulazimo u prostranstvo doline rijeke Save. Brat je bio dosta suzdržljiv, a ja, naprotiv, vidljivo uzbuđen kao da sam znao da se približavam gradu svoje sudbine. Slutnja me nije prevarila. No proteći će još dosta bistre savske vode dok se tu ne nastanim, bolje rečeno sklonim.

Stigosmo! Uzeli smo svaki svoju prtljagu i žustro izišli iz Glavnoga kolodvora. Veličanstveni prizor pojavio nam se pred očima. Daleko prema sjevero-

istoku lanac Medvednice, a u prvom planu Umjetnički paviljon sav u popodnevnu zlatnom okeru. Iza njega, nad krošnjama zrinjevačkih platana, dva velebna zvonika-blizanca zagrebačke katedrale, tog znamena i pojma našeg glavnog grada.

Imali smo sreće. Na istočnoj strani Tomislavova trga, na prvom katu, našli smo prekrasnu sobu s pogledom na šetalište ispod prozora. Odložili smo svoje kovčege, uredili se i uputili prema središtu grada. Zrinjevac! Netko je rekao da malo koji grad dočekuje došljaka takvom živom, zelenom dobrodošlicom. Mislim da grada kao što je Zagreb uopće i nema. Pogotovo ako čovjeka svugdje gdje stigne prati onaj dojam što ga je stekao davno, davno, kad je kročio zrinjevačkim drvoredom. Praškom ulicom, svakako drukčijom od one kakva je sada, stigli smo do Trga bana Jelačića.

Kojeg li obilja bijele, crvene, žute i svake druge boje. Po trgu razapeti golemi šareni kišo-suncobrani piljarica, uglavnom šestinskih »kumica« u slikovitoj narodnoj nošnji, urednoj i pristaloj. Mliječne i vrtlarske živežne namirnice također su zračile svježinom i vrsnoćom. Što da velim o mironosnim golubovima što su jedan uz drugoga posjedali na ćordi koju ispruženu drži Fernkornov konjanik? Prometna vreva. Dvopřežne kočije i teretna kola stvarali su neobičnu kakofoniju u to doba dana. Možda je uzrok bio i u bolnici Milosrdne braće, što je zauzimala jugozapadnu stranu trga.

Ušli smo u Ilicu, ali smo predhodno po navici i duhovnoj potrebi posjetili crkvicu u sklopu bolnice. Ne žureći, bez nekog osobitog zadatka, došli smo do spomenika fra Andriji Kačiću Miošiću, što ga je Ivan Rendić u duplikatu načinio za Zagreb i Makarsku. Još i danas kad prođem onuda obuzme me isti osjećaj dubokoga poštovanja i divljenja za obojicu — fra Andriju i majstora Rendića. Tako smo stigli do hotela »Royal«, sučelice ulazu u Frankopansku ulicu. Skretalište u Frankopansku ulicu nisu tada opterećivali tramvaji. Jedva da se i sjećam da li ih je onda i bilo?! Mogao bih se posavjetovati s knjigom koja bi me o tome i još o koječemu drugom obavijestila. Ali bi u tom slučaju ovo moje sjećanje prestalo biti faktografski podatak i izgubilo bi svoju ljudsku krhkost i sumaglicu davno proživjelih stvari i događaja. Ukratko, poeziju bivstvovanja.

Ovu međustanku u kazivanju ne bih želio opravdati onom usporedbom sa semaforom: sad je opet zeleno svijetlo, idemo dalje. Radije ću se poslužiti jednom zajmomudricom posuđenom od Georgesa Duhamela. On u jednoj svojoj priči potiče jednostavnog američkog crnca, da u Gospel-songu iznese jednu vrlo prozirnu mudrost:

Kad je staklo crveno
i svijetlo je crveno.
Kad je staklo zeleno
i svijetlo je zeleno.

To je tako jednostavno kao ona Einsteinova formula: ($E = mc^2$). Nastojat ću, da u opisivanju tih svojih mladenačkih dana ne oponašam Evliju Čelebiju, a ni Pierre Lotija. Da moji sugovornici ili suputnici ne budu oštećeni sjenom mog profila. Neka ovaj moj pokušaj oživljavanja njihova lika u onim vremenima i prostorima bude neka vrsta svjedočanstva njihovih izuzetnosti mojim zapažanjem.

Ono rekoh, da smo došetali do hotela »Royal«, lijepe duguljaste jednokatnice na desnoj strani našega Main Streeta — Ilice, á vis a vis mnogo spominjanoj kavani Bauer, stjecištu ondašnjih likovnjaka i ostalih ekscentrika. Da večeramo u hotelu »Royal«, bilo je prerano. Pošli smo u kavanu hotela

na kapuciner. Ukusno uređene prostorije, bijeli mramorni stolovi, crvenim plišem presvučene fotelje i kanapei, patuljaste sobne palme, zidovi obloženi ogledalima. Ukratko, dekor fin de siècle. Nešto gostiju uz svoje konzumacije i novine.

Gle iznenađenja! Uz prozor, udobno zavaljen na divanu, još jedan naš tršćanski prijatelj prof. Marcel Kušar, slavist, fonetičar, proučavatelj hrvatskih narječja itd. Živahan šezdesetogodišnjak, žustro je sklonio svoj panama šešir i štap s fotelje i pozvao nas da sjednemo za njegov stol. Počeo se raspitivati o ljudima i stvarima u Trstu. Tako smo se raspričali i o starom kiparu Ivanu Rendiću. Primjetio sam kako nas, nešto podalje od našega stola, s radoznalom pažnjom sluša krupan, na izgled još mlad i stasiti četrdesetgodišnjak. Podrezana duga svijetlosmeđa kosa (bubi frizura). Rumen u licu, plave, pronicave, dobre oči, cviker na nosu, podrezani engleski brkovi. Oko vrata lavalliére-kravata krem boje s modrim kružnicama veličine dvodinarke. Na stolici šešir širokog ravnog oboda à la skaut. Naravno i štap. Iz ovog robot-portreta iskrsnuo je nitko drugi no slikar Jozo Bužan. Došao je k nama, ispričao se ako nam možda smeta, ali pošto je i on jedan od najiskrenijih štovatelja osobe i umjetnosti Ivana Rendića, a kako ga očekuje svaki dan da dođe k njemu u Zagreb, to se odlučio... itd.

U živom i prijateljskom razgovoru, počelo se smrkavati. Konobar je zapalio plinska svijetla. Još malo smo tu sjedili. Došlo vrijeme večere i nas četvero premjestismo se u restauraciju hotela. Pristupi nam konobar pružajući nam jelovnik uvezan u safari. Joso Bužan nas pardonira i prvi prisvoji (zbog upućenosti?) taj gurmanski katalog. Namjesti bolje svoje cvikere i pogleda što te večeri nudi kuća »Royal«. Malo poslije toga s očinskim se pokroviteljstvom obrati Ninu i meni: »Vi, mladi gosponi, dugo ste putovali i zacijelo ste i umorni. Ništa vas neće tako okrijepiti kao grizove noklice u kokošjoj juhici s kokošjim krilom«. Ne čekajući da mi dademo svoj pristanak, on to za nas naruči. Malko olakša čvor lavalierke i vedro nam se nasmije. Upravo kao da je iskočio iz nekog Dickensova romana. Kušar je tražio u jelovniku nešto od domaćih specijaliteta, što bi išlo uz njegovo zvanje etnografa. No to nije našao, pa je naručio neizbježni bečki odrezak made in Agram. Kasnije smo mi braća pronašli u skromnim zagrebačkim gostionicama ukusnu, zdravu i jeftinu hranu. Stolnjaci su bili šareni, a sjedalice drvene ali prisne.

Za sutradan smo zakazali sastanak u kavani »Croatia« (Bauer), u jedanaest sati prije podne. Na Jelačić-trgu smo se razišli. Nas dvojica prema Tomislavovu trgu, a oni kud kamo, janje moje! Sutradan smo bili dosta rano na nogama. Dobro smo se naspavali. Svježi i odmoreni pošli smo novom danu u susret. Bakačevom uzbrdicom došli smo pred Katedralu. Ne ću se ovdje upuštati u beletristiku. Što sam ja onda mogao znati o tome? Ova naša prvostolna crkva bila je moj prvi susret s nekom gotskom ili neogotskom građevinom, ako izuzmem evangelističku crkvu iza glavne pošte u Trstu, koja je radi malobrojnih vjernika bila dosta skromno ostvarenje vrijedne arhitekture. Počela je pjevana misa. Orgulje su žuborile tajanstvene, izvanvremenske skladbe. Da li je to mr. Franjo Dugan vodio registre, manuale i pedale? Tada bih još to bio u stanju ustanoviti. Kad sam god. 1929. po drugi put došao u Zagreb, za mene je bilo gotovo s glazbom, sve dok mi audiologija nije kako-tako pomogla sa slušalicama.

Prolazili smo mimo knjižare Hartman i Kugli. U izlogu tek otiskan roman Oskara Wildea »Portret Doriana Graya«. Nešto sam u Trstu o tome slušao. Hajde da je kupimo! Mislim da je Wilde u toj knjizi objasnio neke pojmove o slikarstvu, ne na znanstveni već na umjetnički način. Hvala mu! Tu smo kasnije još nabavili »Urotu Zrinsko-Frankopansku« Eugena Kumičića i džepno izdanje Mažuranićeve velepjesme »Smrt Smail-age Čengića«, s pet ilustracija

Joze Kljakovića u secesionističkoj maniri.

U zakazano vrijeme stigli smo k Baueru. Joso Bužan je sjedio za stolom s još nekom gospodom. Pristupili smo k njima i pozdravili se. Bužan ustane i obrati se jednom suhonjavom, finom čovjeku s kratkim bakenbartima, kome je moglo biti nešto više od pedeset godina: »Gospodine profesore, radost mi je predstaviti vam dva naša mladića Hrvata iz Trsta«. Uljudno se okrenuo k nama i rekao: »Mladi gosponi Bulići, imate čast upoznati našeg velikog slikara Menci Klement Crnčića«. Stiskom ruku upoznali smo se s još nekima, ali sam im zaboravio imena; zacijelo su to bili ljudi s vrha naše kulture. Domalo, došao je k nama i Bela Čikoš-Sesija. Upoznavanje i razgovor. Primjetio sam da na crnom mramornom stolu Crnčić žigicom i pepelom cigarete slika Čikošev profil. Jedan vrhunski grisaille, samo veoma kratkoga daha, kao što znaju biti trenuci ljepote i sklada u životu! Poveo se i razgovor o futurizmu, ali na tome se nismo dugo zadržali. Razgovor je skrenuo na čisto zagrebačka pitanja, no nažalost ih nisam zapamtio. Crnčić je otpuhnuo svoju sliku, a sudbina Čikoševa portreta opomenula nas je da smo prah i da ćemo se u prah pretvoriti. Zar ničevo? Ne, ma kakvi!

Mislim da je mladima u Zagrebu teško zamisliti svoj grad, »kad je bio malen«, kad je kukuruz rastao na parcelama Novoga Zagreba, a još prije toga na domaku Draškovićeve ulice i trgova oko nje. Mene i sada muči neizvjesnost, gdje je u to doba bila mliječna restauracija »Zdravljak«? Sjećam se, bilo je to jednog oblačnog dana. Nino mi reče — idemo na kakao i palačinke. Uzeli smo kočiju (tada najobičnije prijevozno sredstvo) i pošli, hm!, teško je reći kamo, samo znam ne preko željezničke pruge. Sjećam se da smo prolazili pokraj prizemnica s vrtovima u kojima je bilo puno zelenila, cvijeća i ladanjskoga ugođaja. Moglo je to biti negdje južno od sadašnje Križanićeve ulice. Po dosta razrovanoj cesti, punoj šljunka, ušli smo u lijepi, voćkama bogati vrt, usred koga je bio bijeli bangalo-zdravljak.

Ušli smo. Sve je zračilo čistoćom i svježinom, nije zaludu nosio ime Zdravljak. Umjesto programiranog kakaoa i palačinki naručili smo nama nepoznati jogurt i neobično slasni crni raženi kruh. To je onda bila prva i ne baš svakom dostupna poslastica. Brat Nino bio je već tada strastveni pušač, pa kako to već biva, zaželio je poslije naše užine zapaliti jednu. Iako nije nigdje pisalo da je pušenje zabranjeno, tadašnjim gostima bilo je samo po sebi razumljivo da se u Zdravljaku ne puši. Stoga je brata na tu činjenicu vrlo tiho i diskretno upozorila konobarica. On ju je, premda zatečen, odmah poslušao.

U to doba grad je mukom razbijao opsadu uzoranih ledina, kukuruza, bundeva i kelja. Ponegdje je Zagreb uspio duboko prodrijeti u svačije zemlje stvarajući od njih ničije. A oaze njegovanih bugarskih vrtova u proljeće i jesen hranile su purgere i one druge visoko kvotiranim proizvodima.

U pratnji i društvu Marcela Kušara pošli smo jedne večeri u Hrvatsko narodno kazalište. Davala se Zajčeva opera »Nikola Šubić Zrinski«. Naslovnu ulogu pjevao je Marko Vušković, Turčina Josip Križaj, tenorsku ulogu Josip Rijavec. Što da kažem o punoći tog doživljaja? To je naša Eroica, koja nas nadahnjuje domoljubljem i samoprijegorom, kad nas obuzimaju sumnje i malodušnost. Mene je osobito zaokupio proslavljeni Bukovčev zastor. Ne znam da li još negdje na svijetu postoji takav jedinstveni sklad svih sastavnih dijelova bića jednog naroda kao što je to na tom velebnom platnu veličanstveno prikazano? A to pak naše kazalište mezimče? Nema mu premca ni kao građevinskom remek-djelu na izvanrednom trgu ni po unutrašnjoj ljepoti, likovnoj i zvukovnoj. U ovom kazalištu imali smo prilike gledati i slušati još »Borisa Godunova« i Ibsenovu dramu »Sablasti«. U ulozi Oswalda nastupio je Ivo Raić a majke Nina Vavra. (Kada god me guši zagrebački smog, dolazi mi na pamet onaj

Raićev krik: »Majko, Sunca, Sunca!). Vidio sam i francusku komediju »Zeleni frak« (ne znam tko je autor). Opet su glumili Ivo Raić i Nina Vavra. Ali me taj galski esprit preveden na hrvatski, makar u vrhunskoj kreaciji naših prvaka drame, nije nasmijao. Mora da je tome bila kriva moja idiosinkrazija prema frivolnosti, ili je moja nezrelost. Ispričavam se!

Želio sam upoznati dostignuća našeg hrvatskog slikarstva zagrebačke škole. Nažalost ništa, osim nekih Bužanovih slika u Salonu Ulrich. U Kuglija sam kupio nekoliko veoma izražajnih razglednica izvorne i vrlo talentirane slikarice Vjere Bojničić, uglavnom alegorije u slikovitim bojama folklora na temu rodoljublja i ujedinjenja. Negdje neposredno pred drugi svjetski rat, imao sam prilike upoznati se s tom mirnom i skromnom hrvatskom slikaricom, koja je hrabro proživljavala zaborav i nezahvalnost nekada vatrenih navijača njezine umjetnosti. A i sam Bužan neprestano je nepravedno bio guran iz središta pažnje »kulturne javnosti«. I to najviše zbog svojih seljaka, cigana, foringaša i slično. Ili možda i zbog svoje plebejske jednostavnosti? Kao izuzetno zapaženi Bukovčev đak u Pragu klonio se je meštrovih motiva. Slično kao Frans Hals bio je pučki slikar i time se ponosio. Možda su tom njegovom iskrenom izražavanju smetale one kričave otvorene boje fovista na podlozi komercijalnoga crteža. Bilo kako bilo, ipak je Bužan postao uzor svim onim samoucima koji su željeli: maljati glave u ulju.

Vidio sam i slike Roberta Auera s onom njegovom make up kozmetikom na ženskim likovima. Kod Ulricha sam zapazio nekoliko »mokrih akvarela« visoke vrsnoće, ali autorovo ime nisam zapamtio; možda na slikama nije bilo potpisa. Crnčić je tu u mapi izložio nekoliko čudesno vrijednih bakropisa u boji. Strossmayerova galerija tada se je upravo preuređivala, a u Umjetničkom paviljonu bila je izložba lončarije i staklarije što mene nije zanimalo.

Jedno poslije podne brat i ja pošli smo s Marcelom Kušarom u kavanu »Corso«. Dvorana dupkom puna svijeta. Gospođe u pratnji svojih muških srodnika. S ponekim modnim novitetom na sebi, dostojanstveno su sjedile uz svoje sladolede, bijele kave sa šlagom ili tako nešto. Piccolo bi im galantno dodavao i uzimao ilustracije. Gudalački kvartet nastojao se nametnuti žamoru gostiju. Poput plesača na žici, žustri konobari u frakovima s krcatim su poslužavnicima balansirali u tijesnim prolazima između stolova. Hostesse su raznosile kolače onima koji su ih zatražili. Kušar nas je nekako progurao do jednog osamljenog gosta u pozadini. Tu nije bilo takve stiske. Samotnjak srednjih godina, od sunca preplanula lica, kratko podrezanih čekinjastih brkova i brade, bio je hrvatski književnik Josip Kosor.

Upoznali smo se i primili ponuđena mjesta uz njega. S nekim olakšanjem Kosor je odložio krnjadak olovke i papir i radosno otvorio razgovor o pitanjima i kretanjima koja su bila na dnevnom redu u javnosti. Primijetio sam da vrlo pažljivo, skoro mučno izgovara pojedine rečenice, ali izgovorene, bile su postojane kao epigrami, bolje reći epitafi. Poslije tog susreta prošlo je nekoliko godina. Opet u Zagrebu, imao sam prigodu pribivati u HNK praizvedbi Kosorove drame »Požar strasti« s Vjekom Afrićem i Ljubišom Jovanovićem u glavnim ulogama, a u izvanrednoj inscenaciji Ljube Babića. Kosora sam posljednji put imao prilike susresti god. 1940, kad je bio teže bolestan.

Nekoliko dana poslije, u »Corsu« smo našli jednog dobrog tršćanskog znanca. Bio je rodom iz Muća. Prije rata bio je zaposlen kao agent Cunard linije u Trstu, zadužen da pomogne našim ljudima, iseljenicima u Ameriku, u svim onim poslovima oko putovanja brodom. Sada je boravio neko vrijeme u Zagrebu. Kanio se je i on iseliti u obećanu zemlju. Nagovorio nas je da se popnemo na galeriju, da vidimo kako se »prčka s novcima«. Usput nam je štošta objasnio što se zbiva u domovini. Malo prodrmani u našem naivnom idealizmu, slijedili

smo ga uz stube. Gore su jedan uz drugoga bili poredani kartaški stolovi pokriveni zelenim stoljnjacima, na kojima su bile razbacane hrpe kruna, A.-U. novca žigom pretvorena u dinare — 1 kruna = 25 para. Za stolovima razbarušeni igrači, naoko mirnih ali napetih pokreta i vrebajućih pogleda. Od znoja zgužvanih, inače uštirkanih visokih ovratnika. Olabavljenih čvorova kravata. Većina njih skinula je orukvice i nasadila ih na vješalice za šešire. Špil karata se zamjenjivao novim novcatim paketom. Konobari nedokučivih, bezizražajnih crta lica posluživali su u srebrenim čašicama s visokim drškom nike-bein, sirovi žumanjak u konjaku. Ostali tijek kretanja promptno prepuštam velikom Fjodoru Mihailoviču, da vam ga on opiše. Sve one muke i patnje a i grčeve što ih kockari proživljavaju, bilo da dobivaju ili gube. Vražji su ti šareni kartunčići što bacaju čovjeka u bezdan ludila! Na moju sreću nikada se nisam snalazio u tim kabalističkim pravilima hazardnih igara, s rijetkim izuzetkom igranja briškula s Dalmatincima u Trstu, a kasnije šustera s purgerima u Zagrebu. Šah smatram nečim drugim. To jest igra, ali i umjetnost i znanost — kraljevska igra!

Jednog lijepog jutra nas dvojica braće s Bužanom i onim našim Mućaninom pođosmo kočijom do Šestina, s namjerom da se poklonimo humku gdje počiva Otac domovine, Ante Starčević. U Novoj Vesi prošli smo mimo tvornice koža Ž. Sterna. Slatkasto-slani, topli vjetar iz tvorničkoga dimnjaka počeo nas gušiti, tako da smo se skoro zagrcnuli. Kočijaš je ošinuo konje i mi smo se konačno oslobodili te more. Da li sam onda mogao i slutiti, da ću 25 godina kasnije u tim tvorničkim, klaoničkim prostorijama dvije godine proboraviti u svojstvu kustosa JAZU?

Došli smo tako u Šestine. Tu na groblju nije bilo onog potištenog i strašnog osjećaja blizine smrti. Vladala je ona čvrsta vjera, koju je nada u uskrsnuće samo još više krijepila. Križevi bogato oslikani u narodnim bojama. Kao da pokojnici ne žele zaostati za svojim živim suseljanima u nastojanju da sve bude »onak kak se šika!« Priča za sebe je Rendićev spomenik Starčeviću. Poprsje tog našeg velikana niče iz trupca duba. A treba znati da manifest nadrealizma još nije bio razglašen, kada je meštar Ivan stvarao spomenik Starčeviću.

Nagovorio nas je Bužan, da se odvezemo uz brijeg do Mirogoja. Zašto da ne? Kada smo već tu, bili smo raspoloženi da usporedimo oba ova Božja polja. Uspon do Mirogoja po dosta teškoj cesti, već tada obrubljenoj mladim drvoredom, nije nas mnogo umorio. Ako se arhitektu može nešto i zamjeriti kod pregradnje stolne crkve, mirogojske arkade ga u svemu ispričavaju. Sve je ovdje strogo i ozbiljno, kao što se priliči dvorima Smrti, ali i tu, kao i u Šestinama, zrači onaj iskonski duh Hrvata, vjera u vječnost života u Kristu. Došli smo tako i do spomenika-grobnice Petra Preradovića. — »U tvom polju daj mu groba, Tvojim cvijećem grob mu kiti«. — Taj stih potresa svakoga, kako onda tako i danas. Arkade na Mirogoju, ali ne samo lože uglednih i zaslužnih osoba, nego i svi drugi grobovi, svjedoče o plemenitosti i milosrđu Zagrepčana. O mrtvima ne samo sve najbolje, nego mrtvima i sve najljepše. I Genova ima svjetski poznato groblje, ali na zagrebačkom je prisutna živa nada u vječnost života.

»Corso« kavana, koja se nalazi u zgradi na uglu Ilice i Gundulićeve ulice, bila je i u ono doba »sretno« preuređivana — tada je imala jedan separe-boks s kao izlog velikim prozorskim staklom. U tom malenu izdvojenom prostoru pisao je svoja djela izdvojeni književnik Ulderiko Donadini. Blijeda, ispijena lica, velikih očiju obrubljenih crvenim očnim kapcima. Listove papira, jedan za drugim, ispisivao je grozničavim brzim pokretima, a ispisane ih nemarno gomilao jedne na druge. Bio je u apogeju svoga ikarskoga lijeta. Krijepio se smrtonosnim apsintom.

U Kazališnoj kavani okupljali su se Parnasovci, pa onda gotovo sve glumci, pjevači i majstori baleta, istaknuti glazbenici itd. Dolazili su tu i glumac Papić (Hasanaga) i njegov suigrač Pavić (Pintorović beg), a i Nina Vavra (Hasanaginica). Čudno mi ih je bilo vidjeti u »civilu«, pošto sam ih gledao na pozornici. Za razliku od Ljubljane u Zagrebu su se glumci vjerno držali teksta, nije bilo naknadno umetnutih skandala, osim onoga po Ogrizoviću dramaturški dopuštenoga. Ovdje ne ću prozivati sve one naše znamenite ljude koje sam u prolazu upoznao u ovoj velikoj kavani, od A. B. Šimića do Ljube Wiesnera. A što ja i znam s kojim sam sve znamenitim ljudima, koji su onda vedrili i oblačili u našoj kulturi, izmijenio nekoliko prijaznih riječi. Sjećam se Arnošta Grunda. Kad bi se on s nekim rukovao, ne čekajući da ga taj pita za zdravlje, odmah bi rekao kao iz puške: »Meni je dobro!« Marija Ružička Strozzi, u pratnji sina Tita, jedva da bi se zadržala pet minuta, tek toliko da malo bude u društvu svojih kolega.

Bližilo se vrijeme našega odlaska na jug domovine. Posljednje dane smo iskoristili, da što više razgledamo Zagreb. U to doba se naš glavni grad počeo naglo širiti i nadograđivati (skoro sve jednokatnice preko noći su postajale dvokatnice, a i pokoja dvokatnica postala je trokatnica). Makar je iz središta grada do kukuruznih polja trebalo samo četvrt sata umjerenog hoda, Zagreb se je mogao pohvaliti secesijskim zgradama ravnim onima u Beču i Budimpešti. Ne mogu prežaliti što su, zbog potrebe za trećim katom, s Pošte broj 1 skinuta s krova tri tornja, valjda iz kositra, koji su Jurišićevoj ulici davali posebni monumentalni izgled. Čudno je da je tadašnji grad u nastanku djelovao nadobudnije i smišljenije nego danas kada je postao velegrad ne želeći to biti, kao da se uplašio samog sebe i svog rasta. Svakako nam prošlost ponekad izgleda uljepšana, kad nam se sadašnjost ne uspije nametnuti svojim šturmom i drangovima, a budućnost ništa ne obećava.

Koliko je to onda bilo moguće, mladost našega grada poklapala se s mojom mladošću, kao što se moja starost slaže s mojim zapuštenim gradom. Možda je to samo privremena hipijevska civilizacija što cvijeće pretvara u smeće. Ali pustimo jeremijade. Vratimo se ovom mojem putovanju mini-zrelosti, sjećanjima koja još i danas hrane moj duh velikim otkrićima. Tada nas je čekalo toliko toga. Mom putovanju bližio se konac, ali to nije bio i kraj.

Oprostili smo se od prijatelja. Uskočili smo u brzi vlak za Rijeku, pardon Sušak. Rijeka je postala prodana nevjesta. Oteo ju je sa svojim bravima Gabriele D' Annunzio-Rapagnetta. Naš suputnik bio je Zlatko Baloković. Uz putni kovčeg imao je i futrolu za gusle. Kako smo uopće znali s kim putujemo? Pa već je bio poznat u Zagrebu kao čudo od mladića. Sada je odlazio da postane guslač na krovu, da, na krovu svijeta. U Sušaku smo se rastali s nekoliko prigodnih riječi. Mi braća smo ostali jedan dan u »Continentalu«. Premda je hotel bio poluprazan, bio je pun poezije jer ga je ispunjavao Nikica Polić. Sutra ćemo p./b. »Dubrovnik« za Split.

Stanislav ŠODAN

Ni djece više nema

»Nema metle koja bi pomela sve što postoji na pragu novog stoljeća!«

San se nije dao na oči, a misli su navirale. Podbočio sam glavu i mislima odlutao.

Netom što su javom ispalili hitac u moj san, morao sam na sud. Tuga je van svih matematskih teorema dokazivala da postoji beskraj. Osjećao sam ga svom njegovom puninom. Neizmjeran je, ali jedino patnjom dokučiv. Zebnja u srcu kao da je pitala; zar je moguće pogrešno voljeti? Za mene, prošlost je tek počinjala!

»Moje su ruke čiste!« — rekao je jednom jedan moćnik sudeći pravednika. Davno je to bilo. Čovjek je i »mjesečinom« hodao! A ja stisnut beskrajem pitam:

»Zar nije On ponovo suđen? Zar nije On Istina, a zar istina nije uskraćena? Kojim putem lutamo, a On je bio i Put? Zar je ovo Život onoga koji nam je dao život?«

Iškarioti su na sve strane. Poput mravi ušli su u sve šupljine ljudske misli i na svojim tanašnim plećima prenose ljudsku glupost. Materijalnost je u ekstazi. Vlasnici grobnica su nervozni. Mramor je usplahiren.

A Njega opet izdaju. Ovaj put, ne-pojedinačno! Čovjek dvadesetog stoljeća je hrabriji. On ga izdaje javno. Vjeruje u brojčanu formulu kao rješenje ljudske sudbe. I ljube mnogi Iškarioti Krista svakodnevno. Poljupce mu šalju počevši od dječjih koncentracionih logora zvanih vrtići, gdje ubijaju dječju maštu stvarajući gomile poslušnih istomišljenika, koji jedinu slobodu dokazuju agresijom. Ni djece više nema!

Tko to preživi spada pod novi tretman zvan obrazovanje, gdje se uči kako zaboraviti sebe! Pobjeći od sebe tisućama milja i tamo pronaći otočić planske i rezervirane sreće.

Za svaki slučaj poljupci se nastavljaju. Opasni su cjelovi moćnika javnog mnijenja. Na raznim medijima izdaja se širi. Onima koji su imalo u sumnji, mediji ne daju disati. Gnoje svoje masličke vizije i nemilosrdno ubiru plodove. Sa svih programa ljudske sreće odjekuje: »Raspni ga!«

»Dvadesetom« se opet sudi. Jedna Golgota nije bila dovoljna. Kompjutorizirano naoružani čovjek prijeti. Od svakog brda mu se priviđa Kalvarija. Bioritam određuje osjećaje. Količinom konzervi mjeri se čast. Bon-ton presuđuje ljubavi.

Nikad nisam vidio Jeruzalem, ali ga osjećam oko sebe. Masline ne vidim, ali znam da su tu. Iskariotizam se raširio poput bolesti. Zar je moguće da je šaka zlatnika domet čovjeka? A vidim mnogima su džepovi prepuni.

Bitka za goli bitak ogolila je čovjeku dušu. Nevjerni caruju! Opipljivost je došla na svoje. Osjećaji su tek trenuci razbibrige i dokolice. Ljubav je dobila cifru! Oni koji su trebali osjećati postali su običan ulog. Brak je postao tezulja.

Što može zdrav razum učiniti? Jedno uho nije domet uma; stoga, neka mača u koricama! Ne treba zoru iščekivati da bi se pijetao oglasio. Čujem mu glas svakog trena.

Vidim u daljini kočije. Po novinama, radiju, televiziji i porukama predosjećam koga dovoze. Strah me hvata jer osjećam da su u njima Ana i Kajfa.

Zatvorio sam prozore i utonuo u san.

Grmljavina je tek počela.

Mirko SLADE-ŠILOVIĆ

Pod jablanima

Dva modra različka
u travi
pod jablanima:
Ivanove oči.

Jablani su visoko,
do oaleba i oblaka
i bijelih aviona,
do modrine.

Sjene njihovih vrhova
po travnatom sagu prosute
zelene
zlatne
šušte,
nestašno šušte,
dozivlju...
Čude se radoznali prstići
lista ne mogu
u dlan zatvoriti,
bježi,
bježi,
treperi...
Ivan pod jablanima plače.

Krešimir TIČIĆ

Svijeća

Kabina žičare je stala. Najprije se zanjihala, a onda se pod naletom vjetra počela klatiti. Kao da je drhtala cijela konstrukcija. Nebo olovno. Nisko i teško. Svaki čas će se srušiti. Vjetar šiba iz svih smjerova. Moja je ženica lijepo rekla da ostanemo pred televizorom, ali ja sam navaljivao da želim imati barem kilogram kestena koje ću sam ubrati. Osim toga kod nas je u gostima bio bračni par iz Bosne. I oni htjedoše na zrak. Dan je bio poluoblačan i kako me nije ništa »žigalo« u koljenu, točno sam znao da ne može doći do promjene vremena. Jest, ali, kako se ustanovilo kasnije, moje koljeno je samo kost koja nema mozga.

Sada smo lijepo visili u zraku na milosti i nemilosti vjetra. On je pak svojim nevidljivim ljepljivim rukama davao snažne zaušnice našoj kabini. Sučelice nama zguriše se naši gosti. Držahu se za ruke, a pri naletu vjetra bi se snažno zagrlili.

— Al' udara, bolan! — reče moj prijatelj.

— Udara! Udara! — odvratih.

— Sad smo čardak ni na nebu ni na zemlji. Dođeš k'o, biva, na izlet, kad ono oluja! I koji ti je to merak vako visit u zraku? Prave smo tice u kavezu.

— A da se pokušamo spustiti? — dodam ja. — Tu nešto piše: »U slučaju opasnosti«...

— Jesi li poludio? — začujem glas moje ženice. — Svi ćemo popadati prije nego normalno siđemo.

— Ne boj se — pokušao sam je ohrabriti premda sam se i sam ustrtario.

— Ako se izvučemo čitavi, zapalit ću svijeću u prvoj kapelici — reče moja životna suputnica.

— Mi se pridružujemo. Ovo je gadno iskušenje. Samo nas čudo može spasiti — jave se naši gosti.

Razbili smo plombu. Iz kutije je ispalo uže. Poklopac na podu kabine jedva smo pomakli. Taman da ćemo ga dignuti kad snažan udar vjetra ošine kabinu. Strava nam prodre u kosti. Obuze nas paničan strah. Nismo se više snalazili. Onda je počela padati i kiša. Ali ne ona romantična, iz poezije, već divlja i mahnita. Svi smo se složili da od naše avanture spuštanja neće biti ništa. Činilo nam se da nas je ovako bespomoćne u zraku zatekao baš Sudnji dan. Naš mozak je bespomoćno

stao kao stari sat koji je svoje islužio. Da sve bude još gore, puknulo je i prozorsko staklo te je pljusak curio po nama.

— Ako ovako nastavi — rekoh — mi tu svijeću nećemo ni stići zapaliti.

Odjednom smo osjetili da propadamo. Nešto me probolo u želucu. Obje žene su vrisnule:

— Jao, otkinuli smo se!

Naglo sam pogledao van premda se ništa nije moglo vidjeti. No, padali nismo, zaključio sam. I dalje smo se njihali između neba i zemlje, ali padali nismo... čekaj... Čekaj?!

— Narode, žičara vozi! Krenuli smo! — derao sam se kao da sam poludio.

Na smrt prestrašeni, mokri i promrzli zaustavili smo se na stanici. S posebnim smo užitkom zakoračili na čvrsto tlo.

— Eh, bolan, dobro bi došlo jedno kuhano vino — reče moj prijatelj.

— Što prije, to bolje — nadovezah ja.

U malom bircuzu čavrljali smo uz sitnu mezu, čekajući »glivajn«. Počeli smo čak govoriti i o nekoj našoj hrabrosti. A evo, stigao je i »kuhanac«. Pohlepno smo ga popili. Zatim smo naručili još jednu litru. Sada nam je zbilja bilo dobro. Odjednom će moja ženica:

— A svijeća?

— Večera uz svijeće! Dobra ideja. Konobar, svijeću molim! — povikao sam.

— Ma daj, šuti! Kada ćemo zapaliti svijeću u kapelici?

— A to! Ma ne sada. Drugi put — uvjeravao sam suprugu.

— Jes' bona, drugi put. Ima vremena. Glavno da smo mi živi i zdravi.

— Ej, konobar, još jednu litru!

NOVE PUBLIKACIJE

1. **KRUH NEBESKI.** Popularni katolički molitvenik. HKD, Zagreb 1985.
2. **Josip Lončar: KRUH, RIJEČ, DUH.** Zbirka pjesama. Novska 1985.
3. **Fahrudin Nikšić: ŠUTNJE I ODGOVORI.** Zbirka pjesama. Zadar 1985.
4. **Lucije Rudan: BRUŠKE PISME.** Zagreb 1985.
5. **Meves—Illies: LJUBITI, ŠTO JE TO?,** HKD, Đakovo—Zagreb 1985.
6. **DUBROVAČKI HORIZONTI** 25/85, Zagreb 1985.

Prizor iz predstave Wildgansove drame »Dies irae« u HNK (Vanja Timer i Branko Špoljar)

Balerina — pjevačica — dramska glumica

(Razgovor s Vanjom Timer)

Sjećajući se, gospođo Timer, brojnih vaših nezaboravnih kreacija u izvedbama hrvatskih i svjetskih dramskih djela (a napose smijeha vaših likova — od spontanog i srdačnog do prijetvornog i sablasnog) čini mi se da bi na početku našeg razgovora valjalo prije svega konstatirati ovo: vi ste glumica elementarnog, iskonskog talenta...

O sebi je teško govoriti a da ne ispadne kako se hvališ. No kad ste već iznijeli svoje — po mene laskavo — mišljenje o mom talentu, reći ću vam da je tako mislio i glasoviti naš redatelj dr. Gavella. Kažu da je svojim studentima na zagrebačkoj Kazališnoj akademiji savjetovao: »Ak hočete znati kaj je talent, hote si pogledati Timericu.« Drugom je zgodom rekao: »Da je Timerica pametna, bila bi v Burgteatru, a ne bi se tu natezala...« Ja pak s punom odgovornošću mogu izjaviti da sam igrala uvijek iz srca i duše. I još nešto: potrebu i želju da plešem, pjevam i glumim nosila sam u sebi otkad znam za se. Ni u pučkoj ni u višoj djevojačkoj školi nije bilo priredbe bez moga sudjelovanja a sjećam se dobro iz svog djetinjstva kako me je mama jednom »sklopovuhala« jer sam se »kostimirala« i na prozoru plesala dok se na ulici pod prozorom okupljalo sve više prolaznika.

Mama, dakle, nije bila sklona vašoj kazališnoj karijeri?

Nije. I zato sam u baletnu školu što su je u Hrvatskom narodnom kazalištu vodili Margareta Froman, njezin brat Maks i Olga Orlova pošla i išla »po skrivečki«, bez mamina znanja. Kad je ona za to saznala, došla me je ispisati. Josip Bach rekao joj je tada: »Ne činite toga, gospođo. Djevojčica je nadarena i sigurno će lijepo napredovati.« Mama je moj rad u kazalištu dugo smatrala nečim neozbiljnim, »bedarijom«. Prvi me je put vidjela »na daskama« u »Minni von Barnhelm«, nakon gotovo deset godina moga glumačkog rada. Tada je ujedno prvi put bila u kazalištu. Draga i dobra moja mama! Bila je velika mučenica. Brinula se za nas četvero djece (dvije kćeri i dva sina). Braća su mi preboljela dječju paralizu i možete misliti kakve je to žrtve tražilo od mame.

Rodili ste se, koliko znam, u Zagrebu. Jesu li i roditelji Zagrepčani?

Otac Dragutin (Karlo) rodom je iz Nove Gradiške. Po zanimanju bio je pećar. Zidari, tesari i pećari sezonski su radnici. Dio godine bili su bez posla pa dakako i bez zarade. Živjeli smo oskudno, u siromaštvu. Tata, dobroćudni Slavonac, bio je sretan i zadovoljan kad bi se

NARODNO KAZALIŠTE
ZAGREB

Broj 141/1934. Sezona 1934-1935.

LEGITIMACIJA

Gosp. Timer Vanja

da stanu u Petrova ulici (trgu) br. 47.

Član je Narodnog Kazališta u Zagrebu. (zbor)

U ZAGREBU, dne 1. oktobra 1934.

UPRAVA NARODNOG KAZALIŠTA

Kazališna legitimacija Vanje Timer iz 1934. g.

mogao najesti šljiva i kruha, zalijevajući taj svoj »libšpajz« s malo rakije. Majka, Monika r. Vukalović, došla je u Zagreb iz Varaždinskih Toplica. Uz brigu za djecu i muža i vođenje domaćinstva radila je po imućnim kućama da tako »pokrpa« naš nikad dovoljni obiteljski budžet. Svim nedaćama usprkos bili smo vesela obitelj. Nikad neću zaboraviti kako smo svi ukućani, predvođeni tatom, znali u svom tijesnom, skromnom stanu zanosno pjevati. Ja sam se rodila u Zagrebu na Zvijezdi. Uskoro smo se, međutim, preselili u Maksimirsku 43, zatim u istu ulicu na broj 18, potom u Petrovu 47 i napokon opet u Maksimirsku, na broj 11.

U Zagrebu ste se, dakako, i školovali...

Najprije u Pučkoj školi na Borongaju.[1] U prvi razred pošla sam na jesen 1921. godine a četvrti razred završila ljeti 1925.[2] Živo se sjećam ravnatelja Mirka Cajnera[3] i svoje prve učiteljice Zlate Deželić.[4] Kao da je sada gledam: bila je vrlo lijepa. Školovanje sam nastavila u Višoj djevojačkoj školi na Gornjem gradu.[5] Tu sam došla ponekad u sukob s nekim nastavnicama koje nisu — kako danas mislim — uvažile moju možda nešto raniju zrelost od ostalih učenica. Griješila sam, naravno, i ja no kod jedne mi je nastavnice bio siguran »drugi red« — ako joj moja mama ne bi došla (dakako: besplatno) spremati stan... Za tu me školu, međutim, vežu i mnoge lijepe uspomene, naročito sudjelovanje u priredbama. Spomenut ću tek jedan takav svoj nastup: u baletu gdje smo bile kostimirane kao Holanđanke.[6]

Kakvi ste inače bili kao dijete i djevojka?

Živa, svestranih interesa, željna novih spoznaja, iskustava i afirmacije. Učila sam balet, »gombala« u »Hrvatskom Sokolu«, »sličuhala« na sklizalištu u Fijanovoj ulici, pjevala u »Lisinskom«, »Kolu« i na koru u crkvi sv. Petra, učila pjevanje u Glazbenoj školi »Lisinski« a kasnije privatno kod profesorice Nade Eder-Bertić (satove mi je davala bez naplate) i bavila se amaterski glumom. Bila sam članica Hrvatskog katoličkog kasina[7] koji je djelovao u svojoj zgradi na Kaptolu (danas upravna zgrada Kazališta »Komedija«). Predsjednikom bijaše mu izvanredno sposobni i komunikativni dr. Kamilo Dočkal.[8] Tu smo uvježbavali predstave. Posebno uspješno izveli smo operetu »Zvonareva kći«.[9] Poslije predstava dr. Dočkal obično bi nas počastio. Ponekad samo kruhom, no dobrog »vinčeka« nikad nije pofalilo. Ta naša slavlja bila su bučna i vesela, ali uvijek s mjerom, pristojna i u pravom prijateljskom duhu. Na tim amaterskim nastupima zapazio me je glumac Zlatko Eicher koji je vodio malu putujuću glumačku trupu. Njegova majka bila je u toj trupi blagajnica i teškom je mukom uspjela namoliti moju mamu da mi dozvoli s njima putovati i nastupati. I tako sam s Eicherom, njegovom majkom i sestrom Zdenkom kao i s još nekima pošla na »turneju« po Dalmaciji. U Benkovcu je jedan član naše družine, sin tada poznate beogradske glumice (prezime im nisam zapamtila), zbog nesretne ljubavi izvršio samoubojstvo. Nastupili smo i u Splitu i Šibeniku. Eicheri su bili vrlo dragi i uljudni, no nije mi se dopalo što se »incasso« svaki put odmah potrošio na jelo i pilo. U Šibeniku mi je, osim toga, pristupio iz publike jedan stariji gospodin (liječnik) i rekao mi: »Drago dijete, ovakav život nije za vas. Evo vam novac za put i vratite se lijepo kući svojoj mami.« Poslušala sam ga i vjerojatno nisam pogriješila. Bit će možda zanimljivo ako navedem

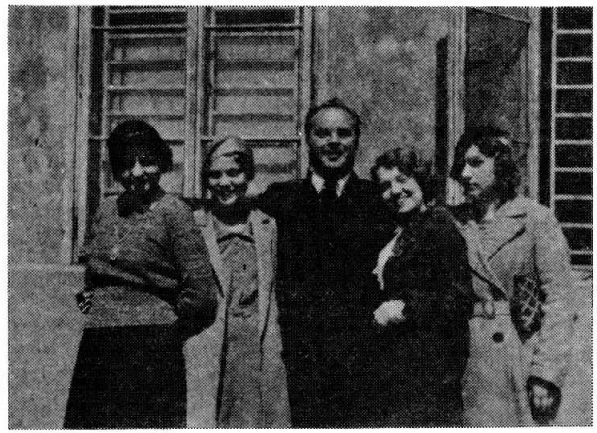

S lijeva na desno: Zora Kruljac, Vanja Timer, Mirko Jelačin (direktor »Svetlotonfilma«), Julija Grill (kasnije udata Dabac), nepoznata osoba

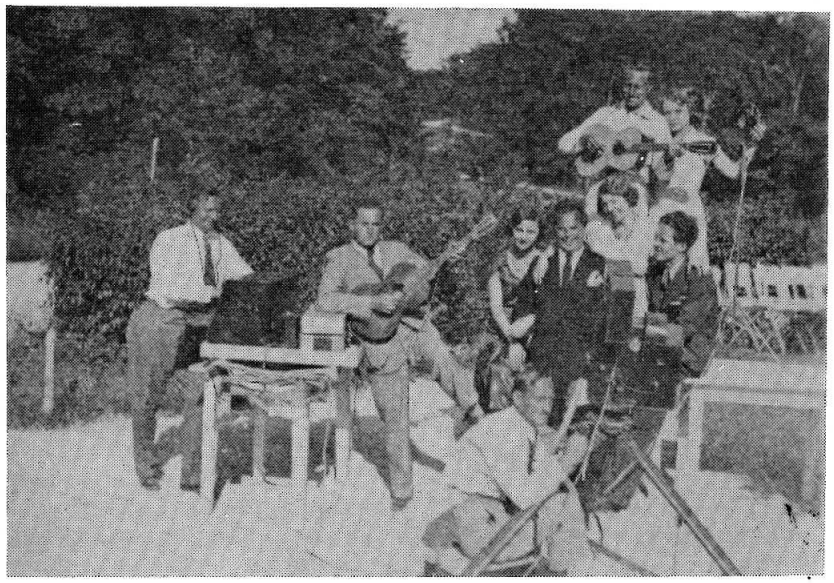

Sa snimanja filma »Melodija tisuću otoka« (»Stranac u zemlji hiljadu otoka«). Vanja Timer na vrhu desno (s mikrofonom u ruci). Na slici su i Mirko Jelačin i Julija Grill. Gitarist naslonjen na stol: Rus Nikolaj Lebdjev. Ostali zasad nepoznati. (Vidi bilješku 12.)

da sam »privirila« i u film. Ton-film je tada kod nas bio na početcima. Išla sam u svojevrsnu filmsku školu. Od predavača sjećam se Đuke Berkeša a od kolegica Maše Perenčević (poslije glumica i pjevačica). Mi polaznice pitale smo se zašto Berkeš protežira Mašu a kasnije smo saznale da mu je ona pastorka. Škola se nalazila nedaleko od ondašnjeg Jelačićeva trga, u Gajevoj ulici. Tu je stražnji, dvorišni ulaz zgrade Zrinjevac 19 — od 1945. g. sjedišta Arheološkog muzeja. Sudjelovala sam i u nekim filmskim snimanjima. Iz tih vremena sačuvala sam dvije fotografije. Na jednoj se uz direktora »Svjetlotonfilma« (ne znam više kako se zvao[10]) nalazimo Zora Kruljac, Julija Grill[11] i ja a druga je sa snimanja (mislim da je bilo u Maksimiru) i na njoj su direktor, glumci (odnosno pjevači), gitaristi, snimatelji slike i tona, aparature...[12] Usput budi rečeno: prije drugog svjetskog rata predstavniku tada poznate njemačke filmske kuće učinilo se da bih mogla biti dobra filmska glumica, moje su fotografije poslane u Njemačku i javljeno je da sam prihvaćena, no u međuvremenu izbio je rat i sve je palo u vodu. Poslije rata nastupila sam u domaćim filmovima »Na skelama« i »Tko pjeva — zlo ne misli«. Iz dana kad sam tražila svoje »mjesto pod suncem« pamtim da sam na jednoj zabavi u Maksimiru izabrana za »kraljicu ruža«. Kući su me dovezli fijakerom punim tog najljepšeg cvijeća. No sve spomenute brojne aktivnosti nisu

mi donosile nikakvu materijalnu naknadu — a trebalo je živjeti: jesti, obući se, pomoći roditeljima... Završila sam stoga daktilografski tečaj i zaposlila se kao činovnica kod Milana Jakovljevića, vlasnika industrije vodomjera[13], u Draškovićevoj ulici. Firma je na moju sreću ubrzo propala. Da nije, Vanja Timer bila bi danas vjerojatno umirovljena činovnica, a ne glumica...

Prijeđimo dakle na to kako ste postali profesionalna glumica.

Moji prvi nastupi u Hrvatskom narodnom kazalištu bili su u baletu. Kao učenica kazališne baletne škole sudjelovala sam u izvedbama »Kopelije« (1929. g.) i »Žar-ptice« (1930. g.). Dvije-tri godine nakon toga izašao je u novinama oglas kojim HNK traži mlađe osobe s lijepim

Iz banjalučkih dana
(U Gornjem Šeheru 1937. g.)

glasom. Javila sam se i bila primljena u operetni zbor. Moj se lirski sopran dopao dirigentima i ljudima iz uprave pa su mi uskoro stali povjeravati sve odgovornije zadatke. Interpretirala sam istaknute uloge u mnogim operetama. Pri tome pomoglo mi je i moje amatersko glumačko iskustvo. Zbog uspjeha koji sam postigla zatražila sam od direktora opere Krešimira Baranovića da mi prizna status solistice. Odgovorio je: »Dat ćemo ti, mala, veću plaću, ali ostaješ u zboru.« To me je uvrijedilo, razljutila sam se i napustila HNK. Valjalo je sada naći negdje drugdje angažman. Na sve sam se strane raspitivala i javljala pa otišla i u Beograd. Tamo sam svoje umijeće pokazala pred onda već poznatim glumcem i redateljem Rašom Plaovićem. Pozitivno je

ocijenio moje sposobnosti i rekao mi neka neposredno prije početka nove sezone dođem opet u Beograd da potpišem ugovor. Došla sam, ali upravnik Narodnog pozorišta nije htio ni čuti o mom angažmanu. Rekao mi je: »Tko vam je obećao neka vas i plati.« Bez dinara u džepu i sva očajna lunjala sam Beogradom i srećom se namjerila na zagrebačku glumicu Milu Popović-Mosinger. Njezin suprug imao je u Beogradu fotografski atelijer i ona je u vrijeme praznika bila kod njega. Povela me k sebi, zadržala nekoliko dana i namaknula mi novac za povratak u Zagreb. Tu sam dobila obavijest osječkog kazališta da u novoj sezoni dođem tamo. Ubrzo zatim Osijek mi je javio da k njima dolazi Ira Astrova a ja da ću mjesto nje biti angažirana u Banjoj Luci. Tako je i bilo. U gradu na Vrbasu ostala sam samo jednu sezonu. Za mene kajkavku i taj je kratki boravak u strogo štokavskoj sredini bio dragocjen. Nastupala sam — osim u jednom ili dva »komada s pjevanjem« iz narodnog repertoara — isključivo u dramama. Postala sam i ostala dramska glumica. Od banjalučkih tadašnjih kolega posebno sam upamtila Safeta Pašalića, Emila Kutijara i Čejvana starijeg.

A nakon Banje Luke?

Vratila sam se u Zagreb. U dramskim predstavama Hrvatskog narodnog kazališta nastupala sam honorarno a 1939. godine, kad je direktor Drame postao Mato Grković, definitivno sam angažirana i otada do odlaska u mirovinu ostajem na prvoj hrvatskoj pozornici. Zvali su me u Jugoslavensko dramsko pozorište, ali nisam otišla.

Vaš »fah«?

Nisam ga imala. Ispočetka su mi, istina, »ležale« naivke a kasnije komični likovi, no glumila sam sve što su mi odredili. Bila sam tako Marfinjka u Borovoj dramatizaciji »Bezdana« I. A. Gončarova, Lessingova Franciska, Shakespeareova Desdemona i Nerissa, Molièreova Marianne i Dorimène, nastupala sam u modernom stranom repertoaru (Ionesco, Miller, Williams), u mnogim starim i novim domaćim dramama (npr. naslovna uloga u Gervaisovoj »Karolini Riječkoj« — uskočila sam mjesto oboljele Elize Gerner nakon pripreme od svega sedmice dana)... Dogodilo se zaista vrlo rijetko da mi neka uloga nije nikako odgovarala jer nisam naprosto znala s koje bih strane »uhvatila« dotični lik; bio mi je do te mjere stran da sam bila sigurna kako se s njim neću uspjeti suživjeti. A bez toga nema glumačke kreacije u pravom smislu riječi. Takvih nepoželjnih uloga uvijek sam se nekako otarasila.

Hoćete li nam odati tajnu svoje glumačke »radionice«? Kako ste »gradili« zadani lik?

Najčešće vrlo polako. Trebalo mi je vremena da »uđem« u ulogu. Zato su režiseri na prvim pokusima obično bili nezadovoljni sa mnom. Kad mi je, međutim, lik »sjeo« — sve je teklo glatko, prirodno, kao samo od sebe... Jednoč sam tako izmučila i Gavellu, a kad je na jednom pokusu došlo do preokreta pa sam svoju rolu »odšpilala« kako se samo poželjeti može, on je zavikao: »Gde si bila do sad?«, došao je na pozornicu, grunuo me nekoliko puta i onda mi dao dinar...

Jesu li vam u radu bili od pomoći kakvi uzori?

Od starijih, iskusnih glumaca može se štošta naučiti. I ja sam njihov dužnik. Posebno sam cijenila Nadu Babić, Ninu Vavru, Viku Podgorsku, Dubravka Dujšina. Od redatelja najviše sam voljela raditi s Gavellom, Strozzijem i Stupicom. Sva su me trojica rado uzimala u svoje »postave«.

Za stanke u kazališnom buffetu (S lijeva na desno) nepoznata osoba, Vanja Timer, Dubravko Dujšin, Salko Repak, Marko Soljačić)

Kad kao umirovljenica, s potrebnom distancom, »bacite pogled« unatrag na svoj glumački rad, na život u kazalištu i za kazalište, kako bi glasila vaša ocjena svega toga?

U pogledu sebe same rekla bih bez lažne skromnosti da sam uvijek radila savjesno, nastupala sam i bolesna, nisam znala improvizirati ni oslanjati se na šaptača, publika me je voljela (»Dosta nam je da vas samo vidimo na sceni!«), kompetentni kažu da sam bila dobra glumica i s te strane ne bi bilo mjesta nezadovoljstvu. No odnos kazališnih uprava (bolje reći: pojedinih moćnika) prema meni bio je u najmanju ruku — zanimljiv. Na riječima svi su me cijenili i voljeli, ali rijetko mi je kad netko pomogao. Da bih pak dobila kakvo javno priznanje ili nagradu — o tom nije moglo biti ni govora. U mirovinu sam (1969. g.) otišla bez ijednog cvijetka od slavne (kako se nekad reklo) uprave. Svoj status u kazalištu morala sam izboriti sama, oslanjajući se isključivo na vlastite snage (što mi je zapravo i drago). Od dva-tri izuzetka u tom pogledu ispričat ću jedan. Kad je 1946. godine gostovao u Zagrebu Moskovski komsomolski teatar, njegov direktor Bersenjev vidio me je u jednoj našoj predstavi i na oproštajnom banketu u »Esplanadi« kazao: »Ne znate kakav talenat imate u Vanji Timer. Odvest ćemo vam je u Moskvu...« Naš je intendant na to odgovorio: »Znamo mi njezinu vrijednost.« Nedugo nakon toga dobila sam povišicu.

Što se tiče tzv. međuljudskih odnosa u kazalištu, u biti je sve kao i u drugim kolektivima (tek možda malo potenciranije): prisutna je zloba, hrvatski jal, egoizam, no doživi se i istinsko prijateljstvo, dobronamjernost, plemenitost. Za glumca može biti vrlo opasno kad mu »kolega« napravi psinu u toku predstave: u tragičnom ti se prizoru kesi iza kulisa, stojeći kraj tebe na sceni zbunjuje te govoreći ispod glasa nešto bez veze s tekstom i sl. Ja nešto takvo nisam nikad činila. U predstavi, međutim, dođe i do drukčijih neprilika. Kod jedne izvedbe Calderonova »Zalamejskog suca« ja sam si u garderobi prije reda obrisala šminku. Da se nanovo našminkam — nije bilo vremena. Predstava je ipak spašena tako što sam u preostalom njezinom — na sreću kraćem — dijelu ostala stalno publici okrenuta leđima. Još se veća nezgoda dogodila na jednoj izvedbi Kolarove »Sedmorice u podrumu«. U sceni kad sjedim na krevetu i pušim »zahliknulo« mi se, Greta Kraus, želeći mi pomoći, stala me je udarati po leđima, krevet se srušio, pala sam na pod, partnere je uhvatio nesuzdrživ smijeh i svi su pobjegli sa scene, skočila sam po njih, brzo smo se vratili te zajednički nekako »zvlekli« predstavu. No da nastavim s odgovorom na vaše pitanje. Od kritičara lijepih su, srdačnih i pohvalnih riječi za mene našli Branimir Geršković i Vladimir Kovačić. Većina ostalih držala se »načela«: kad ne možemo o Timerici pisati loše — nećemo ni dobro. Sve u svemu dosta razloga za gorčinu. Suzbijam je sjećanjem na mnogošta lijepo doživljeno u tri i po decenija glumačkog rada. Nisam, osim toga, ni zlopamtilo.

Vanja Timer s Franjom Majetićem u filmu »Tko pjeva — zlo ne misli«

A kako vam je u mirovini?

Dosadno mi nije. U svom jednosobnom stanu (stanarsko sam pravo na prijedlog HNK dobila od grada Zagreba) uglavnom sve radim sama, odlazim u nabavu, pratim sav naš tisak (i tako sam »u toku« svih zbivanja), razmišljam i o svom kazališnom i o privatnom životu. Svoje roditelje (tata je umro prije dvadesetak a mama prije petnaestak godina), sestru i braću (troje nas je živih) voljela sam i volim i uvijek sam im pomagala koliko god sam mogla. Prema svakome nastojala sam biti pažljiva i uslužna. Još sam i sad sretna što mi se pružila prilika da našem velikom Lovri Matačiću malim znakom pažnje iskažem svoju privrženost i poštovanje kad mu je bilo najteže. Jednako i nekoć poznatom nogometašu Hüglu. Bilo je, dakako, u mom životu i padova i krivih poteza (a u čijem nije?), iskusila sam mnogo čemera. Zar nije teško i preteško kad u nekoga vjeruješ i učiniš za njega sve što možeš, a uzvraćeno ti je crnom nezahvalnošću? Ili kad od čovjeka za koga smatraš da je intelektualac doživiš zvjersku brutalnost... Prečesto sam se u ljudima razočarala. Ipak ih ne mrzim. U tome mi uz moju narav sigurno pomaže i moje kršćanstvo. Kad mi je najteže, posegnem za Biblijom ili za Papinijem i ta mi lektira donese utjehu.

Hvala vam, gospođo Timer, u ime naše revije na tako slikovitom, prisnom i iskrenom prikazu svoga djetinjstva, mladosti, glumačkog puta i sadašnjih dana. Štovatelji vašeg umjetničkog rada sve će to sigurno s užitkom pročitati a ponešto će od toga, vjerujem, biti od interesa i koristi i za noviju povijest našeg kazališta.

BILJEŠKE

1. Danas Osnovna škola »Božidar Adžija« u Harambašićevoj ulici. Đak te škole — desetak godina ranije — bio je i Amand Alliger. (Vidi »Marulić« 3/1985, str. 335.)
2. Prema Glavnom imeniku spomenute škole (koji je pohranjen u zagrebačkom Historijskom arhivu) *Ivana Thimer* u svim je razredima dobila završnu ocjenu: I. red s odlikom.
3. Cajner je upravu škole preuzeo 1. rujna 1922. g. — kad je V. Timer pošla u II. razred. Prije njega ravnatelj bijaše Vinko Šeringer. (Sve prema »Školskoj spomenici za Borongajsku pučku školu...«; i ta se Spomenica čuva u zagrebačkom Historijskom arhivu.)
4. Zlata Deželić jedna je od pionira hrvatskog lutkarstva. Već 1916. g. sudjelovala je u prvim lutkarskim predstavama kod nas. Kao učiteljska pripravnica napisala je prvi naš članak o lutkarstvu i lutkarsku igru »Kako su radile, onako su prošle«. (Vidi napis M. Deželića »Počeci Marionetskog kazališta u Zagrebu«, »Marulić« 1/1985, str. 46—47.)
5. Dokumentacija te škole nalazi se u Historijskom arhivu u Zagrebu (pod oznakom: Drž. ženska građ. škola I — Samostanska).
6. U vezi sa svojedobnom pjevačkom aktivnošću Vanje Timer nije možda na odmet spomenuti da joj je »pjevanje« u toj školi predavao kompozitor Marko Tajčević. (Podatak iz Glavnog imenika pohranjenog u Historijskom arhivu u Zagrebu.)
7. *Hrvatski katolički kasino* osnovan je 1906. g. sa svrhom promicanja katoličkog života »čitaonicom, knjižnicom i predavanjima« no gajila se i glazba povremenim priređivanjem sijela *(Iz hrvatske glazbene prošlosti. Gajenje muzike u Hrv. kat. kasinu* /1906—1931/, »Sv. Cecilija« 3 i 4/1931), odnosno da bi se zagrebački katolici imali gdje »sastajati, upoznati i pozabaviti« *(Kulturni rad Hrv. kat. kasina za prvih 25*

godina, »Katolički list« 3/1932). Dok je glazbena i predavačka djelatnost Kasina u navedenim člancima »Sv. Cecilije« i »Katoličkog lista« opsežno obrađena, za »treću trećinu« njegova rada »koja je isto tako opsežna« a »pripada deklamaciji i glumi« podaci nisu navedeni. Za predstavljačku se djelatnost kaže: »Ta čeka da se obradi.«

8. Kamilo Dočkal rodio se 1879. u Brodeku (Moravska) i kao dijete došao s roditeljima u Hrvatsku (Ivančani kod Bjelovara). Postao svećenikom i zagrebačkim kanonikom. Osnovao Dijecezanski muzej. Kao osmogodišnji dječak počeo učiti violinu (u Bjelovaru), nastavio u zagrebačkom sjemeništu a završio kod poznatog pedagoga V. Humla. Osnovao amaterski klavirski trio i kvartet a zatim gudački kvartet. Svirao je i u orkestru Hrv. glazbenog zavoda. U Hrv. kat. kasinu bio najprije tajnik a od 1924. predsjednik. Prije njega predsjednici bijahu dr. Gustav Baron (1906—1914) i dr. Dominik Premuš (1914—1924).

9. U svom prikazu te predstave (»Obitelj« 9/1931, str. 141) književnik Velimir Deželić sin kaže da ju je 21. siječnja 1931. u Jeronimskoj dvorani (pred 300 gledalaca) i 12. veljače u Hrv. nar. kazalištu (pred 600—700 gledalaca) izvela glumačka i pjevačka sekcija i orkestar Hrv. kat. kasina. »Zvonareva kći« — nastavlja on — zapravo je njemačka pučka opereta, no »prerađena, preuređena i lokalizirana« pa su mjesto neznanog autora navedeni prerađivači Josip Grahek (ujedno režiser) i Vilko Petrović (ujedno dirigent). Glumce (pjevače) Deželić poimence spominje: Ljubica Piljak, Vladimir Haligonja, Dragutin Burić, »prpošna Ivanka Timer«, Kristina Plečko, Juraj Katalinić, Josip Rutić, Mato Kondres i dr. U »Sv. Ceciliji« 4/1931. zabilježena je i treća izvedba održana 19. travnja 1931.

10. To je direktor »Svjetlotonfilma« (i pjevač) Mirko Jelačin. Identificirao ga je prof. Pavao Cindrić, vrstan znalac početaka filma u Hrvatskoj.

11. Rođena je u Trstu 6. travnja 1906. od oca Franje i majke Angele r. Catalan. Koncertna i kazališna pjevačica. Nakon udaje za umjetničkog fotografa Tošu Dapca nastupala pod imenom Julija Grill-Dabac. Umrla u Zagrebu 1969. (Podatke sam dobio od g. Petra Dapca iz Zagreba.)

12. Ovu drugu fotografiju — iz ostavštine Toše Dapca i Julije Grill-Dabac — posjeduje i g. Petar Dabac iz Zagreba. Na njezinoj poleđini piše: »Konac snimanja filma: ‚Stranac u zemlji hiljadu otoka'. Zagreb Maksimir 20. VI. 32.« Vjerojatno se radi o prvom našem zvučnom filmu kojemu je režiser i nosilac glavne muške uloge bio Max Osvatić, u glavnoj ženskoj ulozi nastupila Mira Zdravković a glazbu skladao Josip Deči. Premijera toga filma pod naslovom »Melodija tisuću otoka« (snimljenog u produkciji »Svjetlotonfilma«) održana je u zagrebačkom kinematografu »Capitol« 3. veljače 1933. (Vidi »Obitelj« 8/1933, str. 175.) Prof. Cindrić prepoznao je na toj fotografiji i Rusa Nikolaja Lebedjeva koji je u tadašnjim našim filmovima pratio na gitari pjevače a nastupao je i po lokalima. Supruga mu Jelena pjevala je u kazališnom zboru. Prof. Pavlu Cindriću na pruženoj pomoći i g. Petru Dapcu na ljubeznoj susretljivosti neka je srdačna hvala.

13. U dokumentaciji o zagrebačkim privatnim tvrtkama (čuva se u Historijskom arhivu) stoji da je sudbena odluka o upisu navedene »industrije vodomjera« u Registar datirana s 5. prosinca 1929.

Razgovarao i bilješke dodao: **Mirko Petravić**

Mara LUKAČ

Putnik i njegova duša

One večeri moj putnik je bio umoran. Znoj mu je kapao s čela. Puhao je vjetar. Radio je cijeli dan. Bio je i gladan. Ponudih mu jesti. Odbi. Žurilo mu se je. Tražio je dušu.

U desnoj ruci je držao očevu kost, a u lijevoj majčino oko. Ruke mu bijahu krvave.

U njegovoj kolibi vrata su klimava. Mora ih polagano otvarati ako ne želi da otpadnu. Ona su mu dobrana, ako ne i jedina vidljiva zaštita. On je različit od drugih ljudi. Nema bijelu košulju. Čarape su mu različite boje. Ponekad i cipele.

Jučer je bio zajedno sa sirotanima. Uzeo je nekoliko komadića kruha i zdjelicu graha. Nije ni to pojeo. Iz kuta su ga gledale oči žene. Opazivši da ga ona gleda, zatrese mu se ruka i grah se proli. Pocrvenio je. Na brzinu je zgrabio, kao lopov, komadić kruha, uzeo kost i oko i istrčao van. Brzo je trčao. Ušao je u svoju kolibicu. Tu je vikao, plakao. Jeka mu se nijemo vraćala. I ovaj put to je bio samo njegov glas. Nije ga ni prepoznao. Pomislio je da mu prijatelj odgovara. I obradovao se. Ali, to bijaše samo još jedna od susljednih varki. U isto vrijeme se čudio i pokušao sebi priznati da je to njegov glas. Je li moguće da on nema prijatelja? I potekoše mu suze. Otvori ormar da potraži svečano odijelo, kako bi mogao poći među ljude. U ormaru ne nalazi ni odijelo. I to mu je ukradeno! Ili: da li ga je ikad i imao?

U stvari, to »svečano« njemu bijaše strana riječ. Najednom nestade ormara.

— Sine! — zovnu ga majčino oko. — Ti si gladan! Pričinja ti se da si među ljudima! Potraži majčino srce, i naći ćeš odgovor na mučno pitanje prijateljstva. Ne kloni! Moje je oko pokraj tebe. Pogledaj ga!

Ponukan, zaviri u majčino srce. I začudi se da je tako veliko.

— Zar je moguće? — upita se potiho. Pomisli da u nj uđe. I uđe. U njemu je bilo mjesta za još tisuće ljudi. Počne se smijati, grijući svoje smrznute ruke. Vani su ptice cvrkutale. Sva stabla su izgledala nekako neuobičajeno.

Jednoga dana morade izići iz te svoje postojbine. Našao se bez potrebne opreme.

Pri jednom njegovu povratku, pred kućom mu je sjedila mačka.

— Kako je samo lijepa! — pomisli u taj tren. U očima joj je nastanje-

na neka čudna toplina. Dodvoravala mu se je i pružala svoju malu šapicu. Putniku bude teško. Ništa joj nije donio. Ovaj put je nekako posebno smeten. Vjerojatno će je zamoliti da mu ne zamjeri. Zaboljela ga je duša kad je pomislio da bi mogao i nju izgubiti. U zao čas, njegova su se zloslutna nagađanja i ostvarila. Nakon nekoliko dana oštre zime u putnikovu zavičaju našao ju je pokraj ulaznog praga mrtvu. To ga je posebno pogodilo, jer je time izgubio zadnje živo biće iz djetinjstva. Tako je s njome izgubio i zadnji tračak nade. Sahranio ju je s velikom pažnjom. I zaplakao je. Plakao je onako kako plaču mala djeca. Noć nakon toga, činila mu se je neizdrživom. Rano ujutro pošao je u potragu za svojom sjenom. »Barem me ona vjerno prati!« mislio je. Nakon nekoliko trenutaka reče: — Ta, kamo je i ona odlutala? Uvijek je bila i pomalo nemirna! Ali, ovakvo iznenađenje ipak nisam očekivao! — reče putnik kad iščeznu i njegova vlastita pratilica — sjena.

Bio je sam: umoran i shrvan. Njegova vlastita duša, kad mu se vratila, nije ga prepoznala. On joj se pričinjao potpunom ruševinom. Prišla mu je. A on, kao da je oživio. Ta, i nije normalno da čovjek bude sam, bezličan. I kao da mu se ote usklik: — Kako je lijepo imati dušu! Uz to kao da se i prikriveno nasmija. I ode.

Dugo vremena gledah za njim. Vjetar mu je mrsio kosu i trag. Činilo mi se da mu ponestaje snage. Pomislih: Kuda tako nepovratno žuri? Što li on nosi i čuva? I kao da čuh njegov odgovor i tihi glas: — U mojoj kolibi je majčino oko. Ondje imam i vrlo mnogo knjiga! — Taj putnik je završio gotovo sve ljudske škole. On je i lijep. U njemu ima i nešto božanskoga. To tako uočljivo vidim u njemu. Njegova dva bistra oka odsjevaju i zrače nekom toplinom. Katkada mi se čini da se prelijevaju i ljeskaju poput jednakih rukavaca jedne iste rijeke. On ima i vode. Nudi je svakomu koga susretne: — Pijte ljudi! —

Najednom je stao kao zaprepašten. Počeo je vikati, dozivati Boga i čovjeka. Vikao je kao luđak. Kaže da se boji provalije bez dna. Uletio je u kuću. U toj naglosti srušio je vrata.

— Polagano sine! — povika majka. — Sjedni! Umoran si!... — U to se mjesec pomoli, te kroz ključanicu namignu putniku i njegovoj majci.

Bistre putnikove oči postadoše još veće i još sjetnije. Zaželi se sna. Legao je u svim svojim trošnim prnjama. U njima mu je toplije. Kako će sutra izgledati, kad ih obasja sunce? Činilo mi se je da se dugo smijao samome sebi. Ne imavši kuda, počne pisati pismo. Ali, kome ga poslati? Nikome! Uzme ga i pokida, te baci u koš.

Priđe svojoj duši. Pomilova je nježno. Reče joj nekoliko umilnih riječi, kao što je govorila njegova majka. Stavi križ na čelo i usnu snom umornog djeteta, u zagrljaju sa svojom dušom.

Marija HORŽINEK

Zdeslav

Uvijek s pažnjom čitam njegove tekstove. Lijepo piše. I lijepo ime nosi. Zdeslav. Počelo je, ono što se počelo buditi među nama, upravo — pisanjem. Osobno smo se sreli i upoznali samo jednom. Dovoljno da ono što smo pisanjem tkali i satkali, bude razoreno. Zašto? Čijom krivnjom? Pokušavam se prisjetiti svega i pažljivo čitam sve što je Zdeslav napisao. Ono objavljeno i ono što je u pismima namijenio isključivo meni.

Zdeslav piše o ljubavi kao o apstrakciji. Kao o nekom filozofskom pojmu koji egzistira zahvaljujući ljudima. Po meni, pak, ljudska je egzistencija ovisna o ljubavi (osnovu svih međuljudskih odnosa), bez kojeg osjećanja ljudski bi rod bio osiromašen i u svojoj radosti i u svome dostojanstvu.

Zdeslav je bio privukao moju pažnju svojim učestalim pisanjem o ljubavi i svojim briljantno izbrušenim stilom. Upustih se, znatiželjna, sa Zdeslavom u polemiku o ljubavi, kao o vječnoj, općeljudskoj temi.

Odgovarao je redovito i rado. Ispitivao me je, štoviše, što za mene lično znači ljubav i ja mu se povjerih.

Nije komentirao. Upitao me je, na moje veliko iznenađenje, da li bih se mogla odlučiti da sklopim brak s njime. Da li je pretpostavljao, pitala sam se, ili je već i naslućivao, da sam se duhom vezala uz njega? Postajao mi je svakim pismom bliži te je bilo normalno očekivati da se i kroz susrete zbližimo.

Odgovorih mu, sigurna u sebe, da bez obostrane ljubavi ne mogu razmišljati o braku, a njega bih željela i osobno upoznati.

Odgovorio je potvrdno: da, i on to želi.

I tako se sastasmo.

Ugodna konverzacija. Zanimljiv kozer. Osobito mi se sviđala njegova nenametljivost. Finoća u ophođenju. I on je meni priznao da mu je ugodno ćaskati sa mnom. Počeo se zanimati za mene zbog stila mojih napisa, istakao je. A ja sam se upitala: koliko je duboko Zdeslavovo zanimanje za mene i što, u stvari, očekujemo od ovoga susreta?

Kao da je pročitao moje misli, Zdeslav me je pogledao na nov način i dao izravni, neočekivani prijedlog: da provedemo predstojeću noć zajedno.

— Jesi li s tom nakanom došao ovamo ili ti je ideja sinula tek sada? — upitala sam.

— Nisi dobra, ako to ispituješ.

— Pitanje koje me, u dubini, muči, izgovaram glasno: što ti, Zdeslave, zapravo očekuješ od mene? Zašto si mi, nepoznatoj, predložio brak? I zašto sada, naprečac, ovaj novi prijedlog?

— Da bismo, u miru, završili naš započeti razgovor. Da bismo se dogo-

vorili o svemu potrebnom u vezi sklapanja bračnog ugovora. O uvjetima koji prethode sklapanju braka i o njegovom trajanju. Sve treba predvidjeti. Obećajem ti da, ako se suglasiš s mojim prijedlozima, nećeš biti prikraćena u svojim pravima zakonite supruge.

— Nisam sigurna da te razumijem. Govoriš o braku na određeno vrijeme?

— U tvoju inteligenciju nisam posumnjao.

— Znači, brak iz interesa?! Ljubav se isključuje?

— O ljubavi smo dosta polemizirali, Ana. Došlo je vrijeme da razgovaramo o braku, a to nije isto. Ljubav je apstrakcija, a brak — pravna forma. Stvarnost. O karakteru te stvarnosti i o dužini njenoga trajanja, trebali bismo sada razmisliti. Dogovoriti se, u detalje. Zbog toga i jesmo ovdje, zar ne?!

— Čemu inzistirati na sklapanju bračnog ugovora, ako se radi o privremenoj vezi, lišenoj ljubavi?

— Bit ću iskren: potreban mi je taj dokumenat, zbog jednoga nasljedstva. Toliko o tome. Ti ćeš mi pomoći, i bit ćeš nagrađena.

— Nisi pretpostavljao da bi se kroz to vrijeme mogao stvarno zaljubiti? Ne mislim u mene.

— Ljubav isključujem. Dovoljno se poznajem. O ljubavi mogu raspravljati i pisati, ali je ne uplićem u svoj privatni život. Ona je samo jedna od mnogobrojnih emocija u ljudskom životu, podložna promjenama, bez garancija za trajanje.

— Dakle, tebi je potreban privremeni brak?!

— Dogovorili bismo se zajednički o njegovu trajanju. O pravima i dužnostima. Sve kako treba.

— Uvjeren si da bi te mogla usrećiti takva veza?

— To bi pokazalo vrijeme. Ne ulazim u brak, ponavljam, zbog ljubavi, niti zbog neke poetske potrebe za srećom. Razmišljam o braku s jasnom računicom.

— A što, ako takva veza ne bi i meni odgovarala?

— U čemu je problem?

— U karakteru te veze. Ne želim stupiti u brak iz interesa. Ne želim se vezati s čovjekom koji je indiferentan prema pojmu ljubav.

— Prenaglašavaš ulogu ljubavi u braku. O tome bismo mogli raspravljati i kao supružnici, uz preduvjet, da ne postanemo robovi toga osjećanja. Dovoljno smo, nadam se, intelektualno jaki.

— Razočarat ću te, Zdeslave: ja vjerujem u ljubav i ona mi je potrebna. Osobito kad je riječ o tako ozbiljnoj vezi kakva je bračna. Bila bih nesretna u braku bez ljubavi. Živjeti s čovjekom s kojim me veže ugovor, koji je već u svom postanku svjesno podređen prolaznosti. Čisti besmisao! U samoći trajanja mogu barem sanjariti o ljubavi, vjerovati u nju.

— Ili si naivna, ili si odviše zaljubljive prirode. Ne možeš opstati bez ljubavne droge? Bez vođenja ljubavi? Budimo konkretni!

— Uopće me ne poznaješ, niti se trudiš da bi me shvatio. Ja govorim o ljubavi, kao o emotivnoj i duhovnoj vezi između dvoje ljudi, a ti je, kako vidim, poistovjećuješ sa seksom. Ne poričem njegov značaj, ukoliko je i sam dio iskrene ljubavi između muškarca i žene. Ne znači da sam zaljubljive prirode, ako težim za istinskom, obostranom ljubavi, bez koje i najbolje sročen bračni ugovor ne bi zadovoljio moju potrebu za stvarnom srećom.

— Zanimljiva rasprava koja je, u našem slučaju, traćenje vremena. Ako već ne želiš, iz bilo kojeg razloga, da razmotrimo mogućnost sklapanja bračnog ugovora na određeno vrijeme, prihvaćaš li moj prijedlog da sa mnom prenoćiš? Možda bih uspio zadovoljiti tvoju naglašenu potrebu za ljubavlju?!

— Nisam zbog toga došla na ovaj sastanak, Zdeslave. Željela sam, iskreno, da upoznam čovjeka koji zna lijepo pisati o ljubavi. Sad sam te upoznala i to bi bilo dovoljno. Hvala na prijatnom društvu. Moj autobus uskoro polazi.

— Ostavljaš me, Ana?

— Postupam prema planu s kojim sam te pravovremeno upoznala. Napisala sam da mogu ostati s tobom najduže do odlaska mog posljednjeg autobusa. A to se vrijeme primiče.

— Kad smo se već sreli, i kad sam zbog tebe potegao ovamo, trebala bi promijeniti svoj plan. Držim, da time ne bi izgubila baš ništa.

— Ne radi se ni o gubitku, ni o dobitku. Znam jedino da mi je vrijeme otići.

— Dopuštaš li da te na rastanku poljubim, ako tvoj odlazak znači i rastanak?

— Možemo se i dalje dopisivati, Zdeslave, ako ti to čini zadovoljstvo. Pisanje radi pisanja. S tobom je, uvjerila sam se, zanimljivo polemizirati. Vješt si u pisanju.

Poželjeh mu sreću i ukrcah se u svoj autobus.

Nakon izvjesnog vremena primila sam posljednje Zdeslavovo pismo. Napao me je zbog duševne grubosti koju vješto maskiram naglašenom potrebom za »ljubavlju«. No, on me je, ističe, prozreo. Njegova buduća supruga — uz ispunjavanje visokih kriterija u vezi s atraktivnošću svoga lika i držanja — mora biti emotivno hladna. Posve indiferentna prema pojmu ljubav. To će biti, ističe, preduvjet za legalnu vezu.

Da li ju je Zdeslav i ostvario? — nisam mogla, a da se ne upitam, čitajući njegove mnogobrojne zapise o ljubavi.

Ljubav kao esencijalni pojam ljudske egzistencije.

Ljubav kao vječna kategorija.

Ljubav kao filozofska apstrakcija ili nedjeljivi dio neotuđene ljudske ličnosti.

Ili:

Ljubav kao farsa. Ljubav kao biznis. Bračna špekulacija. Jedan od predmeta pravnih zavrzlama.

Neumorni, autoritativni Zdeslav! Nameće se mom pamćenju, izbjegava zaboravu. Tjera me da ponovno čitam njegova sačuvana pisma. (»Čuvaj ih, da bismo ih jednom čitali zajedno«) i kategorički jasno izraženu želju: »Moja buduća supruga mora biti emotivno hladna. Indiferentna prema pojmu ljubavi.«

Sretna sam, osjećam to, što nisam jedna od takovih. I što, slutim, o ljubavi znam ipak više od sveznajućeg Zdeslava.

Birane papirnate jezične umotvorine predajem plamenim jezičcima vatre, koja ih proždire u trenu i blještavilo Zdeslavovih riječi pretvara u sivilo pepela. Pepeo zaborava.

Mišljenja i reagiranja

Novi izgovor latinskog jezika

Pomno sam pročitao članak Vinka Dorčića pod naslovom: »Novi izgovor latinskog jezika« (Marulić br. 1, 1985. str. 123) I sam sam se pitao kakvi su to razlozi bili presudni za tako drastičan prekid s izgovorom koji se zove tradicionalni, a da se mjesto njega uvede tzv. klasični izgovor. Nije mi poznato da se u posljednje vrijeme o tome negdje raspravljalo. Zato i spominjem drastičan prekid, jer što je drugo nego drastično ako se tako postupa s onim što se zove tradicija.

Uvažavajući sve ono što V. D. navodi u prilog tradicionalnog izgovora, ipak ne bi valjalo pozivati se na nešto što je očito stvar navike. Auktor se, naime, pita: »Što bi se desilo, kad bi Katolička crkva u svojim latinskim misama stala upotrebljavati taj tzv. 'klasični' izgovor latinskog jezika? Zar ne bi uzvišeni čin katoličke liturgije u crkvi postao smiješan kad bi se mjesto rečenice 'descendit de coelis' čulo u crkvi 'deskendit de kojlis' itd?«

Prije svega, sve je manje ljudi koji bi išta primijetili, jer je sve uži krug onih kojima zvone u ušima riječi latinskog Vjerovanja. U crkvama se latinski već dvadeset godina uglavnom ne čuje, a novi naraštaji lako mogu stvoriti neku svoju novu »tradiciju«, pogotovo onda kad nisu upoznati sa starom, pa bi im jednako bilo neobično ono što je nama starijima obično, jer je to naša tradicija. Gore sam spomenuo »auktora« a znamo da se stvorila »tradicija« koja više nema ni »auktora« ni »auktoriteta«! Mnoštvo je takvih primjera. Učenicima koji npr. u Zagrebu uče latinski, sasvim je normalno da su oni »diskipuli«, dok bi im — ukoliko ne znaju za stariju našu tradiciju — lako mogli postati smiješni »discipuli«. Postat će im vrlo lako smiješna i »disciplina« ukoliko se o njoj ne bude govorilo redovito, nego se netko najednom sjeti da bi trebalo voditi računa i o onome što su stari nazivali »diskiplina«. Dok se zbog navike nitko ne čudi »ciklusu« već »kiklusu«, dotle nikom više nije ni na kraj pameti da nakon Marinkovićeva »Kiklopa« ikad više spominje »Ciklopa«. A u Starom Gradu na Hvaru postoji još i Ciklopska ulica! No kako je Stari Grad postao Starigrad, lako bi se moglo dogoditi da kod nove table nestane i Ciklopske ulice. Tako to ide. »Ciklop« je, doduše grčka riječ, ali i kod grčkih riječi drugi su narodi, ako se ne varam, zadržali izgovor prema tradicionalnom izgovoru latinskoga jezika. Mi kao da imamo kompleks inferiornosti u odnosu na sve ono što smo naslijedili i kao da neodoljivo čeznemo za tim da pokidamo što više veza s prošlošću, jer tko to još može misliti da se i od prošlosti živi.

Pitanje je, dakle, je li bilo nužno mijenjati našu dugu tradiciju latinskog izgovora i to, čini se, bez šire rasprave o tome. A da se lako može stvoriti nova tradicija, to, na žalost, iz dana u dan potvrđuju sve nove i nove »tradicije«.

Mkula

Potreba klasičnih jezika

Najnovijom prosvjetnom reformom osjetno je smanjen broj klasičnih gimnazija, odnosno, učenje je klasičnih jezika u srednjoj školi svedeno na minimum. Zbog toga u SR Hrvatskoj opada broj mladih ljudi koji poznaju latinski i grčki jezik. Time mnoge naše ustanove, kao zavodi, instituti, fakulteti, arhivi, muzeji, biblioteke i galerije, koje se u svom radu služe klasičnim jezicima, ne mogu doći do potrebnog kadra koji bi bio u stanju da proučava isprave, kamene spomenike i druge izvore pisane latinskim odnosno grčkim jezikom.

Mora se istaknuti da je 90% historijskih izvora za hrvatsku povijest pisano latinskim jezikom i da je latinski jezik bio službeni jezik u Hrvatskoj sve do god. 1847. Ako već sada nema podmlatka koji bi se u svojem radu mogao služiti latinskim jezikom, pitamo se što će biti za 20 ili 50 godina. Tada neće nitko više znati latinski i nitko više neće moći raditi na našim historijskim izvorima pisanim latinskim jezikom.

Da se tome zlu doskoči, dao je Zavod za povijesne znanosti u Zagrebu inicijativu da se otvore razredi s klasičnim jezicima, koji bi spremali podmladak za institute, fakultete, arhive, muzeje i slične ustanove, gdje je u radu potrebno poznavanje latinskog (i grčkog) jezika. U tu svrhu održano je 16. svibnja 1979. u prostorijama JAZU u Zagrebu **Savjetovanje, koje je bilo vrlo dobro posjećeno i koje je došlo do pozitivnih rezultata. Savjetovanje je otvorio i vodio dr Ivan Erceg, direktor Instituta, a pozdravili su ga predstavnici raznih naučnih ustanova** i Jugoslavenske akademije. Savjetovanje je donijelo zaključak da se prihvati štampani program po kojem bi se radilo u tim klasičnim razredima. S tim se programom prethodno složio i Sekretarijat za prosvjetu u Zagrebu, pa bi se u tim klasičnim odjeljenjima učio latinski i grčki jezik, naša nacionalna povijest, pomoćne historijske nauke, jedan strani jezik, arhivistika i strojopis. Nastava bi trajala četiri semestra i dala bi kadrove sa srednjom školskom naobrazbom, koji bi bili u stanju da rade na našim historijskim izvorima pisanim latinskim i grčkim jezikom, kao službenici u naučnim ustanovama koje se bave historijskim spomenicima.

Kako je spomenuto Savjetovanje završilo s uspjehom, počelo se već škol. god. 1979/80. raditi po tom programu u klasičnim odjeljenjima u Zagrebu i Splitu, a slijedećih godina će se otvoriti slična odjeljenja i u drugim većim gradovima SR Hrvatske. Otvorena odjeljenja rade s velikim brojem učenika koji pokazuju interes za naučni rad i klasične jezike, pa je očito da se tom akcijom doskočilo nedostatku koji bi za nekoliko godina ostavio naše naučne ustanove bez podmlatka i potrebnog kadra.

U vezi s tom akcijom, Historijski arhiv u Splitu izdao je god. 1980. **svezak u kojem su skupljeni govori znanstvenih radnika na spome-**

nutom Savjetovanju (I. **Erceg**, M. Bručić, M. Kurelac, J. Stipišić: »Savjetovanje o obrazovanju kadrova klasičnog smjera za proučavanje povijesne i kulturne baštine na latinskom i grčkom jeziku na tlu SR Hrvatske«). U tom svesku na prvom mjestu je izlaganje dra Ivana **Ercega** o stanju i potrebama u kadrovima klasičnog smjera. Marijan Bručić izložio je u svome govoru osnovni sadržaj programa za rad u tim klasičnim odjeljenjima. Zatim slijedi članak Miroslava Kurelca o povijesti u usmjerenom obrazovanju. Govor Jakova Stipišića ukazuje na neophodnost poznavanja latinskog jezika u naučnom radu. Na kraju sveska naveden je program po kojem se radi u klasičnim razredima, kao i zaključci Savjetovanja o otvaranju odjeljenja s latinskim i grčkim jezikom.

Napori koje su organizatori uložili u navedeni rad urodili su velikim plodom na korist čitave naše kulture i znanosti. Zahvaljujući poticaju kojeg je dalo Savjetovanje dosad su otvorena tri razreda klasičnog smjera u Zagrebu, dva u Splitu i jedan u Zadru. Ima izgleda da će neki naši veći gradovi (kao Rijeka, Osijek, Dubrovnik) također otvoriti po jedan razred klasičnog smjera da udovolje zahtjevima svojih naučnih ustanova. To će uvelike udovoljiti potrebama za očuvanje i izučavanje naše povijesne i kulturne baštine. Tako je navedeno Savjetovanje dalo obilan plod i potaklo odgovarajuće faktore da otvore klasična odjeljenja latinskog i grčkog jezika, koja će s vremenom dati potrebni podmladak i kadar za naše institute, fakultete, arhive, muzeje i ostale naučne ustanove i omogućiti intenzivan znanstveni rad na polju naše povijesti gdje je poznavanje klasičnih jezika neophodno.

Vinko Dorčić

MOLIMO DUŽNIKE
DA PODMIRE PRETPLATU

Mozaik

SEZONA SE BLIŽI KRAJU

1. U »TEATRU ITD«

Nije baš obično ni često da se vrlo mlad književnik posveti pisanju drama. No *Miro Gavran*, student dramaturgije na zagrebačkoj Akademiji za kazalište, film i televiziju, odlučio je — čini se — postupiti upravo tako. S njim je u vezi neobično i to da su mu (u rekordnom roku!) izvedene već dvije drame: prije izvjesna vremena »Kreontova Antigona« u »Gavelli« i sada UROTNICI u *Teatru ITD*. U tematici »Urotnika« treća je Gavranova neobičnost. Tko bi, naime, rekao da će zrinsko-frankopanska urota nadahnuti ikoga iz najmlađe hrvatske književne generacije našeg vremena! A to se, evo, ipak zbilo. Gavran, međutim, nije napisao historijsku, nego psihološku dramu. Nije slijedio historijske izvore o uroti, već je sliku Petra Zrinskog i Frana Krste Frankopana — kakva živi u narodnoj svijesti — s osjetnim pijetetom prilagodio svojoj zamisli kako bi što snažnije i uvjerljivije općenito prikazao strah, kolebanje, žudnju za životom, borbu za spas časti, svjesno žrtvovanje i veličinu pobjede političkih osuđenika na smrt. Ipak se — uza svu težnju k općenitosti — nije ni htio ni mogao distancirati od tragične sudbine naših spomenutih velikana i tipično naših tadašnjih prilika.

Ni glumcima nije nedostajalo posebne topline kojom ljudi govore o svome i sebi dragom. *Zlatko Crnković* impozantnom je pojavom, sonornim glasom i iskusnim umijećem utjelovio dostojanstvo, ponos, nepokolebljivost, rodoljublje, veličinu i tragiku bana Petra (s vanredno uspjelim sudjelovanjem u »igra života« koju je predložio Fran) a *Matko Raguž* proživljeno je prikazao muke znatno mlađeg Frana koji za spas života pomišlja trenutno i na nečasna sredstva, optužuje Petra i traži od njega da izda ideale za koje su se borili, ali na kraju — u obratu koji svjedoči o nemaloj autorovoj vještini — prihvaća žrtvu i solidarizira se s Petrom. Dojmu predstave pomogli su i sumorni no veličajni kostimi *Ingrid Begović*, impresivna scena *Zvonka Šulera* i odgovarajući zvučni i svjetlosni efekti *Branka Vodeničara* i *Livija Marečića*. Posebnu hvalu autor, dakako, duguje redatelju *Jošku Juvančiću* koji je finim nijansiranjem i smislom za psihološko produbljenje dijaloga oplemenio zbivanje i učinio ga nenametljivo potresnim. Asistirao mu je *Matko Brljević*.

Upravi Teatra ITD valja također priznati udio u zasluzi. Zna li, međutim, uprava da se prije predstave »Urotnika« održane na Međunarodni dan kazališta dogodilo nešto nepojmljivo: tekst (u vezi s tim Međunarodnim danom) koji je tada pročitan nije bio na h r v a t s k o m književnom jeziku. A mi smo — da spomenem samo jedan argumenat protiv takva nedopustivog postupka — narod s mnogostoljetnom kazališnom tradicijom i dramskom književnošću...

* * *

Najizvođenija suvremena njemačka drama na tamošnjim pozornicama, KONTRABAS književnika (a po školovanju glazbenika) *Patricka Süskinda*, prikazana je oko polovice travnja o. g. u ovom kazalištu. Na scenu ju je postavio *Zlatko Bourek* sam: bio je i redatelj, i scenograf i kostimograf, i to — valja odmah reći — vrlo uspješan. Nasuprot čestim svo-

jim »izletima« u apsurdno, nakazno, ledeno i odbojno (što, doduše, ne radi nevješto) — sad se pokazao misaonim i tankoćutnim umjetnikom: fino predivo zanimljivog i vrijednog teksta nije nigdje zaderao, scensku je opremu — uz promišljenu igru svjetla (za što je zaslužan i *Livio Marečić)* — majstorski prilagodio atmosferi djela a i kostimi bijahu ukusni i adekvatni. Kako nosilac uloge kontrabasista raspreda o svom instrumentu i pomalo na njemu svirucka, redatelju je i dotičnom glumcu svojim stručnim savjetima od dragocjene pomoći bio *Josip Novosel,* profesor na zagrebačkoj i sarajevskoj Muzičkoj akademiji.

Tragediju bezimena orkestraša beznadno zaljubljenog u solistkinju sopranisticu autor je vješto »začinio« nizom duhovitih opaski kojima taj »neostvareni genij« ironizira samoga sebe i svoju umjetnost; *Dragoljub Lazarov* dugačke je kontrabasistove monologe zrelo osmislio a njegovu gorčinu, bijes i patnju prikazao doživljeno i životno vjerno. Tajanstvenu sopranisticu i »živi bajs« (kako bi rekao naš Tituš Brezovački) s mjerom je i ukusom spretno odigrala *Miljenka Androić-Vlajki* dok je televizoru svoj ugodni glas »posudio« *Ratko Buljan.* Zvučna je komponenta pri izvedbi ove drame neobično važna. Zahvaljujući *Branku Vodeničaru* sve je u tom pogledu funkcioniralo besprijekorno.

U jednu riječ: lijepa, simpatična, dotjerana komorna predstava.

* * *

Poznato je da mi Hrvati svoju baštinu premalo poznajemo i zanemarujemo je. Kad se, međutim, dogodi nešto posve suprotno — takav je čin vrijedan svake hvale i radosti. Zagrebački glumac *Željko Mavrović* nedavno je dramatizirao nedovršeni, zaboravljeni i uglavnom nepoznati roman *Ante Kovačića* (ni od naših studenata književnosti nije se zahtijevalo da ga pročitaju!) MEĐU ŽABARI(MA) a da je ta dramatizacija mogla biti izvedena, zaslužni su *Kazališna radionica Teatra ITD* i *SIZ za kulturu općine Zaprešić* (u kojoj je Kovačićevo rodno mjesto Marija Gorica).

Radi se o moderno i vješto koncipiranoj drami namijenjenoj jednom izvođaču premda se u njoj pojavljuje više različitih likova. Dramatizator je potpuno »usvojio« jetkost satire kojom je Kovačić »opuknuo« žabokrečinu tadašnje naše malograđanske sredine: stranačko gloženje, politikantstvo, dodjeljivanje književnih nagrada po babu i stričevima, umišljenost, bračnu nevjeru, praznoglavost »zlatne mladeži«, mijenjanje »uvjerenja«, pretpostavljanje vlastitog interesa općem dobru, pomodno nadijevanje stranih imena djeci i sl. — u čemu i naše vrijeme može prepoznati svoju sliku. Sačuvavši, osim toga, razborito i s mjerom arhaična obilježja Kovačićeva jezika *Mavrović* je dokazao svoju inteligenciju, ukus, zrelost i doraslost ovakvu poslu. Nadamo se da ta dramatizacija neće ostati osamljenim njegovim prilogom oživljavanju nedovoljno poznatog hrvatskog književnog nasljeđa.

Na jedinog glumca ova izvedba stavlja težak zadatak neprestane i brze preobrazbe a zahtijeva i golem fizički napor. *Mavrović* je jedno i drugo uspješno svladao; u nekim pak prizorima (npr. ples, dirigiranje, natezanje s psom i nadasve Brundov govor — šteta što čitav nije kao u početnoj rečenici tekao »kroz nos«) bio je upravo sjajan.

Redatelj *Davor Mladinov* napravio je zaokruženu predstavu čvrste građe te joj brojnim znalačkim doskočicama dao potrebnu živost i zanimljivost. Poneko kraćenje bilo bi ipak od očite koristi.

Jednostavna i ukusna scena, pomno i promišljeno odabrani rekviziti, slikovit kostim (tko je za sve to zaslužan?), adekvatna scenska glazba (po izboru *Branka Vodeničara)* i svjetlosni efekti (majstor *Željko Bosnić)* također zavrijedišе spomen i dokazom su da se ovom pothvatu pristupilo ozbiljno i s dostojnom pažnjom.

2. U »JAZAVCU«

Fadil Hadžić radi na traci i bez odmora: u ovoj mu je sezoni *»Jazavac«* prikazao već treću premijeru. Bila je to »komedija o ljudskoj sreći« GLAVNI ZGODITAK, treći njegov komad (među tolikima) sa samo dva lica. Za razliku od većine svojih komedija Hadžić je u ovoj ostao u privatnom krugu (očešavši se ipak malo o mjesne zajednice i o relaciju Marx — drug Stipe) te prikazao »san o sreći« sredovječnog bračnog para, njihove sitne razmirice i krupne promjene kojima podliježu kad dobiju glavni zgoditak na lutriji. Tada se zamalo raziđu te supruga u nastupu bijesa razdere srećku u komadiće. Vraćaju se tako na »polazne pozicije«. To im, doduše, donosi smirenje i olakšanje, supruga tješi muža bankovnom knjižicom na 25 milijuna (što ih je — »potkradajući« ga — uspjela zaštedjeti za petnaest godina), ali sve ipak završava tihim, gorkim plačem... Hadžić je obilno iskoristio sve mogućnosti što ih komediografu pruža ovakva tematika, tipične prilike života našeg »malog« čovjeka vjerno je »preslikao«, radnju je razvio logično i pregledno, no mjestimice se ipak osjeća određena neuvjerljivost, natega i forsiranje, poneke su scene mirne duše — na korist cjeline — mogle izostati a i izvjesno »podilaženje« publici jeftinim »štosovima« svakako smanjuje vrijednost teksta.

Redatelj i scenograf *Tomislav Durbešić* i vođenjem je predstave i scenskom opremom znalački dočarao potrebnu atmosferu a da je bio energičniji pa križao tu i tamo u tekstu ono što je balast (a to, znamo, nije uvijek ni lako ni moguće jer pisci ljubomorno čuvaju svaku svoju riječ) — rezultat bi bez sumnje bio još bolji. Posebno vrsnu suradnicu redatelj je imao u maskerki *Zorici Kopi.*

U ulozi supruge Ankice nastupila je kao gost *Inge Appelt.* Uživjela se potpuno u lik malograđanke s »uhodanim« navikama, bila je i razborita i popustljiva, i afektivna i energična a ono »motanje« po kući dok čeka muža izvela je dokraja vjerno i upravo magistralno. Uloga supruga Vlade manje je zahvalna. *Sabrija Biser* poduzeo je sve što je mogao da je učini uvjerljivom i u tome je uglavnom uspio.

Publika je — sudeći po njezinim reakcijama na premijeri — prepoznala »svoje« situacije i predstava će stoga sigurno dobro »ići«.

* * *

Poznata komedija *Branislava Nušića* SUMNJIVO LICE pojavila se potkraj svibnja o. g. na pozornici *»Jazavca«* u posve novom ruhu. Redatelj *Dušan Jovanović* (Beograđanin koji živi i radi u Ljubljani) zanemario je, naime, tradicijom »posvećeni« način prikazivanja Nušićevih djela. Radnju je »izvukao« iz kapetanova stana u dvorište njegove kuće po kojem šeću i glasaju se kokoši (a supruga kapetanova nikako da zakolje jednu od njih jer uvijek netko ili dođe — pa mora prekinuti posao — ili je preplaši — pa joj kokoš pobjegne); drugi je čin »prenio« iz kancelarije u zatvorsko dvorište. Ovim je postupkom Jovanović i sebi i glumcima omogućio i brojne druge inovacije i tako su pojedini dijelovi predstave odisali dahom svježine i čarom zanimljivosti. Druga je stvar što je taj hrabar i istraživanju sklon redatelj u isto vrijeme sklon i senzacijama, pretjerivanju i želji da pošto-poto bude »nov«, »moderan« i

»drukčiji«, što se ne ustručava nametati autoru svoje zamisli i što ga zbog toga nimalo ne boli glava. I dok mu je prvi čin u cijelosti zaista uspio (da spomenem samo »zagrljaj« i »svirku«) pa se gledao s istinskim užitkom, u drugom je temeljito »prekardašio«. Cijelo vrijeme dok gazda Miladin uzalud nastoji gos'n-Žiku namoliti da ga »sasluša« i dok Milisav opisuje Žiki hvatanje sumnjivog lica — Đoku iza zatvorskih rešetaka na katu »kasape« i krv se curkom cijedi u dvorište (pa praktikant Tasa podmeće lavor). Kad Đoku dovedu na preslušanje, lice mu je razmrskano i krvav je do nogu. Zlostavljanje se, međutim, nastavlja: udaraju ga u trbuh, tuku po glavi, gaze po njemu, gute ga. U tom »stilu« teku »stvari« do kraja: Žika ubija iz kubure Miladina, Đoko i Marica grče se otrovani po podu dok kapetan Jerotije nariče nad mrtvom kćerkom...

Ovu su »krvavu bajku« od potpunog apsurda spasili i redatelj i dvojica glumaca: on ju je »garnirao« s nekoliko promišljeno odabranih duhovitih domišljaja a oni su upravo čudesno uspjeli njezinu tragiku »natopiti« komikom. *Dušan Gruborović* u ulozi Đoke učinio je to upravo majstorski: njegov cvilež, strah, trenuci odvažnosti i otpora, pobune i uzmaka neprestano su oscilirali između tragičnog i smiješnog čime se taj već afirmirani član »Jazavčeva« ansambla vinuo vrlo, vrlo visoko. I *Mladen Crnobrnja* potvrdio je i »iskoristio« — ne samo u završnici — velike svoje mogućnosti: njegov praktikant Tasa minuciozno je i dosljedno razrađen i slikovito oblikovan životom dotučeni bijednik koji pobuđuje gromoglasan smijeh a istovremeno ostaje tragična figura. Većina ostalih glumaca također je »došla na svoje«. *Zoran Ćirić* živo je i uvjerljivo prikazao uživanje sreskog špijuna Alekse Žunjića kad može nekome »zapapriti«, *Antun Tudić* zasukanost pisara Viće, njegovu umišljenost i nametljivost u ljubavnim »pitanjima«, *Sabrija Biser* pijanstvo, mamurluk i osionost Žikinu, *Ivan Lovriček* dodvorljivost i prepredenost Milisavljevu a *Rade Špicmiler* seljačku upornost Miladinovu. Minijaturnu ulogu gazda-Spase iskusni je *Frane Pejković* učinio zamjetnom; u tome nije za njim zaostajao ni *Zdravko Maršanić* kao pandur Josa. Ugodno iznenađenje priredila nam je *Ankica Dobrić:* njezina Marica bila je djevojački svježa, razmažena i prkosna, iskreno zaljubljena i nepopustljivo borbena. Anđa *Nine Erak* zauzeto je blažila muževu strogost i tvrdoću i kćerin inat i upornost. Gost *Danko Ljuština* ostao je u ostvarenju Jerotijina lika na skici i »generalnoj liniji« a do uspjeha kod publike pomogla mu je njegova elementarnost i Nušićev duhovit tekst.

Scenu je *Velimir Domitrović* kreirao u potpunoj sukladnosti s redateljevim zahtjevima, davši joj ujedno primjesu superiorne ironičnosti; *Doris Kristić* izvrsno je kostime prilagodila svojstvima likova i situacijama dok se maskerka *Zorica Kopi* i opet iskazala svojim majstorstvom. Uspješan redateljev suradnik u pogledu glazbe bio je *Davor Rocco.*

3. U »GAVELLI«

Shakespeare se u posljednje vrijeme vraća pomalo na zagrebačke pozornice. Tome se, dakako, radujemo jer taj izuzetni, stoljećima odoljeli europski dramatik može i nama i našem vremenu reći štošta pametno, korisno i važno. Glasovita njegova tragedija KRALJ LEAR prikazana je oko polovice travnja o. g. u *Dramskom kazalištu »Gavella«.*

Režija je povjerena *Kosti Spaiću* (po preuranjenoj i stvaranju mita sklonoj tvrdnji u »Izvješćima« spomenutog kazališta — »najvećoj redateljskoj osobnosti nakon...« i preuzimaču »gavellijanske oporuke...«). Velika mu je zasluga što je tekstu pristupio samostalno, bez predrasuda, ne povodeći se za često plitkim, nemuštim i faktografskim mudrijašenjima i cjepidlačarenjima domaćih i stranih »šekspirologa«. Instinktom pravog umjetnika osjetio je suštinu ove potresne tragedije pa je onda maštovitim režijskim postupcima naglasio veličinu Learove osobe i gorko njegovo ispaštanje za fatalnu pogrešku naivnog povjerenja u čestitost i dobrotu onih (i što je još tragičnije: svojih najbližih) koji to ne zaslužuju; jednako je uspješno podcrtao i svu nakaznu zloću, nestrpljivost i nezahvalnost nedostojnih baštinika. Dramaturškom obradom koju je prethodno izvršio Spaić je — izostavljajući, premećući i sjedinjujući pojedine prizore — radnju učinio u smislu današnjih kazališnih navika »operativnijom«, no pritom nas ipak prikratio za ponešto dubokoumnih Shakespeareovih opažanja i skladnih stihova a nije dosta jasno (ili uopće) obrazložio zašto francuski kralj ne vodi vojsku u odlučnoj bitki i da je Goneril otrovala sestru Regan. U režijskom pogledu očit je propust što se pojedini glumci koji nastupaju u nekoliko uloga nisu gotovo uopće prerušili (francuski kralj, na primjer, pojavljuje se kasnije zapravo u istom kostimu kao časnik a burgundski vojvoda kao glasnik); to ruši iluziju i zbunjuje gledaoce. Da su pak neki glumci »gutali« riječi — nije nikakvo čudo: uslijed repertoarne politike naših kazališta sasvim su se odvikli od interpretacije stihova. No svi ti nedostaci (kao ni činjenica da smo nešto slično završnom prekrivanju pozornice crninom vidjeli već u jednoj režiji Ivice Boban) nisu bitno umanjili snažne dojmove ove upravo veličanstvene predstave.

Uloge su bile uglavnom sretno podijeljene. *Fabijan Šovagović* orkanskom je snagom i dubokim poniranjem u srž problematike jednako istinito, uzbudljivo i nezaboravno prikazao Learovu nepromišljenost, njegovo osvještenje, prepast, bolno razočaranje, bijes, nemoć i ludilo. To je antologijska kreacija dostojna najviših dometa naše kazališne šekspirske tradicije i glumačkog umijeća uopće. I *Rade Šerbedžija* zadivio nas je magistralnim prikazom dvorske lude kao i Glosterova sina Edgara (koji u dijelu predstave »izigrava« i ubogog Toma i vodiča). U te se potpuno različite likove morao preobraziti po nekoliko puta. Činio je to (bogatstvom svoga talenta i svojim velikim iskustvom) vrlo uspješno. Lakovjerna poštenjačinu Glostera, njegovo dostojanstvo, psihičke i fizičke njegove patnje koncentriranom je glumom sigurno i dojmljivo interpretirao *Krešimir Zidarić. Stevi Krnjaiću* manjkala je mjestimice odgovarajuća mimika pa da njegov impulzivni Kent, koji bezobzirno kreše istinu svakome u brk, bude kreacija »od komada«. U ulozi paklenskog pokvarenjaka Edmunda nastupio je *Milan Plećaš.* Iako taj mladi glumac mora još štošta naučiti, igrao je sa žarom i nagovijestio je lijepe mogućnosti svoga razvoja. Dvije nezahvalne kćeri koje se natječu u nanošenju boli i sramote ocu si Learu (a kasnije se nasmrt zamrze i do istrage obračunavaju) živjele su na sceni — zaslugom svojih interpretkinja — svom svojom ledenom bešćutnošću i divljom okrutnošću (pod plaštem cinične uglađenosti). Starijoj sestri Goneril *Inge Appelt* dala je uz to uznosit stas, kraljevsko držanje, oholo lice i uzornu dikciju a *Slavica Knežević* kao mlađa sestra Regan s uspjehom ju je u tome slijedila. Prvotnu neopredijeljenost i kasniju dosljednu odlučnost vojvode Albanyja naglasio je *Sreten Mokrović* vrlo uvjerljivo; zmijskoj ćudi vojvode Cornwalla *Boris Miholjević* majstorski je dodao primjesu blaziranosti. Mlada *Anja Šovagović* opravdala je iskazano joj povjerenje: kao najmlađa Learova kći Cordelija bila je iskreno i proživljeno

čestita, ponosna, plemenita, očajna, borbena i skršena a stihove je govorila kultivirano i s primjerenim patosom. U ulozi lude (kad zamjenjuje Šerbedžiju) nije mogla učiniti čudo. U brojnim manjim (i sasvim malim) ulogama (od francuskog kralja i burgundskog vojvode do slugu, vojnikâ i bubnjarâ) nastupili su *Zoran Gogić, Zorko Rajčić, Žarko Potočnjak, Predrag Petrović, Drago Mitrović, Ante Dulčić, Marino Matota, Ivo Fici, Marko Torjanac* i *Igor Mešin*. Svojim zalaganjem dali su znatan prinos slikovitosti zbivanja.

Scenograf *Hans Georg Schäfer* zanimljivim je rješenjem omogućio da se radnja mogla bez zastoja prenositi s dvorova na poljane, kostimografkinja *Danica Dedijer* (s asistenticom *Đurđom Merle)* zaslužna je da su kostimi svojom sraslošću s ličnostima i zbivanjem bili organski dio predstave, lektorica *Đurđa Škavić* bila je također dragocjena suradnica redatelju, *Igor Kuljerić* »skladao« je odgovarajuću zvučnu kulisu, *Ante Dulčić* uvježbao je Edgarovu i Edmundovu borbu bodežima, »specijalni efekti« bili su djelo *Predraga Petrovića* i *Nikole Damjanovića* a kao redateljevi pomoćnici navedeni su *Mira Muhoberac* i *Zoran Mužić*. Zašto je talentirana maskerka *Sonja Kožarić* strpana na dno programa — zaista nije jasno. Prijevod *Milana Bogdanovića* iz 1919. g. može, evo, još uvijek poslužiti. Kad ćemo dobiti novi?

4. U HNK

Prilike — a posebno gorući problemi — određenog vremena i sredine oduvijek su »nalazili mjesta« u dramskim djelima i kazališnim izvedbama. Na pozornicu iznosili su se nekad otvoreno a nekad zavijeno — prema svojoj naravi, duhu vremena i stupnju slobode. Tekstovne podloge takvih kazališnih čina znače u budućnosti često tek dokumenat svoga doba. Neke ipak postadoše trajnom umjetničkom vrijednošću.

Mladi suvremeni američki dramatik *William Mastrosimone* »obradio« je u drami KRAJNOSTI rak-ranu svoje domovine: silovanje. Učinio je to posve otvoreno (mjestimice i drastično), uvjerljivo, ozbiljno, snažno i vješto. U kuću gdje žive tri prijateljice dolazi u pomno odabrani čas seksualni manijak (s već nekoliko žrtava na duši): nalazi jednu od njih samu i napada je, no ona ga — iako izbezumljena od straha — uspijeva sprejom protiv gamadi oslijepiti i nakon toga svezati. Kad u vremenskim razmacima dođu kući i ostale dvije stanarke, on jednu nastoji zaplašiti i posvađati s njezinom prijateljicom koja ga je svladala a kod druge pobuditi samilost — ne bi li se tako oslobodio i spasio. Povjeruju mu čak da o silovanju nije bilo ni govora, nego da ga je njihova kolegica, kad je došao zamoliti da se posluži telefonom, svojim izazovnim vladanjem »navukla« na malo slobodniji »pokušaj«. Istom kad pukim slučajem otkriju kod njega nož — dolazi do temeljitog preokreta...

Ovu nesvakidašnje tematike i »napetu« (u najboljem smislu riječi) dramu režirala je na *Komornoj sceni Hrvatskog narodnog kazališta* u Zagrebu svakako zanimljiva osoba: »posjednica« dviju fakultetskih diploma i jednog magisterija, Fulbrightova stipendistica, sveučilišni predavač itd. *Dunja Tot-Šubajković*. Ne poznavajući njezin znanstveni rad i domete kao ni dosadašnje njezine kazališne režije, nakon ove posljednje možemo bez ustručavanja kazati: bila bi zaista šteta da se ta neosporno talentirana i perspektivna umjetnica sasvim ne posveti redateljskom radu. S »Krajnostima« je, naime, učinila sve najbolje moguće: tekstu (koji je sama vrlo dobro i prevela) pristupila je s dužnim respektom, radnju i njezine obrate vodila je i gradirala umješno,

granice mjere i ukusa nije prekoračila i tako je zajedno s glumcima ostvarila blistavu malu predstavu koju se ne bi ustručavao potpisati nijedan renomirani redatelj.

Za izvedbu odabran je kvartet potpuno dorastao zadatku. *Katija Zubčić* čitavim je bićem (stasom i glasom, gestama i mimikom, dušom i srcem) proživljavala zgode »kobnog dana« djevojke Marjorie: njezinu dokolicu, pokušaje da sumnjiva namjernika primora na uzmak, očajničku borbu da se otme silovatelju, plamenu mržnju kojom vrši osvetničko nasilje nad zločincem, bolnu spoznaju da joj prijateljice ne vjeruju, samilost nad manijakom koji je zapravo psihički bolesnik... *Ana-Marija Fabris* bila je čas ljupka, lepršava, bezbrižna, čas preplašena, onda opet utučena, zatim ljubomorna i zla, pa posprdna i napokon zaprepaštena Terry, iskusna *Ivka Dabetić* uspješno je, uvjerljivo i prirodno dočarala strah treće »cimerice«, njezino milosrđe prema »jadnom« sužnju i želju da pomogne prijateljici a *Dušan Gojić* uspio se od robustnog nasilnika i zločinca »pretvoriti« u lukavog lašca i slomljenog, nemoćnog bijednika.

Ukusnu, funkcionalnu scenu kreirao je *Tomica Tot,* odgovarajuće kostime *Danica Dedijer,* scensku glazbu *Karlo Kraus*. Rvanja (»scenski pokret«) uvježbao je *Miljenko Vikić,* kao dramaturg označena je *Lada Kaštelan*. Masker nije naveden.

* * *

Kao što godi napiti se izvor-vode s čistog vrela, kao što umorno i znojno čelo ugodno hladi svježi povjetarac tako nas je razblažila činjenica da nam je zagrebačko *Hrvatsko narodno kazalište* priuštilo djelić neumrle klasične starine, prikazavši nedavno *Sofoklovu* ANTIGONU, svevremensku i umnu tragediju o sukobu moralnog zakona i čovjekova uvjerenja s tiranijom i potresan prikaz sudbine tiranina koji se nada da će mu nasilje, okrutnost i zločin ostati nekažnjeni kao i udesa junačkih osamljenika koji ginu okruženi filistarskim, ravnodušnim mukom kukavnih svojih sugrađana.

Redatelj *Ivica Kunčević* oslobodio se — vjerujemo: definitivno — mladenačke svoje sklonosti izdizanju nad autora i njegov tekst pa je i ovaj put pošao pravim smjerom: nastojao je što dublje proniknuti značenje »predloška«, shvatio je njegovu veličinu i uobličio ga u predstavu ingeniozne slikovitosti, golemih raspona i dubokog dojma. Rješenja pak kojima je korove (staraca, vojnika i žena) uspio ugraditi u zbivanje i učiniti ih sastavnim njegovim dijelom sigurno su dosad najbjelodaniji dokaz o sposobnosti ovog — ne ustručavajmo se upotrijebiti pravu riječ — velikog redatelja. No potpuno savršenstvo ipak je teško postići. Zaista valja požaliti što je govor korista (a i nekih protagonista) bio ponegdje nejasan, pretih i nerazumljiv te što je završni monolog Kreontov zbog otegnutosti i pomanjkanja »naboja« značio režijski i glumački — poslužimo se i opet pravom riječju — promašaj. Ti bi se nedostaci, međutim, bez većih problema doradom mogli ukloniti. Dođe li do toga, neka se također postigne da Kreont u razgovoru s Tiresijom ovoga ni u jednom času ne »pokriva«.

Naslovnu ulogu »nosila« je *Ena Begović*. Igrala je iskreno i pošteno, bila je draga i simpatična, nesumnjivo je vrlo talentirana, no veličine će se dovinuti — još mnogim trudom i s vremenom. Neka se previše ne žuri. Kreontova tvrdoća i okrutnost zračile su zaslugom *Božidara Bobana* uvjerljivom, iskonskom snagom, ali preobražaj tiraninov, njegovu skršenost i bol taj nam ugledni glumac nije uspio »dokazati« — barem ne načinom dostojnim svoga talenta i

iskustva. Antigoninu sestru Ismenu doživljeno je i toplo prikazala *Katija Zubčić* a kao Kreontov sin i Antigonin zaručnik Hemon žarom se ljubavi, zanosom borbe za pravednu stvar i gorčinom očaja istaknuo *Dragan Despot*. Prizor proroka Tiresije u interpretaciji *Vanje Dracha* jedan je od vrhunaca predstave. *Ivka Dabetić* ponovno je očitovala izrazitu nadarenost za prikaz tragičnih likova. Bila je istinski slomljena i junačka majka Euridika. *Tomislav Rališ* i osobito *Zvonimir Zoričić* u ulogama glasnika skrenuli su na se pažnju živim svojim angažmanom dok su korovi žena i vojnika (sastavljeni velikim dijelom od provjerenih, imenitih glumaca) skladnom, poletnom i do detalja razrađenom igrom uvelike pridonijeli kvaliteti ovog kazališnog događaja. U dostojanstvenom koru staraca zbog lijepe su, dotjerane dikcije naročito zapaženi *Mirko Švec* i *Ivan Katić*.

Scenografkinja *Dinka Jeričević* iskoristila je svu dubinu i visinu pozornice a onda ju je u završnici plohama simboličnih šara omeđila najprije odozgo pa zatim i s obih uzdužnih strana. Postigla je tako izvanredne efekte u dočaravanju atmosfere a zbivanju je dala neslućene razmjere. Kostimi u kreaciji *Diane Kosec-Bourek* i *Ike Škomrlj* svojim su ukusnim, odmjerenim bogatstvom i adekvatnošću značili neodjeljivu sastavnicu ukupne cjeline. Prijevod *Lade Kaštelan* moći će se meritorno ocijeniti tek bude li objavljen tiskom; zasad je dovoljno reći da nije bio neugodan uhu. Scenske pokrete (plesove) vrlo je uspješno uvježbao *Miljenko Vikić* koji je s *Krešimirom Dolenčićem* vršio ujedno funkciju redateljeva »ađutanta«. Lektorica *Đurđa Škavić* obavila je svoj zadatak savjesno i stručno. Na tiskanom programu spominje se i glazba *Nevena Frangeša*. Bili su to u stvari zvuci koji umjesno prate i naglašavaju ključne točke zbivanja. O suradnji maskera *Branka Borovčaka* i rasvjeti *Bože Čavlovića* može se također reći samo sve najljepše.

Mirko Petravić

TONE PARTLJIČ: MOJ TATA, SOCIJALISTIČKI KULAK

Zašto neka kazališna djela koja nastoje *»ridendo* (ili *plorando) castigare mores«* postižu kod naše publike zapažene uspjehe, priznanja i nagrade? Vjerojatno zbog aktualnosti svojega sadržaja i poruke, prenesenih na adekvatan način na kazališne daske. Tako je na sarajevskom MES-u prošla drama *Pavela Kohouta »Marija se bori s anđelima«* s *Mirom Stupicom* u glavnoj ulozi ili *»Moj tata, socijalistični kulak«* u režiji *Jože Babiča* (usp. Marulić 4—84). U »Vjesniku« od 2. VI. 1985. Mira Stupica upozorava nas upravo na tu aktualnost svoje uloge i na tekst koji je »vrlo prepoznatljiv u našim prilikama i za našu situaciju«.

Međutim, zagrebačka izvedba Kohoutove drame u režiji *Jakova Sedlara* (usp. Marulić 3—85) nailazi na prilično suzdržane ocjene kazališnih kritičara premda je za uspjeh izvedbe Sedlar vrlo zaslužan. Nešto slično dešava se i sa zagrebačkom izvedbom *Partljičeve* komedije *»Moj tata, socijalistički kulak«* u zagrebačkoj »Komediji« u režiji *Želimira Oreškovića*. Zagrebački kazališni kritičari govore o pojedinim »rolama« (koje su uglavnom »korektno« izvedene), o smiješno-naivnom ugođaju bez drugih pretenzija, o »naivnoj vizuri psihologije« dječaka u čijem se oku sve to ogleda i koji čitavu situaciju pripovijeda na svoj naivan način, govore ukratko o svemu i svačemu, samo ne o sadržaju i poruci te »naivne komedije«, koja uopće nije naivna nego gorka, vrlo gorka. Što se, pak, tiče dječje »vizure«, sjetimo se te vizure iz *Kusturičina* filma, gdje neki drugi dječak priča o nekom drugom tati, koji je također »gorko« nastradao. Govorili su naši kritičari i o prilikama prije Rezolucije Informbiroa premda Partljičeva »žalosna komedija o agrarnem« još oštrijim žalcem ubada prilike nakon Informbiroa (kao, uostalom, i Kusturičin film »Otac na službenom putu«, nagrađen ove godine u Cannesu »Zlatnom palmom«).

Jest, velik uspjeh Partljičeva komedija i u zagrebačkoj izvedbi zahvaljuje ne samo »korektno« odigranim ulogama i simpatično-naivnoj interpretaciji jednoga dječaka, nego u prvom redu aktualnosti i prepoznatljivosti teksta za naše prilike i za našu situaciju, i to ne samo za situaciju kad su se »meli tavani« nego i za prilike nakon toga. Publika je shvatila da se tu nastoji *»ridendo dicere verum«*, tj. reći istina u smijehu, koji je u drugom dijelu sve više gorak, žalostan i sarkastičan. Naravno da zasluge za »prepoznatljivost« i aktualnost te satire pripadaju ne samo autoru teksta nego i redatelju *Oreškoviću,* prevoditelju i adaptatoru *Kerstneru,* scenografu, kostimografu i ostalim pomoćnicima režije.

Last, but not least, ističemo odlično odigrane uloge *Martina Sagnera* (koji igra Jožu Mraveka i osvaja gledalište naročito kada se »smije« melankolično i rezignirano) i njegove stare partnerice *Smiljke Bencet*. Nezaboravna će ostati i uloga Vanča, propaloga seoskog karijeriste, kojega je vrlo uspješno odigrao *Niko Pavlović*. Nisu ništa manje uvjerljivi u svom prizemnom oportunizmu i gluposti ni ostali karijeristi, kao predsjednik NO-a *(Vladimir Puhalo),* stari kulak Bahat *(Eugen Franjković),* milicionar Edo *(Ivica Zadro),* drug iz Kotara *(Nedim Prohić)* i učiteljica *(Sanda Fideršeg).* Oni s »protivne strane« karikirani su nešto manje uvjerljivo (župnik i farovska Roza). Mali *Ugrina* kao sin »pjesnik« i njegova sestra Olga-Volga (koju vrlo dobro igra *Mirela Brekalo)* veliko su osvježenje za cijelu predstavu.

Mislimo da će se zagrebačka publika dugo sjećati te predstave čija oštrica neće otupjeti.

R. G.

SRUŠILA SE »STARA HIŽA«

In memoriam prof. Ivi Zgorelcu

Na Tri kralja ove godine u Zagrebu je umro a 10. siječnja pokopan je na groblju Miroševcu prof. Ivo Zgorelec, posljednja »stara hiža« (tj. vječni student) zagrebačkog Filozofskog fakulteta i posljednji zagrebački bohem staroga kova. Na sprovodu — zajedno sa svećenikom (koji je za pogrebni obred tako znakovito odabrao evanđelje o blaženstvima) — okupilo se petnaestak rođaka i prijatelja. Otpratili su pokojnika tiho, sabrano i s pijetetom. Dva su govornika (njegova prijatelja) toplim riječima ocrtala lik toga velikog malog čovjeka: nije bio velik po časti ili vlasti, po imutku ili književno-znanstvenim zaslugama, nego po plemenitosti, vjeri u ljude, tolerantnosti, zanesenjaštvu za sve lijepo...

Roditelji Ivini (po riječima njegova brata Miroslava) imali su jedanaestero djece. Jedno je dijete umrlo ubrzo nakon poroda, dvoje nešto kasnije pa ih je odraslo osmero: Ivo, brat mu blizanac Slavko, još petero braće i jedna sestra. Majka Emilija r. Nöthig (iz Pitomače) imala je s brojnom djecom pune ruke posla a obrađivala je i vrt. Uz obiteljsku kuću na Srebrnjaku 8 bio je i komadić

vinograda — dok se nije napravila sadašnja cesta. Otac Josip (rođen u Koprivnici) radio je kao činovnik u Gospodarskom društvu i u Prvoj hrvatskoj štedionici. Dugo se godina amaterski bavio fotografijom a bio je i tamburaški zborovođa (u tvornici »Penkala« i u Djetićkom domu). Josipov brat Juraj bijaše klasični filolog i zagrebački srednjoškolski profesor a jedna se sestra udala za Josipa Ivšića (iz Crkvenog Boka kod Siska); sin joj Krešo kanonik je i župnik u Markuševcu (»pri Sv. Šimunu«) — gdje na groblju počiva njegov ujak a Ivin stric prof. Juraj.

Naš Ivo rodio se u Zagrebu 21. veljače 1909. Pučku je školu pohađao na Lašćini a zatim Drugu klasičnu gimnaziju (u današnjoj ulici Kršnjavoga), na kojoj je i maturirao 1928. g. Nakon toga upisuje se na zagrebački Filozofski fakultet i ostaje mu vjeran punih 58 semestara, upisujući — prema vlastitoj izjavi u »Narodnom listu« od 14. ožujka 1957, str. 5 — različite studijske grupe (od etnologije, germanistike, povijesti umjetnosti i »čiste« filozofije do povijesti naše književnosti). Tom fakultetu i njegovoj staroj zgradi (današnji Rektorat i Pravni fakultet) poklonio je svoju dušu i srce, svoje najbolje i najljepše godine, tu je dočekao i otpratio brojne generacije studenata i svima ostao u nezaboravnoj uspomeni. I sad kao da ga gledamo kako sa snopom knjiga i bilježaka pod rukom (a kasnije i s fotoaparatom o ramenu) žustro hita na predavanja i seminare, kako u predavaonicama, po hodnicima, na dvorištu ili kraj Meštrovićeva Zdenca nepogrešivo citira Ujevićeve ili Alfirevićeve stihove i zanosno, strastveno debatira o kakvoj kazališnoj predstavi, izložbi, novoj knjizi... Oduševljeno je pratio sva kulturna zbivanja u našem gradu i bio o tome pouzdan informator, poznavao je osobno mnoge književnike, glumce, znanstvenike, pisao je pjesme (ali ih nije objavljivao i sve su izgubljene) i bavio se umjetničkom fotografijom (snimke su također nestale u nepovrat). Mi mlađi nismo znali da je i lijepo pjevao te nekada bio aktivan član Glazbenog društva intelektualaca i Zagrebačke polifonije (muškog crkvenog zbora pod vodstvom maestra Matije Ivšića) a bio je i pasionirani planinar. Bezbrojni »brucoši« duguju mu hvalu za dragocjene usluge oko odabiranja studijskih grupa, ispunjavanja »nacionalâ«, obavijesti o mogućnostima prehrane i smještaja i o stotinu drugih »sitnica«.

Bitna sastavnica Ivine slikovite ličnosti bijaše i sklonost bohemi: nikada nije — u građanskom smislu — »sredio« svoj život, do kraja svoga vijeka ostao je siromašan i — slobodan. Od mladih je dana, međutim, uza studij povremeno bio i u »radnom odnosu«: kod Poreznog ureda negdašnjeg Gradskog magistrata, u Muzeju grada Zagreba, Gipsoteci i kojegdje drugdje da bi u mirovinu otišao kao fizički radnik u ekspeditu Leksikografskog zavoda. Kad se 1957. godine dao (prvenstveno od nekih profesora, svojih bivših kolega) nagovoriti da napokon diplomira, nije se ni za dlaku izmijenio: ostao je — naš Ivo. Ustrajni neženja, skroman, s malim zadovoljan, izvorni kršćanin i tipični čovjek srca Ivo je hrabro podnosio nerazumijevanja (na koja je često nailazio), »mijenjanje adresa« (Srebrnjak, Domjanićeva ulica, Horvatovac, Trešnjevka...), glad, bolesti i druge nedaće. Posljednjih desetak godina (od jeseni 1975) proveo je u Mirovnom domu na Selskoj cesti.

A sad se napokon zauvijek smirio. Ovih pak nekoliko »prizora« iz Ivina »lomna i kršovita« života neka sačuva uspomenu na nj i bude — makar posmrtno — izraz hvale za njegov primjer postojanosti u uvjerenjima, širine duha, nesebičnosti, jednostavnosti i dobrote.

Mirko Petravić

Knjige

NEZAOBILAZNE VREDNOTE, OPET!

Ivan Alilović: Hrvatski pripovjedači iz Hercegovine (Izbor proze), Hrvatsko književno društvo sv. Čirila i Metoda, Zagreb, 1983.

Pišući o knjizi Ivana Alilovića *Hercegovci u hrvatskoj poeziji* (Marulić br. 3, 1983) zamijetio sam da je jasno da će se autorovo tragalaštvo nastaviti. To se i obistinilo. U rukama mi je zbornik proze ovog upornog tragača po kulturnoj baštini, s ovoga puta mnogo sretnije odabranim naslovom *Hrvatski pripovjedači iz Hercegovine*. Njegov poetski zbornik, naime, bio je naslovljen ponešto nepreciznom sintagmom koja je, kao što je bilo zamijećeno u mojem osvrtu, mogla biti shvaćena kao da je autor tragao za pjesmama u kojima hrvatski pjesnici pjevaju o Hercegovcima. A radilo se zapravo o zborniku hrvatskih pjesnika iz Hercegovine. U samom sadržaju, dakako, nije moglo biti zabune.

Tom sam prigodom govorio o svekolikoj korisnosti Alilovićeva istraživačko-kulturološkog rada, o aspektima njegova istraživanja kao i o koncepciji same knjige; o metodologiji kojom se služio autor pri stvaranju zbornika, zapravo panorame, jer nije imao namjeru praviti antologijski izbor. To bi bilo bespredmetno s obzirom na mali broj stvaralaca i relativno prosječan umjetnički doseg većine uvrštenih autora. Htio je, zapravo, skupiti na jedno mjesto sve ono što je umjetnički koliko-toliko vrijedno, a što pada u zaborav, razbacano po listovima i periodici prošlih dekada, da bi na ovaj način bilo dostupno svima koji se žele informirati ili znanstveno izučavati književne prilike u Hercegovini. Potpuno ista stvar dogodila se i pri sastavljanju ovog zbornika. On je načinjen zbog istih razloga i s istom svrhom: istražiti i sintetizirati prozne vrednote koje se nisu integrirale u hrvatsku kulturu, već su ostale po strani zbog različitih razloga, razbacane kojekuda ili sadržane u već davno zaboravljenim djelima. U osvrtu na zbornik poezije istaknuo sam neslaganje s koncepcijom stvaranja bilo kakvih pregleda utemeljenih na parcijalnom pristupu prema regionalnoj pripadnosti autorâ, dakle izdvajanju pisaca i djela iz matične nacionalne književnosti. Ivan Alilović je imao svoje razloge za takav pristup koji se također mogu uvažiti. On kaže: »...moglo bi se pogrešno zaključiti da zastupam regionalizam u našoj književnosti... Ja samo želim upozoriti na postojanje do sada nedovoljno istražena i nedovoljno valorizirana (hercegovačkog) odsječka jedinstvene i cjelovite hrvatske književnosti.« Također mu ni ovoga puta nije bila namjera izvršiti strogo kvalitativan izbor djela, imajući u vidu činjenicu da jednu književnost ne čine samo vrhunska ostvarenja već i njezini epigoni. Stoga su se u ovom izboru našla i ona djela (ili ulomci iz njih) koja rasvjetljavaju različite aspekte života jednog kraja: sociološke, političke, kulturne, ekonomske pa i folklorne. I baš zbog toga je ovo značajno i nezaobilazno djelo koje zahvaća razdoblje zadnjih desetljeća devetnaestoga stoljeća te dvadeseto do drugog svjetskog rata.

Svjestan, dakle, činjenice da svi prilozi u ovom izboru nemaju ujednačenu vrijednost, autor nas uvodi u početke proznog stvaralaštva ulomkom iz književne ostavštine *fra Grge Martića*, a zna se da njegovo djelo ima više povijesno nego književno značenje. Zatim slijede *Ivan Aziz Milićević* i *Osman Nuri Hadžić* koji su zajednički potpisivali neka prozna

djela i u kojima ima nezaobilaznih vrednota. Ovdje su uvršteni i *fra Martin Mikulić* i *Nikola Nine Buconjić* čija djela imaju više povijesno-folklorna nego književna obilježja. *Ante Jukić* (Veljko Obradov) neprijeporan je književni talent kao i *Viktor Grmović* (Hubert Strauch), potpuno (a nepravedno) zaboravljeno ime. Tu je i *Marko Leventić,* zanimljiv pripovjedač o kojemu sastavljač, na žalost, nije mogao naći potpunije podatke. Onda slijedi *Nikola Kordić,* vrlo zanimljiv prije svega kao pjesnik socijalne vokacije, koji je malo pisao u prozi. Svakako najmarkantnije ime u ovom izboru jest *Ilija Jakovljević,* svestrani književni stvaralac, koji je iza sebe ostavio zanimljiva poetska i prozna djela koja se valoriziraju tek posljednjih godina. Razumljivo je što mu je dat ponajveći prostor. Tu je i *Stanislav Šimić,* briljantni kritičar, koji se marginalno bavio i proznim stvaralaštvom. Iza njega slijede *Petar Bakula, Ivan Softa* i *Zvonimir Remeta,* svi na svoj način zanimljivi pisci, koji, uz Iliju Jakovljevića, nadrastaju ostale po širini tematskog pristupa književnom djelu i po općem umjetničkom dometu. Posebno je zanimljiva pojava Ivan Softa. Knjiga završava prilogom *fra Janka Bubala* koji je malo pisao prozu, ali se zadnjih godina afirmirao kao vrlo plodan i zreo pjesnik.

V. Pavlović

PJESNIČKE KAPLJE

Pred nama su dvije zbirke pjesama Višnje Sever Siglhuber (obje izdane u Zagrebu god. 1984., vlastito izdanje): »Zaostale kaplje« i »Utvare«. U prvoj su na 27 stranica tiskane 23 pjesme, a u drugoj (bez oznake stranica) samo četiri. Obje zbirke izvanredno su likovno opremljene. Ilustracije u boji (cvijeće) na naslovnim stranicama izradila je sama autorica, poznata kao izvrsna slikarica (o njezinu »svilenu slikarstvu« pisao sam u »Maruliću« br. 5/1984.).

Pjesnički je vrednija zbirka »Zaostale kaplje«. Ne zbog toga što je veća po obujmu i brojem pjesama bogatija. Neki velikani hrvatskoga pjesništva (Vidrić i Matoš na primjer) napisali su razmjerno malo pjesama, a ipak čine međašna razdoblja u hrvatskoj književnosti. Pjesništvo Višnje Sever Siglhuber ne čini, doduše, takvo razdoblje, ali vraća vjeru u smisao i neizbježnost pjesnikovanja, makar kao bijega i utočišta. Bijega od apokaliptičnih prijetnji vremena. Utočišta u izmaštanom svijetu pomirenja zbilje i sna.

Povjesničarka umjetnosti po struci, magistra znanosti (radovi o orguljama sjeverozapadne Hrvatske) po tragalačkom nagnuću, a slikarica po pozivu, Višnja Sever Siglhuber osjeća potrebu da se očituje još i pjesmama. Njezine pjesme ne izlaze iz okvira tradicionalnog hrvatskog pjesništva, a niti to žele. One »čitatelju prilaze jasno i razumljivo, a uhu ugodno«, kaže prof. Miljenka Mihela Herceg u predgovoru zbirke »Zaostale kaplje«.

Iz spomenutog predgovora saznajemo, da pjesnikinja ima pjesama i na kajkavskom narječju moslavačkoga kraja. Pridružujemo se želji prof. Herceg, da i te kajkavske pjesme budu objavljene u knjizi. Naš književni jezik već se pomalo ukrutio, pa i djelomice otrcao. Treba mu svježine i novih sokova. A to mu mogu dati samo njegova narječja, koja su na samom izvoru života.

Severičine pjesničke utvare nisu ni sablasti ni jalova priviđenja, već postvarene prikaze trenutka vječnosti (»Bilo i Bude se slilo u sada — oblike čvrste i nove«). I kad se odmara od slikarstva, pjesnikinja bez njega ne može. Ostavljajući kist i boje, ona nam riječima dočarava prozlaćene breze pod crnim oblakom (Jesen). Njezine pjesničke slike su prozračne i žalovite kao crteži na japanskoj svili (Japanski akvarel). Na njezinoj pjesničkoj lutnji katkada zabrenče vidrićevski sjetni akordi (Akord, Sjeta).

Severičin pjesnički svijet nije svijet beznađa. Da bi se ostvario pod zemaljskim nebom, treba mu samo malo ljubavi i nade (Što nam treba?). Tihi je to proplanak, kojemu sunce u pohode dolazi svakoga proljeća.

Ne znam zašto sam tako radosna
I zašto je srce ispunjeno nadom?
Možda, što se magnolija rascvala
Ili što se sunce prošetalo gradom.

(Proljeće)

Pjesme Višnje Sever Siglhuber nisu zaostale kaplje, koje će bez traga ishlapiti na suncu. Zvuk njihove kapljevine odzvanjat će dugo u našemu uhu. Sjetit ćemo se njih, kada nam se s brežuljka prosunčan jaglac javi.

T. J. H. Mar

FAHRUDIN NIKŠIĆ: ŠUTNJE I ODGOVORI

Recenzenti koji su pisali o prvoj zbirci pjesama Fahrudina Nikšića — — Nostalgične slike (Zadar, 1984.) — istaknuli su neke sastavnice Nikšićeva pjesništva. U Nikšićevim pjesmama vidjeli su recenzenti »sjetnu i ustreptalu liriku... koja zvoni i titra«, »fine slike crtane nostalgijom i sjetom« (Krešimir Šego); govor »koji zna prerasti u jezgrovit simbol, refleksiju, metaforu. No to je u ovoj poeziji drugorazredan cilj, jer pred ciljem ljudskog izričaja, jednostavnog govora, ovdje kao da je sve u drugom planu« (Omer Tipura); uočili su da »osnovni pokretački motiv Nikšićevog pjesništva jeste sadašnje nezadovoljstvo sobom i svojim svetom, a izlaz se nalazi u evokaciji minulog vremena« (Rade Prelević).

Navedeni sudovi mogli bi se prihvatiti i za novu Nikšićevu zbirku »Šutnje i odgovori«. Ta zbirka ipak je korak dalje u Nikšićevu stvaralaštvu. Čini mi se da je ona pjesnički još izgrađenija i čvršća, a ekonomičnost izraza — što je bitna značajka i za Nikšićevu prvu zbirku — ovdje je optimalna. Nikšić je vrlo discipliran i diskretan pjesnik, on pjeva sa »sordinom«, kako bi se to reklo u glazbi. Dakako, disciplinirano, ekonomičnost, diskretnost itd. same po sebi ne moraju značiti nikakvu pjesničku kvalitetu, ali je u zbirci »Šutnje i odgovori« Nikšić uspio postići sretan spoj tih sastavnica s unutarnjom snagom izraza. Njegove pjesme jesu izrazno vrlo jednostavne — što su kritičari već istaknuli — ali ta Nikšićeva jednostavnost, rekao bih, više je privid nego jednostavnost shvaćena kao priprostost. Postoji u Nikšićevim pjesmama jedno unutarnje lirsko bogatstvo izraženo minimumom riječi. Njegove su pjesme kao skice, ali skice koje istodobno sadrže izraznu konačnost. To je temeljna vrijednost Nikšićeva pjesništva.

Zbirka »Šutnje i odgovori« sadrži četiri ciklusa, tematski dosta čvrsto omeđena. Dva su ciklusa vezana za Nikšićeva boravišta — rodnu Hercegovinu (Mostar) i kraj uz more (zadarsko područje). Dakako, i to treba prihvatiti samo uvjetno, u onom smislu u kojem pjesnika želimo barem donekle racionalno objašnjavati. U ciklusu o Hercegovini (Slike s početka) pjesnik se vraća zavičaju:

Pun daljina
u kamenu i sebi
vratih se

Otišao davno
željan sunca
tu sam.

Pretežno su to uspjele slike rodnog pejzaža doživljenog kao izraz raspoloženja i stapanje s raspoloženjem. Tu su uhvaćeni trenuci kao okamenjeno vrijeme i kontrast: hod, koraci. Za Nikšića je značajno to

pjesničko stapanje unutarnjeg i vanjskog. Tu mu je i najveća izrazna snaga, naime u sposobnosti da izrazom premosti granicu unutarnjeg i vanjskog.

Nikšić je očito zaljubljenik mora i pomorskog pejzaža. Tu je motiv kamena i hridina kao središnja tema. Kamen je uporište, dakako u simboličkom smislu. Hercegovina i zadarsko područje — za pjesnika prošlost i sadašnjost, ali izraženo kao jedno. I ovdje je uočljivo stapanje, stapanje prošlosti i sadašnjosti — prošlost je nazočna u sadašnjosti, nadvladavanje vanjskih razlika pejzaža u jedinstvenom lirskom izrazu sjete, tihe radosti i snova. Boja je svakako vrlo važna sastavnica Nikšićeve poezije, osobito u ova dva spomenuta ciklusa. Nema puno boja (rumena, siva, bijela, srebrna), ali su one nabijene pjesnikovim emocijama i refleksijama, zapravo i one govore o pjesnikovu prevladavanju vanjskog. Rumenilo je posebno uočljivo (rumenilo naoblake, vatra, sunce) i ono dosta govori o tome da Nikšić u biti nije toliko sjetan kako se čini u prvi čas. Naime, u njegovoj sjeti, nostalgiji i prigušenoj tuzi boje kao da govore o radosti i nadi (sunce), o uporištu i smirenosti (sivi kamen), o zanosu i sreći (more). Tu su sintagme »rascvjetali kamen«, »vedro nebo«, »buđenja u plavom« i dr. Tako u bojama doživljujemo Nikšića u dimenziji vedrine i vjere u život.

Treći ciklus (Otisci vremena) nije toliko »konkretan« kao prva dva. To jest, ovdje Nikšić govori o tzv. sveljudskim temama, dakako vrlo individualno doživljenim i izraženima. Samoća, studen, umorne misli, noć sjene, prolaznost. Pretjecanje vremena proživljeno kroz tugu sjećanja i prolaznosti. Ali i ovdje se javljaju vedri tonovi. Tako se izvrsnim stihovima o vlastitom mijenjanju: Pamti me sretnog /a ja nikako da se prepoznam/ toliko toga dijeli me od mene (Album) mogu kao kontrast staviti stihovi: Daleko od sjena /vremena noćnog/ punog nespokoja/ kao pjesma moja/ vidi radost/ u javljanju sunca svitanje. Tu je možda pravi Nikšić: duboko doživjeti »sjene vremena noćnog«, ali istodobno »vidjeti radost u javljanju sunca«.

Četvrti bismo ciklus mogli uvjetno nazvati ljubavnim (Susreti). Žena je u središtu, ali opet žena više u prošlosti, u rastanku, u čežnji, u čekanju, u uspomenama, u šutnji. Tu gdje je Nikšić najintimniji, možda je i najdiskretniji, najprigušeniji. Povezao je svoju ljubav prema ženi ljubavlju prema pejzažu, tako izraženom u prva dva ciklusa. Ovaj ciklus, rekli bismo, obilježen je finoćom. U usporedbi s modernom ljubavnom lirikom Nikšić djeluje stidljivo i povučeno. Uopće je on »stidljiv« pjesnik, pjesnik što se boji pretjerane čulnosti, krika i urlika, raspojasanosti i bezobzirnosti, surovosti i prostote. Tu također vidim jednu od njegovih bitnih značajki kao pjesnika.

Zbirka pjesama Fahrudina Nikšića »Šutnje i odgovori« u sebi sjedinjuje i stapa nekoliko sastavnica. Krajnja ekonomičnost izraza ovdje je pjesnikova vrlina, jer je Nikšić uspio, iako duboko uronjen u svoju intimu, izroniti s malo riječi u izraznu punimu koja postaje i naša intima. Jer, nije bitno jesmo li rođeni u Hercegovini i jesmo li mi zaljubljenici mora, hridina i sivog kamena — bitno je uspijeva li Nikšić da nas svojim pjesničkim izrazom prenese u neponovljivu i konačnu stvarnost svojih pjesama. Njegove su pjesme pune izraznih naboja što ih međusobno povezuje prošlost, sjećanje, tuga, noć, sjene, ali i neka tiha vjera u vedrinu i svitanje. Njegova poezija nije pomodna, on se ne igra stilskim eksperimentima. Ipak je on u biti moderan pjesnik što je u slobodnom ali ritmičkom stihu uspio dati duboku intimu današnjeg čovjeka, razapetog između prošlosti i sadašnjosti, čovjeka svjesnog da je otrgnut od svojih korijena, svjesnog da je prolaznost najsigurnija značajka vremena, ali čovjeka koji ipak ne gubi ljudskost jer vjeruje u svitanje, jer se raduje svakom rađanju sunca. Iskrena humanost okvir je u kojem vidim ovu Nikšićevu čvrstu ali suptilnu pjesničku zbirku.

Julije Derossi

TURISTIČKA GEOGRAFIJA

Napisali: Ivan Blažević i Zlatko Pepeonik, Zagreb 1984 (Školska knjiga). Knjiga ima 236 strana i četiri glavna poglavlja: Uvod i osnove turizma (str. 5—50), Turizam izvanevropskih kontinenata (str. 51—94), Evropska turistička područja (str. 95—159) i Turizam Jugoslavije (str. 160—232):

Za turističku privredu nisu dovoljni samo pogodna klima, prirodne ljepote, sunčane plaže, udobni hoteli i slično, nego i kulturno-povijesni spomenici, među kojima *sakralni* (crkveni ili vjerski) objekti zauzimaju važno mjesto. To su kršćanske crkve, džamije, budistički hramovi itd. U eri turizma sakralni objekti imaju posebnu vrijednost, što je vidljivo i iz ove knjige.

Na str. 28 čitamo: *Sakralna (crkvena) i mnoga druga zdanja izvedena su u karakterističnim stilovima romanike (katedrala u Rabu i Zadru), gotike (katedrala u Milanu, sv. Stjepana u Beču i sv. Marka u Zagrebu) renesanse (katedrala Santa Maria u Firenzi) ili baroka (crkva sv. Katarine u Zagrebu i sv. Vlaha u Dubrovniku). Posebna vrsta srednjovjekovnih umjetničkih dostignuća jesu manastiri... Prodor Turaka u naše krajeve (u 14. st.) označava početak unošenja orijentalnih (islamskih) elemenata. Tipični su predstavnici takve arhitekture brojne džamije...*

U ovom prikazu dat ćemo i nekoliko nadopuna prema vlastitim zapažanjima, a reći ćemo nešto i o nedostacima i knjizi.

Turizam izvanevropskih kontinenata

Ovo poglavlje obuhvaća: *Ameriku, Australiju, Oceaniju, Aziju* i *Afriku.*

U prikazu Kine stoji: *Glavni su cilj stranih turista glavni grad Beijing (Peking) i Kineski zid.* Riječ »stranih« je suvišna, jer i domaći (školska djeca, vojnici itd.) masovno posjećuju i jedno i drugo. Nadalje: U Kini se ne upotrebljava naziv »Kineski zid«, nego samo Veliki zid. Naime, u Kini su i pojedine kuće okružene zidom (čak i višekatnice), pa je u knjizi trebalo staviti »Kineski (veliki) zid«.

U prikazu Šri Lanke piše da među starim kulturno-povijesnim spomenicima *prevladava vjersko središte i grad Kandi u unutrašnjosti otoka s vrijednim hramovima...* Nadopuna: Šri Lanka ima najstariji oblik budizma. Ona je centar budizma pa ovamo hodočaste budisti iz raznih krajeva svijeta.

Evropska turistička područja

U ovom poglavlju opisani su: *Španjolska, Francuska, Italija, Grčka, evropski dio Turske, Bugarska, Austrija, Sovjetski Savez, Mađarska, Čehoslovačka, Berlin, SR Njemačka, Belgija, Velika Britanija.*

Napomena: U prikazu Austrije trebalo je spomenuti i grad Eisenstadt (Železno) jer tu je i mauzolej skladatelja J. Haydena pa se zato taj grad naziva i Haydenstadt. Eisenstadt je glavni grad pokrajine Burgenland (Gradišće), gdje ima Gradišćanskih Hrvata. To je također trebalo spomenuti, tim više što se na istoj stranici spominje Klagenfurt (Celovec), središte slovenske nacionalne manjine.

Jugoslavenski turizam

Turistički krajevi naše zemlje nisu sistematizirani prema republikama i pokrajinama kao političko-upravnim jedinicama već prema regionalnim područjima pa se neke republike obrađuju na više mjesta, napr. SR Hrvatska: sjevernohrvatsko primorje (str. 169—180), južnohrvatsko primorje (Dalmacija s Dubrovnikom, str. 180—193), Gorski Kotar i Lika (str. 204—207) te Panonska i peripanonska Hrvatska (Slavonija, Hrv. Zagorje, Zagreb i Pokuplje, str. 222—228).

Obrađeni su: *Poreč, Brioni, Crikvenica, Zadar, Šibenik, Trogir, Makarska, Dubrovnik, Korčula-grad, Kotor, Budva, Bar, Cetinje, Sarajevo, Travnik, Ohrid, Mavrovo, Kosovo, Fruška gora, Beograd, Oplenac, Žiča, Đakovo, Zagreb* i *Banja Luka.*

Nedostaci (primjedbe)

1) Na hrptu knjige stoji: *Blažević-Pepeonik: Turistička geografija* pa se može shvatiti da je autor knjige jedna osoba. Ali kako knjiga ima dva autora, trebalo bi stajati: Blažević i Pepeonik.

2) Autori često upotrebljavaju termin *religiozni* centar (središte). Ispravniji termin je *religijski* ili *vjerski* centar, jer religija i religioznost nisu isto. Religijske centre posjećuju i oni turisti koji nisu religiozni. Termin *religiozni centar* može se, na primjer, upotrijebiti za hodočasnički centar Meku, gdje imaju pristup samo muslimani.

3) Knjiga ima dobru dokumentaciju, ali neke slike su promašaj, jer ne samo da su nejasne (napr. Chicago) nego su i oskudne sadržajem pa umjesto totala donose detalj (slike: Vodopadi Nijagare i Rio de Janeiro).

4) Na str. 208 stoji: *Turističke privlačnosti srednje Bosne vezane su za pojavu banja i toplica...* Treba kazati: banja (toplica), jer banje i toplice imaju isto značenje.

5) Str. 28: *Sakralna i mnoga druga zdanja izvedena su u karakterističnim stilovima romantike...* Treba biti: romanike, što je vjerojatno tiskarska greška.

6) Str. 62: *Sjeverno od grada (Ciudad Meksika — dodano) su ostaci Teotihuacana... Odlično sačuvana krnja piramida Sunca (visoka 65 m...)* Piramida nije *odlično sačuvana* nego *odlično obnovljena.* Tu je za vikenda veoma živo, a na piramidu se uspinju čak i roditelji s djecom u naručju. Ta piramida, kao i druge takve piramide, građena je kao »krnja«, tj. na vrhu ima ploču. Na njoj je bio žrtvenik na kojemu su prinošene ljudske žrtve bogu Suncu (vidi kalendar »Danica« 1983, str. 208—211).

7) Str. 63: *Antilsko otočje.* Trebalo je spomenuti da se na ovo otočje 1942. godine iskrcao K. Kolumbo, čime je počela nova era u povijesti svijeta. Smatra se da se Kolumbo iskrcao na otok koji se danas zove Watling (San Salvador), a najistureniji je u Atlantik. Trebalo je spomenuti i Nizozemske Antile (glavni grad Curaçao), jer oni postaju sve veći magnet za turiste.

8) *Senegambija* (crnačka zapadna Afrika) Čine je dvije države: Senegal i Gambija, koje su u konfederaciji. Na poštanskoj marki piše »Republique de Senegal«. Na jednoj kući u Dakru (glavni grad Senegala) vidio sam natpis: »Gambia high comission. Haut commision de Gambia«, što bi odgovaralo diplomatskom predstavništvu Gambije. A za ulaz iz Senegala u Gambiju treba ulazna viza. 1981. godine u Gambiji je izbio puč koji je bio likvidiran intervencijom senegalskih padobranaca.

9) Str. 113: Italija. *»Firenze, u kojoj su djelovali genijalni umjetnici Boccaccio, Petrarca, Michelangelo, Leonardo da Vinci i dr.* Trebalo je svakako spomenuti i Dantea.

10) Str. 179: *Kvarnerski otoci... Rab... »privlačna stara arhitektura središnjeg naselja...«* Trebalo je spomenuti katedralu i donijeti atraktivnu panoramu Raba. Nalazi se na izduženom poluotoku, a nad gradom skladno dominiraju četiri zvonika, što mu povećava atraktivnost.

11) Str. 208: Zapadna i srednja Bosna — *»ne možemo mimoići Bihać«.* Trebalo je dodati: Bihać (džamija u originalnom gotičkom stilu, bivša kat. crkva). Trebalo je također spomenuti muzeje u Fojnici i Kreševu, jer u njima progovara stara (turska, osmanska) Bosna, što je zanimljivo za turiste, a k tome zeleni planinski krajolici s gorskim vodoskocima.

12) Str. 209: *Višegrad privlači turiste kamenim mostom Mehmedpaše Sokolovića (16. st.) preko Drine.* Nisam našao *Mostar,* neobično privlačan za turiste radi starog turskog mosta iznad Neretve, koji zadivljuje elegancijom i smionim lukom.

Zaključak

Knjiga je riznica turističko-geografskih podataka. Ovom knjigom dobili smo pregled turističkih zanimljivosti svijeta, s posebnim osvrtom na našu zemlju. Dokumentirana je s mnogo slika, geografskih skica, grafikona, dijagrama i statističkih tabela. Namijenjena je prvenstveno obrazovanju turističkih kadrova u srednjim školama, ali može djelomično poslužiti i kao pomoćni udžbenik za povijest umjetnosti, a od koristi će biti svima onima koje zanima ova problematika.

Listajući po knjizi doznajemo da kulturno-povijesni spomenici na našem tlu sežu u daleku prošlost, napr. Augustov hram u Puli, Eufrazijeva bazilika u Poreču i Dioklecianova palača u Splitu.

Danas se čak govori o industriji turizma, jer turistička privreda donosi dobru žetvu deviza pa države investiraju u turizam. Obnavljaju se i sakralni objekti od kulturno-povijesne vrijednosti. To prakticira i SSSR, koji ne samo da obnavlja stare pravoslavne objekte nego i katoličke, muslimanske i sl.

Sakralni objekti su stari kao i civilizacija. Pojavom kršćanstva još se više razvijaju, u obliku raznih stilova. Sakralne građevine su oplemenile i obogatile čovječanstvo. Bez njih bi ono bilo mnogo siromašnije na kulturnom i umjetničkom polju. Oni su dokaz umjetničkih stremljenja čovječanstva, veza s prošlošću, ali i faktor današnjice — svojina su cijelog kulturnog čovječanstva.

Vladimir Dumbović

Izložbe

NENAD KRIVIĆ

(Galerija »Karas«)

Omen — nomen: Nenad se zove i nenad ispada. Voli da iznenađuje. Nedavno je zatražio od mene, devedesetgodišnjeg starca, da mu otvorim izložbu. Onima koji ga znaju može to biti čudno. Meni nije. Na Akademiji bio sam mu profesor, pod okom ga imam već oko pola stoljeća i uvijek je bio za mene uzbudljivo iznenađenje. Minhauzenski tip, fantasta, fanfaron, čudak, luda, »štrambo« i sve što hoćete, ali uvijek pjesnik, pustolov, kipar, slikar, čovjek i umjetnik izvan zakona. Da je živio po-

četkom stoljeća negdje na Zapadu, bio bi ne samo pristalica nego i pripadnik, možda i predvodnik Dade. Iz roda je naših Kamova, Micića, Čerine i Drainca.

Sve što je čudno, izazovno, genijalno, ludo i nastrano to je njegovo. I to nije poza. To je on. Pred mnogo godina, nakon neke izložbe, mislim u Umjetničkom paviljonu, zamolio me da mu nešto upišem u knjigu impresija. Ja sam mu upisao: »Imaj smjelosti da budeš Krivić«. Htio sam mu time reći: »Ne daj se pod jaram«, jer sam očekivao od njega mnogo. Bio je nemiran, buntovan, prkosan. Na žalost, više tragač novine nego istine, nikad dubok ali i nikad banalan.

On je vjerojatno zapamtio moju preporuku, ali izgleda da se plašio biti sam, i potražio je oslonac u modi. Umjesto da izroni sebe, svoju misao, slutnju, strast, jad, san, svoj instinkt, uz dozu korektivnih životnih razočarenja, a sigurno i boli, bez kojih nema života, on se je odlučio za jeftino priznanje novinarske kritike.

Godine su učinile svoje. Iluzije hlape, bol oblaže iskustva, razočaranja se sve dublje urezuju u dušu, brazdaju lice i oblikuju karakter čovjeka i umjetnika. I Krivić, taj iznenađujući tragač nastranosti i kurioziteta, našao se pred sfingom života, i počeo ju je skidati, raskrivati.

Priliv trpkog, bólnog i sirovog vlaško-dalmatinskog odmicao ga i od akademske obezdušene sladunjavosti i od nihilističkog bezglavizma. Počeo je kopkati Istinu i Slutnju, ta dva najdublja rudnika i izvorišta duha i originalnosti. Došao je do spoznanja da moda i -izam, ma koji to bio, znače samo modernizam, što je sinonim jeftinoće, u sažetku — plićak misli i osjećaja, a tehnički eksperimenti da spadaju u domenu zanatstva, a ne duha. I bučni, nemirni Krivić, koji je sama sebe obmanjivao iluzijama, a svoj okoliš nadama, danas je pred nama još uvijek čudovišno nastran, ali i kao neko razočaranje.

Djela ga otkrivaju. Donekle i optužuju.

Posjedovao je velike kreativne mogućnosti, bogatu imaginaciju, plodan nutarnji nemir, a dao je mnogo manje nego što se je moglo od njega očekivati. Ipak, s onim što je dao, raskrio je sebe, svoju intimu, svoj nemir: najčešće zbunjujuću grubu sirovinu svojih iskonskih htijenja.

Mnogo je stvarao, malo stvorio. Ipak, izloženi radovi ne predstavljaju integralni njegov opus. Od onog što je stvorio, najveći dio je raspoklanjao i uništio. Dosta toga uništio je i požar u njegovom ateljeu, ali i prisilio ga da ponovno traži svoju likovnu afirmaciju u radu, a ne u priči. Ovo je, dakle, više pozni okrajak nego sažetak Krivićeva stvaralaštva, ali svakako dokumenat smjelih htijenja i velikih mogućnosti umjetnika, koji je imao sve uvjete da afirmira sebe i našu umjetnost, osim sređenosti i kulture, koja je kod nas nesuvremena, pa skoro i nepoželjna.

Danas, kad se je mladost, pa i ludost, iz Krivića izdimila, a on zagazio u godine s kojih se kao s visoke vidilice gleda na drugu obalu života, ja očekujem od Krivića još uvijek mnogo. To su godine kad su veliki postajali Veliki.

Potrebita mu je samo koncentracija, malo samoće i malo razgovora s dušom — jer, i ona postoji. Iako to nije moderno, samo to vodi u duboke podrume Istine i Umjetnosti.

A. V. Mihičić

Vijesti

Na ovogodišnjem Filmskom festivalu u Cannesu prikazan je izvan konkurencije *Oliveirin* film »Cipelica od satena« prema istoimenom djelu *Paula Claudela.*

* * *

Katolički univerzitet u Eichstättu dodijelio je nagradu »Šalom« predsjedniku BK Salvadora Mons. *Contrerasu.*

* * *

»Oko« od 11. IV. 1985. objavilo je članak *Anice Nazor* »Ćirilu i Metodiju u čast«. Isti časopis u broju od 23. V. 1985. donosi intervju s prof. *E. Hercigonjom* o ćirilometodskim izvorištima naše pismenosti i kulture.

* * *

25. IV. 1985. održano je u Starogradskoj vijećnici u Beču književno veče posvećeno svećeniku *Ignacu Horvatu,* velikanu gradišćanskih Hrvata.

* * *

U Rimu je 13. IV. 1985. održan kolokvij o religioznim aspektima u životu i djelu *Ignazija Silonea.*

* * *

Crnački pjesnik *Ahoua Raymond* dobio je »nagradu Don Orione« za svoje stihove religioznoga nadahnuća.

* * *

30. V. 1985. sazvan je u Parizu međunarodni kolokvij o ljudskim pravima i slobodi. Između ostalih uzvanici su bili: *Helder Camara, Andrej Wajda, Graham Greene, Leopold Sedar Senghor, Sean Mac Bride, Monica Vitti, Jane Fonda, Desmond Tutu, Breyten Breytenbach* itd.

23. V. 1985. održana je u talijanskom Senatu komemoracija povodom 200. obljetnice smrti *Alessandra Manzonija.* O političkom djelovanju Alessandra Manzonija, koji je imenovan senatorom u 75. godini života, govorio je *Francesco Cossiga,* predsjednik Senata, a o Manzonijevu književnom djelu književnik senator *Carlo Bo.*

* * *

Kod Seuila su objavljena dva nova kazališna komada *Juliena Greena,* »Demain n'existe pas« i »L'automate«. Objavljena je i knjiga *Jeana Daniéloua* »L'Eglise des premiers temps«.

* * *

»Studio« od 1. VI. 1985. donosi članak *»Tragom Simone Weil«,* u kojemu je riječ o izboru njezinih tekstova što ih je prevela *Mirjana Dobrović.*

* * *

U Vatikanu je 30. V. 1985. otvorena izložba ilustracija *Danteova* djela.

* * *

7. V. 1985. umro je u bolnici u Novom Marofu ugledni član našega Društva i poznati pisac *Juraj Jurjević.* Najpoznatija su mu djela: Čovjek, Dubine dobra i plićine zla, Svakodnevno o nesvakidašnjem itd.

* * *

2. i 3. IV. 1985. u klaustri lokalnog franjevačkog samostana, Filodramska grupa Filozofskog fakulteta u Zadru izvela je »Muke svete Margarite« (zadarski zapis prikazanja s kraja 15. stoljeća). Režirao je *Ž. Nižić.* (v. d.)

11. IV. 1985. u HGZ u Zagrebu priredio je koncert *Collegium pro musica sacra,* uz sudjelovanje svog mješovitog zbora i orkestra. Na programu su bile duhovne skladbe: moteti I. Lukačića te Bachov Weihnachts-oratorium i Ostern-oratorium. Kao vokalni solisti nastupili su: sopran *D. Hreljanović,* mezzosopran *C. Pleše,* tenor *Ž. Puškarić,* bariton *J. Ležaja* i bas *M. Rajčić.* CPMS se ovim nastupom pridružio proslavi Europske godine glazbe. (v. d.)

* * *

9. — 12. IV. 1985. organizirao je *Institut za crkvenu glazbu* pri Bogoslovskom fakultetu u Zagrebu seriju koncerata u zagrebačkoj franjevačkoj crkvi na Kaptolu, u povodu Europske godine glazbe. Nastupili su zborovi zagrebačkih župa, ženski zbor navedenog instituta i solisti (violina i orgulje). (v. d.)

* * *

31. III. 1985. podignut je spomenik *Mihovilu Kombolu* u Bribiru, njegovu zavičaju. Kombol je odrastao u Bribiru, odakle su mu i roditelji. Spomenik je podignut prilikom 100. godišnjice njegovog rođenja i 20. godišnjice smrti. *Kombol,* istaknuti prevodilac Dantea, između ostaloga je napisao i najcjelovitiju povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda. (v. d.)

* * *

Zajednica saveza kulturno-umjetničkih društava Zagreba priredila je 12 — 14. IV. 1985. u HGZ 8. smotru pjevačkih zborova i vokalnih ansambala. Nastupile su 32 pjevačke grupe. Među ostalima izveli su i nekoliko duhovnih skladbi, npr. Ave Marija (da *Victoria),* Ave verum corpus natum *(Mozart),* Zdravo Maria *(Matz),* zbor mladih iz oratorija »Juda Makabejac« *(Händel),* Cantate Domino *(Croce),* Motet br. 3 *(Bach),* Currit parvus lepulus *(Gallus Petelin),* In the River of Jordan (obrada *Hunter)* i dr. (v. d.)

* * *

25. IV. 1985. na završetku 13. MBZ, u koncertnoj dvorani »Vatroslav Lisinski« u Zagrebu, nastupio je orkestar RTVZ koji je izveo dvije skladbe suvremenog poljskog skladatelja *K. Pendereckog:* Drugi koncert za violončelo i Drugu božićnu simfoniju. Zove se »božićna« jer je *Penderecki* u nju uklopio odlomak iz popularne božićne pjesme »Tiha noć«. Dirigirao je sam skladatelj koji u svom opusu ima i duhovnih skladbi, a napose se pročuo oratorijem »Muka Gospodinova po Luki« (na lat. tekst). (v. d.)

* * *

27. IV. — 5. V. 1985. rkt. župa Lovreć (opć. Imotski) proslavila je 50. obljetnicu svoje župske crkve. Proslava je bila vezana uz 150. obljetnicu rođenja *fra Š. Milinovića,* koji je bio barski nadbiskup (1886—1910). U vezi s time održan je simpozij o *Š. Milinoviću* (s 11 priopćenja o *Milinoviću* i njegovu rodnom kraju Lovreću), a zatim recitali i koncert (nastupili su franj. bogoslovi iz Makarske). Proslavama su prisustvovali nadbiskupi *F. Franić* (Split) i *P. Perkolić* (Bar). (v. d.)

* * *

11. V. 1985. grkokatolička crkva sv. Ćirila i Metoda svečanom arhijerejskom (biskupskom) sv. Liturgijom proslavila je 1100. godišnjicu smrti sv. Metoda (885—1985). U koncelebraciji su bila tri grkokatolička biskupa: *S. Miklovš* (kao predsjedatelj), *J. Segedi* i *A. Pataki,* a također i desetak svećenika. Zagrebačkog nadbiskupa-kardinala *F. Kuharića* zastupao je pomoćni biskup *M. Škvorc.* (v. d.)

13. V. 1985. posvećena je obnovljena crkva sestara Klarisa u Mikulićima. Posvetu je obavio zagrebački pomoćni biskup *M. Škvorc.* (v. d.)

* * *

Nakon što je dovršeno popločenje (taracanje) prolaza između zagrebačke katedrale (s jedne strane) i nadbiskupskog dvora (s druge), pristupilo se popločenju paralelnog prolaza između katedrale i zida s kulama. (v. d.)

* * *

U koncertnoj dvorani »V. Lisinski« u Zagrebu svečano su završeni 12. susreti muzičkih akademija i fakulteta u našoj zemlji. Zbor i orkestar, sastavljeni od učenika tih muzičkih ustanova, izveli su »Muku po Ivanu« *J. S. Bacha.* Solisti su bili: *S. Stamenković, S. Madunić, M. Pavlović, C. Car, B. Robinščak, J. Ležaja, M. Belamarić* i *M. Pavić.* Dirigirao je *I. Gjadrov.* (v. d.)

* * *

U petak 24. svibnja ove godine održana je u Zagrebu, u hotelu Intercontinental, zabavna i scenska priredba pod naslovom *Resnička svadba,* s početkom u 20 sati. Tom prilikom došlo je do punog izražaja izvorno narodno stvaralaštvo sela Resnik u neposrednoj blizini Zagreba.

Scensko-glazbena priredba »Resnička svadba« pokazala je da smo dobili materijal za nešto slično glasovitoj operi »Ero s onoga svijeta«, ali ništa manje vrijedno. »Resnička svadba«, uz određene intervencije, treba doći u kazalište, gdje će kao i »Ero s onoga svijeta« osvajati pažnju i izazivati oduševljenje domaćih i stranih gledalaca. Promašaj u tom smislu bio bi štetan i za hrvatsku scensku kulturu, i za vrijedne resničke entuzijaste.

»Resnička svadba« na živopisan način prikazuje sve svadbene običaje uz obilje narodnog duha i dobre narodne glazbe. (J. I.)

* * *

Hrvatski skladatelj *Boris Papandopulo* u svibnju ove godine skladao je novu skladbu za četveroglasni muški zbor »a cappella«, na tekst iz Otkrivenja sv. Ivana Apostola. Naslovio ju je *Himnus,* a posvetio je Splitskom vokalnom oktetu što ga vodi naš suradnik *dr. Petar Zdravko Blajić.*

ISPRAVAK

Ni 3. ovogodišnji broj »Marulića« nije bez tiskarskih pogrešaka (tog neiskorjenivog korova). Ispravljamo samo one na koje su nas upozorili autori.

U članku M. Jurčića o pjesniku Eliotu dvaput su krivo otisnuti kosi padeži imenice dijete: Dijetetu (str. 328, r. 15. odozdo); Dijeteta (ista str., r. 7. odozdo). Moralo je, dakako, biti: Djetetu; Djeteta.

U opsežnom prilogu J. Ivaštinovića »Književna praksa ponešto je tiskarskih pogrešaka i u imenima, prezimenima i pseudonimima stranih književnika: Moliere mj. Molière; Francois Marie Arouet i Francois Thibault mj. François...; Aleksej Maksimović (Pješkov) mj. Maksimovič (sve na str. 367, r. 36—41. odozgo).

U nekrologu opernoj umjetnici Majdi Radić iz pera S. Hrestaka načinjena je tiskarska pogreška u prezimenu nekad poznate operne pjevačice Marte Pospišil. Na str. 405, drugi stupac, r. 6. odozdo stoji pogrešno: Pospišl.

U napisu M. Petravića »Još tri premijere« prezime je poznate lektorice prof. Đurđe Škavić »ispalo« Šakić (str. 406, drugi stupac, r. 14. odozdo) a ime majstora rasvjete u Teatru ITD Marečića: Livo (str. 407,

drugi stupac, r. 23. odozgo). On se, međutim, zove: Livio.

U osvrtu M. Galić na splitsku izložbu djela Ive Dulčića prezime je Dulčićeva prijatelja slikara Ive Vojvodića također pogrešno otisnuto: Vojdić (str. 410, drugi stupac, r. 5 odozdo).

Za navedene i nenavedene pogreške ispričavamo se autorima, »prekrštenicima« i čitateljima.

BIBLIOTEKA »NEKAD I SAD«

1. DAMIR MUDRINJAK: **Maksimir nekad i sad.** Monografija-vodič. — Cijena 120 dinara.
2. MIROSLAV ĆORKOVIĆ: **Hrvoje Vukčić Hrvatinić.** Povijesni prikaz. — Cijena 120 dinara.
3. DAMJAN DAMJANOVIĆ: **Sveti Franjo u Zagrebu — na Kaptolu.** Štovanje sv. Franje u Zagrebu kroz 750 godina. — Rasprodano.
4. DAMJAN DAMJANOVIĆ: **Majka Božja Kamenita.** Povijesni i opći prikaz Gospina svetišta u zagrebačkim Kamenitim vratima. — Rasprodano.

Narudžbe prima izdavač: HRVATSKO NJIŽEVNO DRUŠTVO SV. ĆIRILA I METODA, 41000 Zagreb, Trg kralja Tomislava 21.

BIBLIOTEKA »MALA SCENA«

1. GRGEC—MARINOV: **Legende o kraljici Jeleni.** — Rasprodano.
2. J. MARINOV: **Povijest na pozornici.** Tri drame. — Cijena 200 dinara.
3. DEŽELIĆ—BROCHET—MARINOV: **Šest božićnih gluma.** Cijena 200 dinara.
4. **Uskrsni i drugi duhovni igrokazi.** — Cijena 200 dinara.
5. **Scenske proslave vjerske.** U povodu 250-god. Marije Bistrice i 450-god. rođenja sv. Vinka Paulskog. — Cijena 200 dinara.

Narudžbe prima izdavač: HRVATSKO KNJIŽEVNO DRUŠTVO SV. ĆIRILA I METODA, 41000 Zagreb, Trg kralja Tomislava 21.

SADRŽAJ

Radovan Grgec: Uz rub (41) 417
***Ante Jakšić:** Prijatelju moj 422
Mladen Jurčić: Dante danas 423
***Pavao Despot:** Lipo samo 426
Nevenka Nekić: Kairos 427
***Vlatko Majić:** Mladić 432
***Miroslav Majnarić:** Kako privlači 432
Rajmund Kupareo: Znakonosnost stvari u poeziji 433
***Mario Bilić:** * * * 439
***Drago Maršić:** Veliki četvrtak 440
***Drago Maršić:** Nevrijeme prijeti 440
Stanislav Šodan: Uvod 441
***Iva Čuvalo:** Vrba 442
Živan Bezić: Čovjek i njegove vrednote 443
***Pavao Despot:** Pitari 450
Stanislav Šodan: Scenarij 451
***A. V. Mihičić:** Oporuka 452
Joja Ricov: Opsjednuti u pustinji, s bumerangom vlastitoga glasa . . . 453
***Vlatko Majić:** Divlja loza 463
***Mirko Validžić:** 50 464
Antun Šimunić: Hrvatsko pjesništvo na esperantu 467
***Miroslav Majnarić:** Nenadani susret 468
Mladen Jurčić: Poziv 469
***Mirko Slade-Šilović:** Jutro 472
Jakov Ivaštinović: Rasni pripovjedač — Balentović 473
***S. Marija od Presvetog Srca:** Daj da vidim 477
Dubravka Petek: Nulti meridijan 478
***Tomislav Dorotić:** * * * 480
Bruno Bulić: Moje malomaturalno putovanje 481
Stanislav Šodan: Ni djece više nema 490
***Mirko Slade-Šilović:** Pod jablanima 491
Krešimir Tičić: Svijeća 492
Mirko Petravić: Balerina — pjevačica — dramska glumica (Razgovor s Vanjom Timer) 495
Mara Lukač: Putnik i njegova duša 505
Marija Horžinek: Zdeslav 507

Mišljenja i reagiranja

Mkula: Novi izgovor latinskog jezika 511
Vinko Dorčić: Potreba klasičnih jezika 511

Mozaik

Mirko Petravić: Sezona se bliži kraju 513
R. G.: Tone Patrljić: Moj tata socijalistički kulak 520
Mirko Petravić: Srušila se »stara hiža« 521

Knjige

V. Pavlović: Nezaobilazne vrednote, opet! 523
T. J. H. Mar: Pjesničke kaplje 524
Julije Derossi: Fahrudin Nikšić: Šutnje i odgovori 525
Vladimir Dumbović: Turistička geografija 527

Izložbe

A. V. Mihičić: Nenad Krivić 529

Vijesti

Iz domovine i svijeta 531

MARULIĆ — hrvatska književna revija. Izdaje Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21. Uređuje: Uredrički odbor. Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec

EX LIBRIS
Ing. ĐURO FILIPS
ZAGREB